

Politisk spill i høymiddelalderen

En sammenlikning av det politiske spillet og politiske strategier i
Norge og England ca. 1216-1319, med fokus på det verdslige
aristokrati

Even Sørland Torper
Masteroppgave i historie
Vår 2012

Institutt for arkeologi, konservering og historie
Universitetet i Oslo

Forord

Etter to år med tidvis hardt arbeid er det nå rart å se det ferdige produktet. En ting er å lese og skrive en oppgave, noe annet er å faktisk se den ferdig. «Ferdig» er vel kanskje ikke helt riktig. En tekst, uansett type, blir aldri helt ferdig. Det kommer stadig noe nytt som kan forandre, om det er andre tekster eller nye innspill. Slik er det nok med denne oppgaven også. Mye kunne ha blitt gjort annerledes, men en gang må man si stopp og gjøre ferdig et sluttprodukt.

Dette sluttproduktet ville aldri ha blitt så bra som det har blitt uten andres hjelp. Takk til min bror Anders for tilbakemelding på oppgaven. Det samme til Gulbrand. Håper det ikke var for slitsomt å få den prakkert på seg. Takk også til alle medstudenter som i løpet av studieforløpet har gitt frivillig og ufrivillig hjelp.

Takk til professor John Hudson ved universitetet i St. Andrews. Hans åpenhet og hjelpsomhet overfor en norsk masterstudent har vært enestående. Med hans hjelp har oppgaven blitt bedre.

Den som det må sies mest takk til er min veileder, professor Jón Vidar Sigurdsson. Jon Vidar har virkelig gjort masterstudiene til en bedre opplevelse enn de trolig ville ha vært. Så mye tid han har brukt på oppgaven og på meg er enestående. Å komme ut av et veiledningsmøte har alltid vært hyggelig. Man går inn til Jon Vidar med mye usikkerhet om sin egen oppgave og fremdrift og kommer ut igjen rolig og med en nyvunnet pådriv til å gjennomføre. Tusen takk.

Blindern, mai 2012

Innholdsliste

Kapittel 1: Innledning.....	1
1.1 Historiografi, litteratur og kilder.....	2
1.1.1 Kilder.....	3
1.2 Metode og teori.....	5
1.3 Avgrensinger.....	8
1.3.1 Geografisk avgrensning.....	8
1.3.2 Begynnelse, avslutning og en realhistorisk innføring 1216-1319.....	8
1.3.3 Det verdslige aristokratiet.....	11
1.4 Problemstilling og temaer.....	13
1.5 Oppgavens inndeling.....	14
Kapittel 2: Deltagelse i styre og stell.....	17
2.1 Innledning.....	17
2.2 Idealbildet av den norske aristokraten som kongstjener, og mangelen av dette i England.....	18
2.3 Parlamerter, riksmøter og andre store forsamlinger.....	21
2.4 Rådgivere, råd og rådgivning.....	25
2.5 Diverse ombud, embeter og andre stillinger i staten.....	30
2.6 Sendebud.....	35
2.7 Eder og edsavleggelse: Hvordan aristokratene føyde seg under kongens tjeneste.....	38
2.8 Hvordan aristokratene fikk ombud, embeter, stillinger og andre posisjoner i staten.....	43
2.9 Misbruk av kongstjeneste, korrupsjon, og brudd på kongens lojalitet.....	44
2.10 Avslutning.....	48
Kapittel 3: Ekteskap, giftemål og andre former for nettverkbygging.....	53
3.1 Innledning.....	53
3.2 Allianser og nettverksbygging.....	54
3.3 Ekteskapets forsonende effekt.....	61
3.4 Få land, titler og en bedre sosial posisjon.....	63
3.5 Kontrollen over giftemål og formynderi.....	67
3.6 Betydningen av å finne riktig ektefelle og av å sikre arven, og problemene med dette.....	70
3.7 Avslutning.....	76
Kapittel 4: Uenighet, opprør, borgerkrig og annen vold.....	83
4.1 Innledning.....	83
4.2 Valg av side ved uenighet og konflikt ved fredstid.....	84
4.3 Å gå til opprør.....	92
4.4 Valg av side under opprør og borgerkrig.....	97
4.5 Å vise seg frem militært under opprørene – hva kunne man tjene på deltagelse?.....	101
4.6 Annen vold. Forekom det strid og uenighet utenfor opprørsituasjoner, og hva med konflikt mellom aristokrater?.....	104
4.7 Avslutning.....	110
Kapittel 5: Konklusjon. Det politiske spillet.....	117
5.1 Forholdet mellom aristokrati og kongemakt.....	117
5.2 Aristokratenes personlige makt og økonomiske fundament.....	118
5.3 Aristokratiet som samfunnsgruppe.....	120
5.4 Kildenes problem.....	122
5.5 Det politiske spillet.....	122
Litteraturliste.....	125

Kapittel 1: Innledning

I 1239 tok den norske hertugen Skule Bårdsson kongsnavn og gjorde opprør mot den sittende norske kongen Håkon Håkonsson. I årene før hadde Norge vært preget av konflikt mellom de to.¹ Den tolvte april 1258 inngikk syv engelske aristokrater en allianse som gikk ut på at de lovte hverandre støtte og assistanse. I oktober samme år ble det under et parlament utarbeidet et reformprogram hvor de samme syv aristokratene stod sentralt. I årene som fulgte stod de samme syv sentralt i en lang rekke konflikter med den engelske kongen Henrik III, som til slutt endte med opprør 1264-65.²

Her foretok aktørene, det som her vil kalles for det verdslige aristokrati, en rekke handlinger. Slike handlinger kan kalles for politiske strategier. De politiske strategiene var en del av det politiske spillet og denne oppgaven analyserer det politiske spillet med fokus på det verdslige aristokratiets politiske strategier i England og i Norge i perioden ca. 1216 til 1319. Oppgaven benytter seg av en spill-metafor som et analytisk grep for å sette handlingene i kontekst og sammenheng. Det verdslige aristokrati kan sees på som spillebrikker på et spillbrett og de politiske strategiene som manøvreringer på dette spillbrettet. De politiske strategiene hadde som felles mål å fremme de som brukte de, forsvare deres posisjoner og var måter å utøve og øke deres makt på. I denne oppgaven skal det ses på tre forskjellige kontekster hvor aristokratene hadde mulighet til å velge hva de ønsket å gjøre i forskjellige situasjoner og anledninger: Styre og stell av landene; giftemål og ekteskap; uenighet, opprør, borgerkrig og annen vold. Alle tre kontekster belyser forskjellige situasjoner aristokratene handlet i, slik at hver kontekst belyser sider ved det politiske spillet.

Opgavens problemstilling kan formuleres slik: Hvordan var det politiske spillet i Norge og i England, var det likt eller ulikt?

Det er klart at det ikke vil være hverken plass eller tid til å gå inn på hver del av det politiske spillet eller hver strategi som var tilgjengelig, og derfor har visse utvalgs-kriterier gjort seg gjeldende i arbeidet. For det første må strategiene ha belegg i kildene, det vil ikke bli gjort mye spekulasjon over mulige strategier hvis det ikke finnes noen som helst former for bevis for at det kunne ha forekommet. For det andre må det være hensiktsmessig å sammenligne strategiene mellom Norge og England. Det betyr at strategier som bare forekommer i et land kan bli analysert, men da dreier sammenligningen om å undersøke hvorfor det ikke forekom i det andre landet.

Sentralt i oppgaven står sammenligning. Ved siden av en analyse av hvert av landenes

1 Helle, 1991: 109-111

2 EHD: 361, 361-67; Paris, III: 255-58; *Documents*: 90-111; Prestwich, 2005: 101-102

politiske spill, strategier og aristokrati, vil en sammenligning mellom landene føres.

1.1 Historiografi, litteratur og kilder

Oppgavens fagfelt er høymiddelalderens politiske kultur. Både i Norge og i England har den politiske kulturen vært gjenstand for mye forskning og diskusjon. Det vil si at denne oppgaven føyer seg inn i en lang tradisjon. Går man dypere vil denne oppgaven fokusere på det politiske maktsillet, noe som i langt mindre grad har blitt diskutert. Sammenligningen er det ingen som har gjort før og det er her denne oppgaven bringer noe nytt. Betegnelsen «politisk spill» er også ett nytt analytisk verktøy. Et problem for denne oppgaven er at den kommer inn på veldig mange forskjellige temaer og dekker et vidt felt av høymiddelalderens problemer. Det er slik at hvert kapittel har forskjellige bøker for akkurat det temaet, slik at her blir bare de bøkene som preger flere kapitler tatt opp. Derfor er det i denne oppgaven foretatt en del valg av litteratur, fordi det har vært umulig å lese alt.

I 1974 skrev historiker Knut Helle at «[e]n inngående analyse av det verdslige aristokrati hører til middelalderforskningens viktigste uløste oppgaver.»³ Siden den gang har det blitt bedre, men fortsatt mangler det et omfattende verk om det norske aristokrati i middelalderen. Norske historikere har vanligvis omtalt aristokratiet som en del av den større diskusjonen om statsutvikling og samfunnsutvikling i middelalderen, slik at aristokratiet sjeldent har blitt diskutert grundig ut i fra seg selv. De nyeste eksemplene på dette er Hans Jacob Ornings doktorgradsavhandling fra 2004 og Sverre Bagges bok fra 2010.⁴ Det nærmeste er Jo Rune Ugulens doktorgradsavhandling fra 2006 om eiendomsforhold og lokal makt for aristokratiet på Vestlandet i middelalderen.⁵ Sammen med denne oppgaven har tre masteroppgaver vært med på å gi et grundigere innsyn i det norske aristokratiet. Kjell-Jørund Kleivanes om lendmanninstitusjonen fra 1981, Beate Svenningsen om høvdingtermen i kilder fra 2002 og Tore Skeie om Alv Erlingsson fra 2006.⁶ Disse tre samt Ugulens doktorgradsavhandling har vært med å utvide kunnskapen om middelalderens aristokrati i Norge. Problemet er at de alle analyserer deler av aristokratiet og ikke helheten. Et annet problem er at norske historikere oftest omtaler aristokratiet når de skal analysere middelalderkongenes makt og posisjon. Her har tre tradisjoner dominert forståelsen. Den første ser på aristokratiet som kongemaktens redskap, og at det norske aristokratiet var svakt. Mot dette mener marxistiske historikere at det var motsatt, og at aristokratiet brukte kongemakten som redskap for å sikre seg sin makt og posisjon. Den tredje tradisjonen har fokusert på at det i større grad var samarbeid og

3 Helle, 1991: 30

4 Bagge, 2010; Orning, 2004

5 Ugulen, 2006

6 Kleivane, 1981; Skeie, 2006; Svenningsen, 2002.

kompromisser som preget forholdet.⁷ I denne oppgaven vil ikke denne diskusjonen ha stor prioritet, men forholdet mellom konge og aristokrati vil stå sentralt og derfor er debatten viktig. Oppgaven legger seg på linje med de som mener at det var samarbeid fremfor strid, men at forholdet også ble preget av kongenes personlighet. Et tredje problem er de norske historikernes fokus på kongedømmet og middelalderstaten, noe som kan gjøre at aktørene forsvinner. Denne oppgaven vil legge vekt på vekselvirkning mellom de to og samtidig prøve å gi et mer helhetlig bilde av det verdslige aristokratiet.⁸

I tillegg må den antropologiske vendingen siden 1970-tallet nevnes. Her har man blant annet fokusert på gavegivning og vennskapets posisjon i samfunnet. Begge er temaer som står sentralt i denne oppgaven. Et problem for mange av de som følger denne retningen er fokuset på fortidens annerledeshet. Helle har poengtert problemene med dette, men her skal det ikke dveles ved denne diskusjonen. Det viktige er hvordan gaver og vennskap hadde stor betydning for maktkampen og -byggingen i middelalderen, og det er dette som benyttes i denne oppgaven.⁹

I England har aristokratiet i større grad blitt analysert selvstendig. Særlig David Crouch har foretatt grundige analyser av de fleste sider av aristokratiet med tre bøker.¹⁰ I motsetning til i Norge har ikke de engelske historikerne hatt samme grad av diskusjon med utgangspunkt i historiske skoler. Lignende debatter som den om det norske kongedømmets posisjon preger ikke oppfatningen. Dette er på grunn av den store mengden bøker og artikler som er skrevet om engelsk middelalderen. Det er skrevet om det meste og det fortsettes å publiseres bøker om emner som berører oppgavens temaer. Det gjør at den engelske litteraturen er mindre oversiktlig og at det i denne oppgaven har blitt måttet foretatt prioriteringer for bøker som er valgt. I tillegg til Crouch er Michael Prestwichs *Plantagenet England* brukt i stor grad, og selv om det er et oversiktsverk gir den meget gode innsyn i de fleste sider av samfunnet og den historiske utviklingen i oppgavens periode I tillegg er *Oxford Dictionary of National Biography* brukt for en del personopplysninger.¹¹

1.1.1 Kilder

Til denne oppgaven er det bare blitt brukt kilder tilgjengelig på moderne norsk eller engelsk. Dette gjør at noen kilder ikke er blitt brukt, men de gjeldende kildene gir allikevel nok informasjon og bredde til at oppgaven kan gjennomføres på en tilfredsstillende måte.

Kildene kan deles inn i berettende og normative kilder. I Norge er det blitt brukt en

7 Bagge, 2010: 293; Helle, 1991: 30-34; Kleivane, 1981: 4-10

8 Skeie, 2006: 3-9

9 Helle, 2009; Orning, 2010

10 Crouch, 1992; Crouch, 2005; Crouch, 2011

11 *Oxford Dictionary of National Biography* på nett <http://www.oxforddnb.com>; Prestwich, 2005

berettende kilde, *Håkon Håkonssons Saga* av Sturla Tordsson, skrevet i 1265. Sturla, som var nevø av Snorre Sturlasson, skrev på oppdrag fra kong Magnus Lagabøte. Han ble nok preget av dette samtidig som han skrev i en rik sagatradisjon med egne sedvaner.¹² Det er flere norske normative kilder. *Magnus Lagabøtes Landslov* ble skrevet under Magnus Lagabøtes oppsyn i 1277 og var en lovrevisjon av de tidligere regionale lovene. *Hirdloven* ble også skrevet ned under Magnus Lagabøte på 1270-tallet, selv om man ikke sikkert når den ble skrevet. *Hirdloven* er en lov for den norske kongens hird, det vil si hans håndgagne menn, og siden de norske aristokratene befant seg her, forteller den mye om forventningene og kravene til de norske aristokratene. *Kongespeilet* er en skrift skrevet ned omtrent på samme tid, men dens opprinnelse er usikker. *Kongespeilet* beskriver idealoppførselen for kjøpmenn, hirdmenn og kongen. Selv om den først og fremst gir et idealisert bilde som med usikkerhet kan sies å ha vært realiteten gir den et innblikk i samtidens normer og oppfatninger om oppførsel og plikter.¹³ Diplomsamlingen *Diplomatarium Norvegicum* er en samling viktige diplomater på originalspråket fra hele perioden. Den siste norske kilden som er blitt brukt er *Regesta Norvegica* som er en samling med alle kjente norske aktstykker, det vil si brev og andre dokumenter. Regestene er dog ikke fullverdige kilder, men korte sammendrag av kildene. Dermed faller *Regesta Norvegica* imellom berettende og normative som kildetype.¹⁴

Det er blitt brukt flere berettende kilder om England, såkalte krøniker. Krøniker er kjennetegnet med opptegnelser av de viktigste hendelsene for hvert år. Den fremste av dem er Matthew Paris' *English History*, eller *Chronica Majora* som den originalt het. Den er skrevet av Matthew Paris, en fransiskanermunk som levde frem til 1270-tallet. Min utgave er en oversettelse av krøniken for årene 1235 til 1273, men den omhandler egentlig hele Englands historie frem til 1273. Paris gir mange steder sine personlige meninger, men ofte også objektive beskrivelser. Av andre krøniker er det *Chronicle of Bury St. Edmunds*, en krønike skrevet av munk ved klosteret i Bury St. Edmunds, øst i England, *Chronicle of Lanercost*, en krønike skrevet av munk ved klosteret Lanercost, nord i England, og *Scalacronica*, skrevet av sir Thomas Gray på 1360-tallet. De to munkekrønikene er standard-krøniker, det vil si korte og konsise oppramsinger av de viktigste hendelsene per år.¹⁵ Både Matthew Paris og *Scalacronica* er preget av at det er én forfatters verk og

12 *Håkon Håkonssons Saga* forkortes til HH. Det brukes Anne Holtsmarks oversettelse fra 1964. Se Bagge, 2010: 285-86

13 *Hirdloven til Norges konge og hans håndgagne menn*, 2000. Refereres til som *Hirdloven*; *Kongespeilet*, 2000. Det er disse tre delene som er bevart, trolig skulle en til skrives; *Magnus Lagabøtes Landslov*, 1962. Refereres til som *Landsloven*

14 Oversettelser av *Diplomatarium Norvegicum* er hentet fra *Norske middelalderdokumenter*, 1973; *Regesta Norvegica* bd.1, 1989; *Regesta Norvegica* bd. 2, 1978; *Regesta Norvegica* bd. 3, 1983. Refereres til som RN og bindnummer. RN er også tilgjengelig på nett: www.dokpro.uio.no. Se Helle, 1991: 13-21 for norske kilder generelt

15 *The Chronicle of Bury St. Edmunds*, 1964, refereres til som *Bury St. Edmunds*; *The Chronicle of Lanercost*, refereres til som *Lanercost*; Paris, *English History. From the Year 1235 to 1273* bd 1, 1852; Paris bd. 2, 1853; Paris bd. 3, 1854, refereres til som Paris og bindnummer; *Scalacronica 1272-1363*, sir Thomas Gray, 2005

deres syn og meninger kommer klarere frem, og særlig sistnevnte er preget av at forfatteren forteller en løpende fortelling. Kildesamlingen *English Historical Documents* bind tre er en samling av diverse kilder, alt fra krøniker til lover og offentlige dokumenter. Det er et utvalg, men er omfattende og dekker til sammen 239 kilder. Blant kildene der er *Magna Carta*, både 1215, 1216, 1217 og 1225-utgavene, og de fleste parlamenters forordninger. Som et supplement til denne har også *Documents of the baronial movement and reform of rebellion 1258-1267* blitt brukt. Dette er en samling offentlige dokumenter fra perioden 1258 til 1266, da England var preget av konflikt og opprør. Den gir flere dokumenter enn *English Historical Documents* fra disse årene.¹⁶ Et problem for de engelske kildene er at de dekker lite om årene frem til 1235. *English Historical Documents* har ni kilder for perioden, samtidig som *The Chronicle of Bury St. Edmunds* har noe. På grunn av dette vil det ikke bli mange eksempler fra disse årene.

Et problem med alle kildene er at de ikke alltid gir fullverdig og objektiv informasjon. Kildekritikk er nødvendig og i løpet av oppgaven vil det bli diskutert om de gir korrekt informasjon og om hvorfor de eventuelt ikke gjør det. Det er klart at kildene preger oppgaven da det er de er grunnlaget for analysen og derfor er det nødvendig å være oppmerksom på deres tidvise ufullstendighet. Dette er et problem alle som studerer middelalderhistorie møter.

1.2 Metode og teori

I tillegg til kildekritikken er sammenligning en viktig metode da denne oppgaven er en sammenligning mellom Norge og England. Når man foretar sammenligning er det viktig å være klar over hva som er målet med sammenligningen og om det er hensiktsmessig, og videre om det går an å sammenlikne det som sammenlignes. I denne oppgavens tilfelle er svaret på begge spørsmål ja. Det er både mulig og hensiktsmessig å sammenligne Norge og England angående det politiske spillet. Begge land deler mange likheter samtidig som det var mange ulikheter, noe som vil prege oppgaven. Sammenligning er ofte interessant uansett hvordan det gjøres fordi det klargjør tendenser og det spesielle med hvert av objektene, men det som skal sammenlignes kan ikke være i for stor avstand til hverandre hverken tidsmessig, kulturelt eller geografisk. Sammenligning er viktig for å heve historikerens blikk fordi man ofte blir for fokusert på det man kjenner godt til, for eksempel Norge. Ved å sammenligne Norge med England vil forståelsen av både engelske norske forhold bli bedre. Samtidig kan en slik sammenligning vise generelle europeiske mønstre.¹⁷ På grunn av sammenligningen vil en dypere analyse av hvert tema per land ikke være mulig.

Da oppgaven har som mål å analysere det politiske spillet, er teorier om politisk spill og

¹⁶ *English Historical Documents* bd. 3, 1975. Refereres til som EHD; *Documents of the baronial plan of reform and rebellion*, 1973. Refereres til som *Documents*.

¹⁷ Melve, 2009: ; Ugulen, 2006: 540-43

makt sentralt. Med politisk spill benyttes en spill-metafor for å belyse og analysere de strategier og handlinger som aristokratene og kongemakten foretok seg. Denne teorien er basert på FG Bailey. Det politiske spillet var en konkurranse med bestemte regler for hvem som kunne delta, for regelbrudd, og som satte en kontekst for handlinger som ble utført. Det vil si at det fantes visse normer og uoffisielle regler som de fleste var enige om. Dette kan kalles for spillbrettet, det vil si konteksten, regler, krav og så videre, som aristokrater og kongemakt måtte forholde seg til og handle inn under. Handlingene på dette spillbrettet vil omtales som politiske strategier, og var manøvreringer på det politiske spillbrettet. Aktørene blir da «spillebrikker». Selv om «politisk spill» er en metafor er den fortsatt hensiktsmessig å bruke da den gir en enkel måte å tolke og analysere strategiene ut fra.¹⁸

Det politiske spillet var en konkurranse og det man konkurrerte om var forskjellige former for makt. Makt var vilje, evne og mulighet til å utøve innflytelse, kontroll og styring over størst mulig del av seg selv, sitt eget liv og andres. Aristokratene i middelalderen hadde alle en eller annen form for makt, men den var forskjellig og aristokratene ønsket forskjellig grad av makt. Noen hadde mål om å ha så mye mulig makt over flest mulig personer og med mest mulig innvirkning på størst mulig område, mens andre ønsket makt i langt mindre grad og var fornøyde med å ha kontrollen over sitt eget liv og sine egne eiendommer. Dermed blir makt slik som Gudmund Hernes har sagt, at det var det å kunne realisere sine interesser uansett hvor store de var.¹⁹ I denne oppgaven vil maktaspektet forholde seg noe i bakgrunnen og muligens noe diffus i analysene, men den vil hele tiden være et bakteppe for å forstå hva som drev aristokratene i det politiske spillet siden makt var noe de fleste aristokratene higet etter.

Den neste teorien er om samfunnsforskjeller og samfunnsinndelingen. Det skal senere gjøres en karakterisering av aristokratiet, men et problem man møter når man snakker om aristokrati er om det kan sies å ha vært en egen samfunnsgruppe av aristokrater skilt fra resten av samfunnet i middelalderen og om man i samtiden var oppmerksomme på en slik inndeling. Man oppfattet nok samfunnsforskjeller i samtiden, men de er ikke det samme som det opereres med her. «Aristokrati» var ikke noe begrep i middelalderen. Det å klart skille samfunnsgrupper er vanskelig, både i Norge og i England. Trolig var det i stede snakk om skiftende grenser mellom grupper som oppfattet seg som like eller ulike ut ifra kriterier som rikdom, status, eiendom, rettslig status og posisjon i staten. En klassisk teori om samfunnsinndeling og forholdet er betydningen av landeie og -leie, såkalt føydalisme. Et diskusjonstema angående dette er forholdet mellom gruppene, om det var kamp, samarbeid etc., slik som det ble omtalt tidligere angående forholdet mellom aristokrati og

¹⁸ Bailey, 1969: 1-17

¹⁹ Hernes, 1978: 10-11; Ugulen, 2006: 13-20

kongemakt i Norge. Et entydig svar er nok ikke mulig å komme med. En annen vanlig inndeling av middelaldersamfunnet er de som ba (geistlige), de som sloss (verdslige aristokrater) og de som arbeidet (bøndene). Sentralt for denne oppgaven er at det i høymiddelalderen fantes samtidige oppfattelser av ulikheter i samfunnet, og at disse ulikhetene stod sentralt for aristokratene når de hevdet sin posisjon i samfunnet. Et problem er at disse eventuelle samfunnsgruppene hverken var klart adskilte eller lukkede, disse samfunnsgruppene var ikke definerte. Det var diffuse grenser oppover og nedover, og overgangen fra en samfunnsgruppe til en annen er umulig å trekke. Det var vanlig med sosial mobilitet, det vil si at man kunne bevege seg fra en sosial gruppe til en annen, om det var oppover eller nedover. Sosial mobilitet var både ønskelig og nødvendig, siden aristokratiet trengte å fornye seg. Det var også slik at det var fort gjort å miste rikdom og dermed miste sosial prestisje.²⁰ Selv om man skal være forsiktige med å klassifisere og navnsette samfunnsgrupper i middelaldersamfunnet er det allikevel nødvendig å benytte seg av slike påsatte samfunnsforskjeller siden man da kan operere med et samfunn uten at alle mennesker ble en stor masse. Derfor vil denne oppgaven benytte seg av aristokratiet som en egen samfunnsgruppe, selv om den ikke var klart adskilt fra resten av samfunnet.

En siste teori som preger oppgaven er hva som betydde mest av stat og aktør. Det har tradisjonelt i norsk historieforskning blitt lagt vekt på statens rolle og aktørers handlinger har blitt analysert ut ifra statlige forhold, det vil si et strukturelt samfunnssyn.²¹ Spørsmålet er om dette er korrekt og om man ikke har overvurdert statens rolle og betydning. I denne oppgaven vil det legges vekt på vekselvirkningen mellom stat og aktør. Da det i denne oppgaven vil fokuseres på hva aristokrater gjorde i forhold til det politiske spillet og strategiene, ligger et aktøraspekt til grunn. Aktørene, det vil si menneskene, handlet først og fremst ut ifra sine personlige interesser og formål. Disse interessene og formålene ble påvirket og preget av staten. Samtidig var det slik at staten bestod av visse personer, først og fremst kongene, slik at også statene i utgangspunktet kan sies å ha vært aktører. For denne oppgavens del kan det være fordelaktig å i tillegg til aktør og stat å legge til det politiske spillet. Aktørene handlet ut ifra hvordan de selv oppfattet og tolket situasjonen de var i, en situasjon som ofte ble styrt av staten. Derfor vil det i denne oppgaven ofte ses på hva enkelte aktører gjorde i forhold til en situasjon, samtidig som det hele tiden vil henvises til det politiske spillet, som var aktørenes kontekst. Det politiske spillet ble igjen påvirket av staten og aktørenes handlinger, slik at det politiske spillet ikke var noen fast enhet, men heller en skiftende størrelse og det ble en vekselvirkning mellom alle tre.²²

20 Crouch, 2005: 222-256; Bagge, 2010: 114; Rigby, 1995: 1-13, 303-327; Ugulen, 2006: 21-28

21 Skeie, 2006: 3-9

22 Her velges det å bruke «stat» for middelalderens kongedømmer, selv om dette er problematisk. Ikke i moderne forstand, men i middelaldersk forstand, slik at det er bedre å snakke om en middelalderstat. Bagge, 2010: 11-17

1.3 Avgrensinger

1.3.1 Geografisk avgrensning

Geografisk avgrensning oppgaven til Norge og England. Noen sideveier til andre land vil forekomme, men da for å forstå den historiske konteksten bedre. Selv om kommunikasjon gikk sakte var det fortsatt en del korrespondanse mellom landene, også mellom Norge og England. De hadde i tillegg selv nære naboer som deres politiske spill og historiske utvikling ble påvirket av.²³

1.3.2 Begynnelse, avslutning og en realhistorisk innføring 1216-1319

Oppgaven starter i 1216 og avslutter i 1319 og begrunnelsen for dette er enkel. I 1216 ble Henrik III konge av England mens Håkon Håkonsson fikk kongetittel i Norge året etter. Oppgaven slutter i England med Edvard Is død i 1307 og i Norge med Håkon Vs død i 1319. Oppgaven får dermed både naturlig begynnelse og avslutning. Dette kan selvfølgelig diskuteres og andre vurderinger kunne ha endt med forskjellige årstall. Slike avgrensinger er alltid kunstige og utvidelser og innsnevringar kunne blitt foretatt med fordel. Allikevel blir det med disse årstallene etablert en overkommelig periode å analysere oppgavens temaer ut ifra. Skulle oppgaven utvides kunne den fort ha blitt for omfattende og skulle den innsnevres kunne deler av oppgaven ha forsvunnet eller mistet sitt poeng.

Da Henrik III (1207-72) ble konge i 1216 var England preget av uro. Det var borgerkrig, som hadde stått mellom Henriks far og en gruppe aristokrater som kom i kjølvannet av undertegnelsen av *Magna Carta* i 1215. Da kong Johan døde og Henrik III ble konge samlet de fleste engelske aristokrater seg om den mindreårige Henrik III og sammen klarte de å nedkjempe et angrep fra den franske prinsen Ludvig som prøvde å benytte seg av den kaotiske situasjonen i England. England ble styrt av en formynderregjering frem til omtrent 1230, men man er usikker på når Henrik tok personlig over styringen av landet. Som personlig konge kom Henrik klarere frem fra og med 1230-tallet. Hans regjeringstid ble preget av mye uenighet med landets aristokrater. Disse konfliktene hadde Henrik selv mye av skylden for. Han hadde en tendens til å drive på seg aristokratenes sinne av diverse grunner. Av disse var det at han hentet inn utenlandske fyrster, spesielt franske som han selv og dronningen var beslektet med, det som ergret de engelske aristokratene mest da de mente at de selv ble tilsidesatt til fordel for utlendingene. Samtidig hadde Henrik en skiftende personlighet hvor han kunne gå fra å være unnskyldende og velvillig overfor aristokratene til å være sta, tverr og truende. Sammen med et høyt skattepress gjorde dette at misnøyen i 1258 var blitt så stor at en rekke aristokrater gikk sammen under et parlament i Oxford

²³ For Norges del gjaldt dette først og fremst Danmark og Sverige, samt Island, de vendiske byene i Nord-Tyskland, Skottland, Frankrike og England. For Englands del gjaldt det først og fremst Skottland og Frankrike, samt Kastillia, Wales, det tysk-romerske riket og de skandinaviske landene.

og tvang Henrik til å godkjenne et reformprogram. Perioden 1258-65 vil bli næyere analysert i kapittel fire slik at bare hovedtrekkene tas her. I 1258 og 1259 klarte aristokratene som kjempet for reformene å få gjennomslag for disse og et råd bestående av 15 menn tok over styret av landet, slik at Henrik III i realiteten ble satt på sidelinjen. Fra og med 1261 klarte Henrik å ta tilbake makten sin mer og mer og motarbeidet reformene. I 1264 valgte aristokratene å gå til angrep på kongen etter at den franske kongen hadde dømt mellom aristokratene og kongen til kongens fordel. Aristokratene ble ledet av jarlene Simon de Montfort og Gilbert de Clare (som etterfulgte faren Richard i 1262) og vant en overraskende seier ved Lewes samme år. Etter dette styrte Simon de Montfort England, men klarte å gjøre mange av sine støttespillere til uvenner. Henrik III og sønnen Edvard, som hadde blitt fanget under slaget ved Lewes, klarte å rømme og partene møttes igjen til slag i 1265. I slaget ved Evesham vant kongen en klar seier og opprøret var i realiteten over, selv om noen små grupper fortsatte å motsette seg kongen. De resterende årene av Henriks styre ble preget av hans oppgjør med opprørerne. Sønnen Edvard (1239-1307) tok over etter sin far i 1274 og hans regjeringstid var preget av hans vilje til å følge opp reformene fra 1258-59 og var fredeligere enn farens regjeringstid. Dette vises blant annet med stadig hyppigere parlamenter og forordninger. Dette fortsatte frem til 1290-tallet da kriger med Skottland, Wales og Frankrike førte til høyt skattepress og store krav om militær assistanse, som igjen gjorde mange aristokrater misfornøyde. Dette toppet seg i 1296-97 da jarlene Humphrey de Bohun og Roger Bigod nektet kongen å betale flere skatter og ikke ville følge ham til Frankrike for å kjempe mot den franske kongen. Edvard I svarte med å frata jarlene deres embeter og landet var på randen av et nytt opprør. Partene ble forlikt og Edvard kom med innrømmelser slik at det igjen ble fred i landet. Freden var dog usikker og de fleste påfølgende parlamentene var preget av diskusjon om skattepresset, men det brøt ikke uten noen ny konflikt i resten av Edvards levetid.²⁴

Da Håkon Håkonsson (1204-63) for første gang ble tatt til konge ved Øreting i Trøndelag i 1217 var han fortsatt mindreårig. De første årene ble Norge styrt av et formynderstyre, men man regner med Håkons selv tok over styringen rundt 1220. Årene frem til 1240 var preget av opprør fra slittingene og ribbungene og konflikten med jarl og senere hertug Skule Bårdsson. Slittingene og ribbungene var lokale opprørsgrupper på Østlandet hvor sistnevnte tok opp i seg førstnevnte og var ledet av tidligere baglerhøvdinger og Sigurd Ribbung, en påstått etterkommer av Magnus Erlingsson. Ribbungene gjorde opprør frem Sigurd døde i 1227 og resten ga seg kort tid etter. Selv om ribbungopprøret var alvorlig nok var konflikten med Skule alvorligere. Skule Bårdsson var bror av den forrige kongen Inge, som døde i 1217, og hevdet selv arverett til den norske kronen, men måtte se seg forbigått av Håkon. Dette ble bekreftet under riksmøtet i 1223 hvor Håkons arverett ble

²⁴ Bartlett, 2000: 11, 66-67; Prestwich, 2005: 81-98, 101-117, 119-126, 131-140, 165-178

godkjent av kirken og resten av landet og Skule fikk bekreftet sitt jarledømme. På 1230-tallet blusset konflikten opp, og det var stadig uenighet mellom Håkon og Skule. Selv om Skule ble hertug i 1237 valgte han å ta kongsnavn i 1239 og gjorde opprør. Dette opprøret endte allerede året etter da Skule ble drept i Trondheim på høsten i 1240. Norges historie mellom 1240 og 1319 er preget av innenrikspolitisk ro og utvikling av den norske middelalderstaten, hvor særlig lovarbeidet til Magnus Lagabøte (1238-80) på 1270-tallet står igjen som det viktigste. I disse årene ble den norske statens innhold fastere organisert og klargjort, for eksempel hirden og administrasjonen. Knut Helle har omtalt Håkon V (1270-1319, konge fra 1299) som den siste utbygger av det norske middelalderstaten, noe som gjenspeiler denne utviklingen.²⁵ Innenrikspolitisk sett var disse årene en suksess, noe som gjenspeilte seg i en mer aktiv utenrikspolitikk. Utenrikspolitikken var preget av de norske kongenes skiftende ambisjoner. Håkon Håkonsson førte en aktiv utenrikspolitikk vestover og endte sine dager på en krigertokt mot Skottland i 1263. Dette krigertoktet endte med tap av Sudrøyene og Isle of Man til skottene, men Norges posisjon i havområdene i vest ble allikevel forsterket med innlemmelse av blant annet Island i 1262/64. Magnus Lagabøte førte en roligere utenrikspolitikk enn faren, og fokuserte mer på innenrikspolitiske saker. Under Eirik IIs (1268-99) regjeringstid (1280-99) ble Norge i praksis styrt av kongsrådet og disse førte en mer aggressiv politikk utad. Denne aggressiviteten ble særlig rettet sørøstover mot Sverige, Danmark og de nordtyske handelsbyene. Særlig Danmark var målet for det norske kongsrådets utenrikspolitikk, en linje Håkon Håkonsson hadde fulgt. Dette førte til mye frem og tilbake, slag og småkriger, hvor Norge nok må sies å ha hatt blandet suksess. Norge tapte mot hanseatene i 1285 og måtte betale en erstatningssum. I løpet av Håkon Vs regjeringstid ble Norge stadig mer utspilt i maktkampene med Sverige og Danmark. Håkon V på sin side viste en mer fredelig utenrikspolitisk linje enn sin forgjenger, men måtte uansett se seg stadig mer isolert fra denne maktkampen. Felles for alle norske kongers utenrikspolitikk etter 1240 var at den ofte bar preg av fredelige løsninger gjennom diplomati fremfor voldelige løsninger. Det norske diplomatiske vesen ble sammen med den innenrikspolitiske organisasjonen fastere organisert og profesjonalisert.²⁶

Den realhistoriske gjennomgangen viser hvordan forholdene mellom Norge og England var forskjellige gjennom hele perioden. Dette etablerte forskjellige politiske spillbrett, men begge land hadde flere like utviklingstrekk. Begge land utviklet en fastere innenrikspolitisk organisasjon som ble preget av større profesjonalisering og statliggjøring.²⁷ Samfunnene utviklet seg til å bli fredeligere og volden ble i større grad kontrollert av sentralmaktene. Derfor var ikke spillbrettene helt ulike.

25 Helle, http://snl.no/nbl_biografi/H%C3%A5kon_5_Magnusson/utdypning, hentet 3.5.2012

26 Bagge, 2010: 100-101; Bjørge, 1995: 49-60; Helle, 1991: 99-132, 134-37, 249-272

27 Prestwich, 2005: 55-77

1.3.3 Det verdslige aristokratiet

Problemene angående det å skulle omtale aristokratiet som en enhetlig samfunnsgruppe er omtalt tidligere. Selv om det å klart skille ut denne gruppen i samfunnet er vanskelig var det en samtidig oppfatning av visse karaktertrekk, kvaliteter og identifikasjonskriterier som var felles for den gruppen som det her er valgt å omtale som det verdslige aristokrati, som er fokuset i denne oppgaven. Det finnes ingen definisjon som alle historikere er enige om, derfor er karaktertrekk lettere å bruke. Samtidig var det store variasjoner innad i aristokratiet, fra fattige til rike, fra betydningsfulle og mektige til personer uten noen betydning, som gjør dette enda vanskeligere.²⁸

De stod sentralt som samfunnets fremste personer, ved siden av geistlige og kongefamilien. De kan omtales som samfunnets ledere, og hadde oftest mye makt. Denne posisjonen gjaldt både militært og sivilt. Tradisjonelt var de samfunnets militære beskyttere og kongens befal. Deres militære plikter lå til grunn for mye av deres posisjon og hvordan de skilte seg fra resten av samfunnet. Det var bare de som hadde råd og rett til visse typer utstyr og hester. Denne utviklingen av aristokratene som riddere kom for fullt på 1100-tallet, men deres militære rolle var gammel.²⁹ Aristokratene var også samfunnets ledere sivilt, det vil si at det var de som styrte samfunnet. Dette gjorde de på forskjellige måter, ulikt fra land til land. Det var som oftest en kombinasjon av lokalt herredømme som jordherrer og som del av det sentrale styret av landet. Aristokratenes makt baserte seg på deres personlige rikdom og makt som kom fra det land og de eiendommer de eide. Gjennom dette dominerte de lokalsamfunn og utøvde makt. Samtidig var de vanligvis deltagere i landets styre, som medlemmer av nasjonale forsamlinger, kongelige råd og som innehavere av embeter og ombud, lokalt og sentralt. Gjennom dette var de med å styre og kontrollere resten av samfunnet.³⁰

Ikke bare var de samfunnets ledere, de anså seg selv også som det. Sentralt for aristokratiet var en selvbevissthet om at de var deler av den samme samfunnsgruppen som hadde den posisjonen som er beskrevet over. Det fantes krav til hvordan aristokratene skulle oppføre seg og kle seg. En slik oppførselskodeks finner man i både Norge og i England, men den er klarest presentert gjennom *Hirdloven* i Norge. Videre var selvbevisstheten forsterket gjennom fokus på herkomst, slekt og ære. Kom man fra en aristokratisk familie var man ofte automatisk aristokrat. Like viktig som selvbevisstheten var også det faktum at de ble ansett som aristokrater av andre, slik at man måtte vise «aristokrat-heten» sin for andre.³¹ Siden de anså seg som medlemmer av en viss

28 Bagge, 2004: 152

29 Bagge, 2010: 72-85, 102, 110-21; Bagge, 2004: 153, Bush, 1984: 50; Crouch, 2011: 3, 20-36; Kleivane, 1981: 210-230; Painter, 1943: 20-45; Reuter, 2005: 178-179

30 Et uttalt mål for aristokratene var i følge Dyer å overlate til sin arving minst like mye som en selv hadde arvet. Bagge, 2010: 335-56; Crouch, 2011: 39-40, 65-96; Dyer, 2002: 106-54; Kleivane, 1981: 186-2010; Prestwich, 2005: 58, 369

31 Bagge, 2010: 170-174; Crouch, 1992: 1-2, 15, 20, 344; Crouch, 2005: 21, 41, 46, 99, 129; Crouch, 2011: 193-207; Reuter, 2005: 178-79

samfunnsgruppe utviklet det seg også en forståelse av at de hadde visse rettigheter og privilegier som bare tilhørte dem. Dette kunne være mangt, for eksempel at de hadde rett til å delta på råd og forsamlinger.³²

Et problem er begrepet aristokrati. Dette var ingen samtidig betegnelse på disse personene. Det nærmeste er bruken av «*nobilis*» i kildene. Ellers brukes en rekke betegnelser på personene som kan komme inn under «aristokrati»-begrepet som jarl, lendmenn, baroner, stormenn, elite, adel og ridder. Derfor fremstår aristokratiet heller som en fellesbetegnelse for en gruppe mennesker som delte omtrent de samme karaktertrekkene som er nevnt over. Allikevel må man være klar over at man egentlig ikke kan operere med en fast gruppe mennesker, men heller en flytende gruppe som tilpasses i forhold til situasjonen.³³

Til nå har de aristokratiske karaktertrekkene blitt presentert som felles, men det var visse ulikheter mellom Norge og England som er viktige å ha med seg. Det norske aristokratiet på 1200-tallet, særlig etter innbyrdesstridene, omtales vanligvis som et tjenestearistokrati. Bakgrunnen for dette er at det norske aristokratiets rammeverk var hirden. Hirden var de norske kongenes administrasjon og hoff, og hirdmennene var kongens håndgagne menn, det vil si hans tjenestemenn. De norske aristokratene var kongens tjenere. Det var også primært herfra at de norske aristokratene hentet sin makt og posisjon i samfunnet. Det var som hirdmenn at de skilte seg fra resten av samfunnet.³⁴ I England var det ikke samme organisatoriske ramme for aristokratiet. De engelske aristokratene var i motsetning til de norske løst knyttet fra kongstjenesten selv om de kunne delta der. Derfor er det å karakterisere de engelske aristokratene vanskeligere enn de norske, hvor man tross alt har noe bestemt å gå ut ifra. Allikevel er de fleste engelske aristokrater enkle å finne. I motsetning til de norske aristokratene baserte nemlig de engelske aristokratene sin makt og posisjon i samfunnet på deres personlige maktstilling. Mange engelske aristokrater var jarler eller baroner, noe som vil si at de var innehavere av store eiendommer og mange leietakere, og det var her de utøvde makt. De norske aristokratene hadde også en del personlig eiendom, men sammenlignet med de engelske var denne liten. De engelske aristokratene var derfor trolig en del rikere enn de norske.³⁵

Videre må man også være oppmerksomme på betegnelsen «verdslig.» Dette betyr at de ikke hadde kirkelige embeter. I denne oppgaven skilles de verdslige fra de geistlige. Selv om de ofte kunne gå noe over i hverandre, som at verdslige aristokrater kunne ha geistlig utdannelse og

32 Bush, 1984: 6-7, 17-34; Crouch, 2011: 178-189; Ugulen, 2006: 45-48

33 Crouch, 1991: 2-9; Prestwich, 2005: 353-54; Ugulen, 2006: 38, 91-92; Kleivane, 1981: 23-34

34 Bagge, 2010: 57, 63-64, 324-29; Imsen, 2000: 35-50; Helle, 1991: 200-215; Ugulen, 2006: 49-58

35 Jarler og baroner var det som senere utgjorde «peers», dvs høyaristokratiet. Bagge, 2010: 111-121, 324-29; Crouch, 2011: 39, 48, 94-116, 133-159, 170-77; Prestwich, 2005: 354-61, 366-70, 373-82, 414-26; Ugulen, 2006: 1-11, 496-538, 565-70, 580

geistlige kunne ha verdslige stillinger, praktiseres skillet i denne oppgaven. Grunnen til dette er at de geistlige aristokratene var en del av kirken, en overnasjonal organisasjon som satte en del regler og føringer for deres medlemmer. Derfor ville det blitt enda et politisk spillbrett, som ville ha gjort oppgavens omfang for omfattende.

Det er et problem som oppstår i kryssningen mellom kongefamilien og aristokratiet. På en side kan man kalle kongene for de fremste aristokratene, men på den andre siden var de hevet over og skilt fra aristokratiet ved å være konger. Kongene vil ha en sentral rolle i oppgaven, men da som en spillebrikke på spillbrettet hvis betydning varierte. Det er viktig at kongen hele tiden var til stede og at aristokratene hele tiden måtte forholde seg til dem. Videre er det et problem at kildene ofte omtaler kongene fremfor aristokratene. Derfor vil det i løpet av oppgaven bli brukt strategier som konger viste best og som derfor vil bli brukt fordi aristokratene trolig benyttet seg av de samme strategiene, selv om kildene forteller lite om dette. Man ser ofte klarere formål med handlingene hos kongene på grunn av kildenes fokus på dem slik at det er enklere å analysere handlingene hvis kongene tas med. Et siste problem er hvordan man skal trekke grensene mellom medlemmer av kongefamilien og aristokratene. Kan for eksempel Håkon Magnusson omtales som aristokrat mens han var hertug, før han ble konge? Slike vurderinger vil bli tatt fortløpende underveis i oppgaven. Som med kongene vil medlemmer av kongefamilien bli brukt hvis det er de som best får frem en strategi eller et poeng.

1.4 Problemstilling og temaer

Hovedproblemstillingen for oppgaven er som følger: Hvordan var det politiske spillet i Norge og England, var det likt eller ulikt? Denne kan utvides til å spørre om hvordan det verdslige aristokratiet handlet på det politiske spillbrettet og hvordan de forholdt seg til det politiske spillet. «Handlingene» er de politiske strategiene, derfor kan det formuleres slik: «Hvilke politiske strategier benyttet det verdslige aristokratiet seg av?» I tillegg til denne hovedproblemstillingen er det en del underproblemstillinger og temaer som preger oppgaven. Disse temaene vil prege oppgaven uten at de i seg selv vil ha egne kapitler eller avsnitt. De vil i stede prege flere eller alle kapitlene og de kommer til å bli brukt til å underbygge analyser og argumenter i løpet av oppgaven. Noen av disse temaene er egentlig i seg selv store og viktige temaer som burde bli diskutert alene, men som denne oppgaven ikke har hatt mulighet til å la få større plass.

Det første temaet omhandler forholdet mellom konge og aristokrati. Man kan ikke analysere det politiske spillet i middelalderen uten å inkludere kongene. Han var en alt for viktig brikke på spillbrettet til at vi kan fjerne ham eller sette ham til siden og derfor er han med. Siden han er med blir forholdet mellom ham og aristokratene viktig. Dette forholdet er det som vanligvis blir diskutert

hos norske historikere når aristokratene plasseres i middelalderen. Dette er forståelig da aristokratenes posisjon, status og makt i stor grad var avhengig av kongen. De norske aristokratene var hans håndgagne menn, noe som satte de i en direkte forbindelse til kongen. Selv om de engelske aristokratene var friere enn de norske, var også deres forhold til kongen av betydning for deres politiske strategier. Dermed blir en underproblemstilling hvordan dette forholdet var og i hvor stor grad det påvirket aristokratenes politiske spill.

Det andre temaet er aristokratenes personlige makt, økonomiske fundament og eventuelt mangelen på dette. Det engelske aristokratiet baserte sin posisjon og status i samfunnet på deres personlige makt og rikdom som var lokalt forankret. De engelske aristokratene stod sterkt lokalt som lokale godsherrer og rådde over mye land og mange personer. Dette ga dem en sterk stilling i samfunnet som preget hvordan de handlet og hva de hadde mulighet til å gjøre. De norske aristokratenes personlige maktstilling ble også preget av dette, men da deres personlige maktstilling var langt mindre enn de engelske aristokratenes og deres posisjon, status og makt i samfunnet i stede var basert på deres roller i staten, hadde de en annerledes maktposisjon. Denne ulikheten vil prege oppgaven da den i stor grad påvirket hvordan aristokratene i hvert av landene handlet og beveget seg på det politiske spillbrettet. Oppgaven vil vise og analysere disse ulikhetene og de vil prege hvordan man kan forstå det politiske spillet. Underproblemstillingen blir dermed i hvilken grad dette påvirket aristokratenes strategier og det generelle politiske spillet.

Det tredje temaet er allerede omtalt i 1.5.1. Oppgaven vil se på forskjellige måter aristokratene kunne sies å være en egen gruppe i samfunnet på og hva eventuelt det var som gjorde at de var det. Oppgaven vil videre se på problemene som oppstår når man skal omtale adskilte samfunnsgrupper i middelalderen, med utgangspunkt i aristokratiet. En siste underproblemstilling blir dermed om aristokratiet kan sies å ha vært en egen samfunnsgruppe i oppgavens tidsperiode og om dette påvirket deres handlinger i det politiske spillet.

1.5 Oppgavens inndeling

Oppgaven har tre hovedkapitler. Det første hovedkapitlet tar for seg aristokratenes rolle i samfunnet som deltagere i landenes styre og stell. Her vil aristokratenes roller som samfunnets ledere lokalt og sentralt undersøkes ut i fra hvilke stillinger de hadde i staten og hvordan de benyttet seg av dette til å utøve makt lokalt og sentralt. Hovedkapittel to vil ta for seg ekteskap og giftemål som en metode for aristokratene å etablere nettverk, allianser og andre forbindelser som de kunne bruke til å fremme seg selv og sin familie. Dette vil være med å analysere aristokratenes makt lokalt uavhengig av deres rolle i staten. Dette kapitlet tar også opp problemene med aristokratenes selvbevissthet. Det tredje hovedkapitlet tar for seg konflikter, opprør og graden av vold. Kapitlet vil i stor grad fokusere

på aristokraters opprør mot kongemakten og deres eventuelle evner til dette. I forhold til de to forrige kapitlene vil dette kapitlet i større grad ta for seg mer direkte interaksjon mellom aristokratene, og som krevde at de brukte de posisjoner og roller som de hadde oppnådd i løpet av de to foregående kapitlene. Kapitlet vil også undersøke en del av aristokratenes karaktertrekk nemlig deres militære rolle.

Kapittel 2: Deltagelse i styre og stell

2.1 Innledning

Det å være samfunnets ledere og det å ha og utøve makt stod sentralt for det verdslige aristokratiet i både England og Norge. Den klareste måten de kunne være samfunnets ledere og ha og utøve makt var ved å delta aktivt i landets styre og stell. Med dette menes det at aristokratene deltok aktivt i hvordan landet nasjonalt og lokalt ble styrt. Rammen for dette er den statlige utviklingen og situasjonen i landene. I Norge var aristokratene organisert i hirden og var dermed kongens håndgagne menn. Dette gjorde dem til kongens tjenestemenn slik at de norske aristokratene hadde en direkte plass i styret av landet. Det norske aristokratiet kan med rette omtales som et tjenestearistokrati. I England var ikke aristokratene organisert slik og de hadde ikke noen direkte plass i styret av landet gjennom dette. Derfor kan de ikke omtales som et tjenestearistokrati.³⁶ Allikevel var de en selvfølgelig del av styret av landene nettopp på grunn av at de var aristokrater. Både i Norge og i England var dermed deres posisjon som aristokrater knyttet opp mot deres deltagelse i landenes styre og stell. I begge land foregikk det en utvikling av statsapparatet og -administrasjonen, som ble bedre organisert og mer profesjonell. Dette utfordret det tradisjonelle synet på aristokrater som samfunnets ledere da denne profesjonaliseringen gikk mot andre sider av deres rolle. De forble allikevel en sentral del av styret av landet, både sentralt og lokalt.³⁷

I dette kapittelet skal noen av de måtene aristokratene gjorde dette på undersøkes. De kunne delta på nasjonale forsamlinger og parlamenter, de kunne være kongelige rådgivere eller delta i snevrere råd enn de større forsamlingene, de kunne ha diverse ombud, embeter og andre roller i «staten», både lokalt og sentralt, og de kunne være sendebud. Annet som vil bli tatt opp er det å avlegge ed til kongen når man gikk inn i kongstjenesten eller fikk en tittel, om aristokratene benyttet seg av denne typen deltagelse til å berike seg selv og misbruke den makten som fulgte med, og når og hvor man ble del av kongens administrasjon eller rådgiver. Først vil det dog rettes fokus på et grunnleggende tema som gir bedre forståelse av samtidens oppfatning av det å være i kongstjenesten og det å delta i landenes styre og stell, nemlig det idealiserte bilde av aristokraten som man hadde i Norge, men som man ikke hadde i England.

36 Noen historikere har omtalt det engelske aristokratiet som et tjenestearistokrati med bakgrunn i at de var den styrende samfunnsgruppen i landet og at de som kongens vasaller skyldte ham tjeneste. Det vil i denne oppgaven hevdes at dette ikke er korrekt siden de fleste aristokrater ikke hadde embeter eller ombud, og at tjenesten de var pliktige var først og fremst militærtjeneste. Bagge, 2010: 72-85; Bush, 1984: 5, 49; Crouch, 2011: 84-96; Crouch, 2005: 280; Helle, 1991: 190-93; Hicks, 1995: 1-43; Painter, 1943: 20-45

37 Bagge, 2010: 63-64, 111-21, 233-43, 282-91, 324-29, 335-40; Crouch, 2011: 39-48, 94-116; Helle, 1991: 200-34; Kleivane, 1981: 23-24; Prestwich, 2005: 55-77, 354-82; Ugulen, 2006: 38, 91-92, 565-80

2.2 Idealbildet av den norske aristokraten som kongstjener, og mangelen av dette i England

I de tre normative kildene *Hirdloven*, *Kongespeilet* og *Landsloven*, beskrives den idealiserte oppførsel for de norske hirdmennene. De beskriver hirdmannen som en lojal og trofast tjener av kongen. Han var forpliktet til dette, hvis ikke kunne han bli kastet ut av hirden. Videre førte kongstjenesten med seg ære da det var ærerikt å være i kongens tjeneste. En av grunnene til at det å tjene kongen var så ærerikt var at man ved å tjene kongen samtidig tjente Gud. Alle skulle tjene Gud, og siden Gud hadde innsatt kongen til å styre skulle alle tjene kongen. Hirdmennene var kongens fremste tjenere og dermed skulle de tjene kongen mest. Det var hirdmennenes plikt å utøve kongens vilje og lov overfor resten av befolkningen. Ikke alle slapp inn i hirden, fordi det var krav til hirdmennenes oppførsel. Et viktig poeng, som tas opp senere, er hirdmennenes ed til kongen hvor de lovte å være kongen huld og tro, det vil si å være lojale og trofaste.³⁸

Ut i fra de normative kildene fremstår det norske verdslige aristokrati som underlagt kongen og at det var et ensidig underkastelseforhold. Hirdmennene skulle tjene kongen uten å tenke over det - det var et obligatorisk lydighetsforhold. Samtidig ga dette stor ære og status til de som var i hirden og derfor ønsket mange å være i den. Siden det norske aristokratiet var avhengig av kongstjenesten for sin posisjon i samfunnet er det lett å forstå denne ensidige underordningen og det positive synet på kongstjeneste.³⁹ Det bør her poengteres at disse kildene er skrifter som skapte et idealbilde og at et idealbilde er ikke det samme som virkeligheten. Det var noe å strekke seg etter og trolig ble i hvertfall *Kongespeilet* skrevet med dette som mål. Derfor kan man ikke basere seg for mye på disse normative kildene for å forstå samtidens kongstjeneste, men de etablerer et idealbilde det er viktig å se den praktiske kongstjenesten ut i fra. Med det faktum at disse normative tekstene trolig er skrevet etter 1240, det vil si etter at det ble fred i landet, slik at de kan oppfattes som forsvar av styret av riket som da etablerte seg, er det forståelig hvordan bildet av aristokratene som kongstjenere etablerte seg. De oppfattes også som angrep på hvordan det hadde vært før, som da *Hirdloven* sier at det ikke bør utnevnes jarler og hertuger i Norge da disse har skapt problemer i fortiden, og som da *Kongespeilet* sier at borgerkrig og strid er tegn på uår, noe som bør regnes som angrep på innbyrdesstridene 1130-1240 og det voldelige samfunnet som eksisterte før.⁴⁰

Samtidig må det innvendes at de normative kildene legger grunnlag for å forstå kongstjenesten som ikke bare et ensidig lydighetsforhold, men også som et gjensidig avhengighetsforhold. Aristokratene var avhengig av kongstjenesten for sin posisjon og makt i

38 *Hirdloven*: 1, 3-5, 7-21, 22ff; *Kongespeilet*: 76-68, 82-83, 105, 127-139; *Landsloven*: 25-27; Orning, 2004: 59-71

39 Orning, 2000: 76-78

40 *Hirdloven*: 9; *Kongespeilet*: 96-104.

samfunnet, men kongen var også avhengig av aristokratene for å kunne utøve makten og kontrollere samfunnet. Det var hirdmennene som skulle utøve kongens lov og makt overfor resten av befolkningen.⁴¹ Kombinert med det positive synet på kongstjeneste som noe som ga ære og høyere status var ikke kongstjenesten bare ensidig. Derfor bør ikke den ensidige og underdanige oppfattelsen av kongstjenesten i høymiddelalderens Norge overdrives, man må huske på at det også gikk motsatt vei. Allikevel, hovedpoenget i alle tre normative kilder bør nok oppfattes som at kongstjenesten først og fremst var et tjenerforhold hvor medlemmene av hirden skulle gjøre som kongen ønsket og ville. Kongen hadde tross alt rett til å kaste personer ut av hirden hvis de brøt med *Hirdloven* eller andre lover og bestemmelser.⁴²

De tre normative kildene i Norge etablerer dermed et idealbilde for det norske aristokrati som tjenestearistokrati. I England fantes det ikke noe lignende. Det vil ikke si at de engelske aristokratene ikke hadde noen oppfatning av hva som var riktig oppførsel, heller tvert i mot. Også i England var selvbevissthet og andres syn viktig for aristokratenes selvilde, men de hadde ikke noe som kan sammenlignes med *Hirdloven* og *Kongespeilet*. Riktignok hadde de utviklet en form for kodeks for riktig oppførsel, men det finnes ikke noe skrevet verk om aristokratisk oppførsel fra oppgavens periode, eller like før eller etter, som sa noe om aristokratenes forhold til kongen. Det var spesielt to oppførselstørrelser som preget den aristokratiske oppførselen, ridderlighet og høviskhhet. I følge historiker David Crouch ble det rundt år 1200 utviklet en kodeks for ridderligheten, det vil si ridderoppførselen, som fremhevet moral, edelt hjerte, guddommelig kraft, intelligens, modighet, sjenerøsitet, lojalitet og selvbeherskelse. Høviskhhet var den idealiserte hoffoppførsel, altså hvordan man skulle oppføre seg på hoffet. Alle kunne oppføre seg skikkelig ved hoffet, men langt fra alle var i besittelse av de kvaliteter for å være ridderlig.⁴³ Stedene disse kvalitetene ble hentet fra var for eksempel Rolandsangen, Chetrien de Troyes og krøniken om William Marshal.⁴⁴

Den engelske oppførselkodeksen omhandlet først og fremst aristokratenes oppførsel og livsstil ikke spesielt om kongstjeneste. Den beskriver hvordan aristokratene skulle oppføre seg og henvendte seg mer til aristokratene som en egen samfunnsgruppe og deres gjøremål uavhengig av kongen, mens de norske normative kildene tok utgangspunkt i forholdet mellom konge og aristokrati. De aktuelle skriftene var ikke lærebøker eller lovbøker, de var krøniker og fortellinger hvor de riktige og de gale kvalitetene ble trukket frem gjennom eksempler på personer med disse kvalitetene. Det er dog et unntak. I beskrivelsen av William Marshal i krøniken om hans liv,

41 *Hirdloven*: 3-5, 7-21; Orning, 2004: 64-66; Sigurdsson, 2010: 77

42 Eksempler på hva som kunne være grunn til å kaste noen ut av hirden: *Hirdloven*: 29 (127-129), 35 (149), 36 (151)

43 Crouch, 2011: 193-207; Crouch, 2005: 46-79

44 Crouch, 2011: 201, Crouch, 2005: 38, 43-44, 69

fremheves hans lojalitet overfor kongen(e). Dette viser at forholdet mellom konge og aristokrat også var viktig.⁴⁵ Men dette er ikke det mest fremtredende, derfor var det ikke noe lignende *Hirdloven* og *Kongespeilet* i England. Hvorfor fantes det ikke noen lignende lærebøker i England som det gjorde i Norge? Spørsmålet kan også snus – hvorfor ble det laget slike verk i Norge?

Grunnen til at *Kongespeilet* og *Hirdloven* ble skrevet kan delvis være at det var et oppgjør med fortidens forhold i Norge. Norge var preget av mye uro og konflikter i årene 1130-1240, de såkalte innbyrdesstridene og før dette var det mye uro. Derfor kan grunnen til at disse to kildene ble skrevet være at de skulle forhindre at slike forhold igjen skulle oppstå. Ved å stresse både aristokratenes og resten av befolkningens undersåttforhold og lojalitet til kongen og videre stresse det at kongstjeneste var noe positivt og at man skulle være lojal mot den riktige kongen, var dette et forsøk på å forhindre mulige tendenser i samfunnet som kunne være ødeleggende.⁴⁶ Både *Hirdloven* og *Landsloven* ble skrevet ned under Magnus Lagabøte som del av hans lovarbeid og særlig førstnevnte har som mål å detaljert beskrive oppførsel til kongens undersåtter.

En grunn til at det ikke fantes noe lignende i England kan da være at det ikke var noe behov for det. Man hadde oppfatninger om riktig oppførsel og livsstil, men disse sier lite om aristokrater i kongstjeneste. Dette var nok fordi de fleste aristokrater ikke var i kongens tjeneste på samme måten som de norske aristokratene var og derfor var det ikke behov for noen offisiell skrift angående dette. For de norske kongene var det viktig å få stadfestet forholdet mellom dem og kongen, for de engelske kongene var ikke behovet like stort. Hadde de engelske kongene hatt behov for dette hadde de gjort noe med det. Da de engelske aristokratene ikke hadde noe særlig av stillinger i staten var det ikke nødvendig med skrifter som sa noe om hvordan de skulle oppføre seg der.

Både *Hirdloven* og *Kongespeilet* forteller om riktig oppførsel og dermed kan likheten til England være større. Dette hadde ingen stor betydning for rollen som kongstjenere og deltagere i landets styre og stell, derfor finner man ikke noe om aristokratene i kongstjeneste i de engelske normative kildene. At det var krøniker og poesi som hovedsakelig inspirerte kodeksen viser videre at det ikke var vilje til å gjøre dette offisielt. At det i krøniken om William Marshal gjøres et poeng ut av hans lojalitet til kongene kan vise at lojalitet til kongen var viktig. Dermed fremstår lojalitet overfor kongen som et viktig kjennetegn for de engelske aristokratene slik som for de norske.

I Norge hadde man et idealbildet av hvordan aristokratene var kongens tjenere og dermed er det noe å bedømme hva de gjorde i praksis etter. I England fantes ikke dette selv om det var noe som kan ligne. Dermed er det ikke et likt utgangspunkt for Norge og England når det nå går over til kapittelets hoveddel, nemlig på hvilke måter aristokratene i Norge og i England deltok i landenes

45 Crouch, 2011: 200-201; EHD: 81 (krøniken om William Marshal)

46 Man vet ikke sikkert når *Kongespeilet* ble skrevet, men det var trolig etter 1240. Den eldste versjonen man har i dag er fra ca. 1275, men den kan altså være eldre. *Kongespeilet*, innledende essay av Sverre Bagge: VII, XI-XIII.

styre og stell.

2.3 Parlamber, riksmøter og andre store forsamlinger

Både i Norge og i England var en av måtene aristokratene kunne få utøve makt på riksnivå ved å delta på større møter og forsamlinger. I begge land hadde slike møter eksistert i lang tid, men de ble fastere organisert og institusjonalisert i oppgavens periode.⁴⁷

I England var, og er, de riksomfattende møtene kjent som parlamber. Disse møtene var allerede vanlige på 1100-tallet, men det var på 1200-tallet at de fikk fastere organisasjon. Det vil ikke si at de var slik parlamberne er i dag. De var ofte innkalt ad hoc for å diskutere aktuelle saker og det var ennå ikke noe fast møtepersonell. De som vanligvis møtte var kongen, høygeistlige, jarler og baroner.⁴⁸ Det ble holdt mange parlamber i denne perioden. Bare mellom 1235 og 1257 var det 54 parlamber eller større møter og forsamlinger.⁴⁹ De engelske parlamberne var et forum der aristokrati, både geistlig og verdslig, og konge møttes og diskuterte aktuelle saker. Dette var også stedet hvor aristokratene hadde mulighet til å hevde kontroll over kongemakten da ved at deres samtykke til skatter og militær assistanse var krevd. I 1258 ble det holdt et stort parlament i Oxford. Dette parlamentet er særlig kjent for at det var her de engelske baronene utarbeidet sine reformplaner og la dem frem for kongen for første gang og blir dermed ansett som begynnelsen på striden mellom kong Henrik III og de engelske baronene 1258-65. På dette møtet møtte de aller fleste viktige personer i England, blant andre jarlene Simon de Montfort av Leicester og Richard de Clare av Gloucester, og jarlmaršalk Roger Bigod av Hertford. Bakgrunnen for parlamentet var de fleste av Englands stormenns klager mot kongen og derfor var hele parlamentet preget av diskusjoner og debatter mellom kongen og hans menn og baronene og deres menn. I følge Matthew Paris endte parlamentet uten noen løsning i striden mellom baronene og kongen og et nytt ble arrangert året etter.⁵⁰

Under de fleste parlamberne spurte kongen om finansiell støtte og/eller militær assistanse. Det var slik at kongen måtte ha befolkningens samtykke for å kreve skatt av dem.⁵¹ Vanligvis fikk kongen innvilget dette selv om aristokratene klaget aldri så mye over skattepress og kongens dårlige bruk av pengene han fikk. I 1244 ble dog kongen nektet finansiell støtte av aristokratene.⁵² Og i 1297 ble han nektet militær assistanse av aristokratene, ledet av jarlkonstabel Humphrey de Bohun av Hereford og jarlmaršalk Roger Bigod av Norfolk.⁵³ Aristokratene kunne dermed si nei til

47 Prestwich, 2005: 48-49, 131-33, 185-187; Maddicott, 2010: kap. 3-6, Bagge, 2010: 335-40; Helle, 1972: 99-101

48 Bartlett, 2000: 143; Prestwich, 2005: 357-58, 369. Jarler og baroner skulle møte ved parlamberne

49 Maddicott, 2010: 454-72

50 EHD: 361-66; Paris III: 285-88; *Bury St. Edmunds*: 22-23

51 Magna Carta 1215: § 12 og 14. EHD: 318

52 Paris II: 36-37

53 Dette tas opp igjen senere. *Bury St. Edmunds*: 136-61; EHD: 212-14, 226-29, 231-43, 496-501

kongen noe som viser deres mulighet til å stå i mot kongen.

De fleste parlamentene det fortelles om i kildene preges av krangel og uenighet mellom konge og aristokrati, men det var ikke nødvendigvis slik. Under et parlament i London i 1246 hvor høygeistlige, jarler og baroner møtte, gikk konge og aristokrati sammen for å kjempe mot kirken og paven som påla engelskmennene store skatter. De valgte å sende klagebrev til paven hvor de fremla sine klager.⁵⁴ De engelske parlamentenes rolle som forum fremstår dermed som deres klart viktigste funksjon.

Situasjonen var trolig den samme i Norge, men problemet her er at den norske ekvivalenten til de engelske parlamentene, riksmøtene (som tok over for de lokale tingene), aldri fikk en like fast posisjon og rolle i staten. Det var ikke mange riksmøter i løpet av 1200-tallet, kanskje rundt 15-25 stykk fra Håkon Håkonsson til og med Håkon V, og det rakk aldri å bli en fast institusjon.⁵⁵ Kildene omtaler aldri noe «riksmøte», men forsamlinger hvor visse mennesker møtte – kongen og de gode, viseste, fremste menn i riket. Disse mennene var aristokratiet samt de fremste i kongens administrasjon.⁵⁶ Derfor omtales de i dag som riksmøter. Det mest kjente riksmøtet i Norge fra perioden er det som ble holdt i Bergen i 1223. Hovedsaken under riksmøtet var hvem det var som hadde arverett til kongeriket. Det stod først og fremst mellom Håkon Håkonsson og Skule Bårdsson, men også Guttorm Ingesson, sønn til den tidlige kongen Inge, junker Knut og Sigurd Ribbung hevdet arverett. Det var 15 lendmenn tilstede samt en rekke sysselmenn, lagmenn og andre verdige menn. Det ble først og fremst diskutert om Håkon Håkonssons og Skules rett til å være konge. Sturla Tordsson betegner de som var til stede som enten Håkons eller Skules menn, noe som antyder at det først og fremst var to fronter som stod mot hverandre. Det ble holdt mange forsvarstaler, men til slutt var det klart at Håkon var den som var rettmessig konge. Trolig var Håkons arverett klargjort på forhånd slik at møtet i stede handlet om å bestemme forholdet mellom Håkon og Skule. Skules jarledømme ble bestemt til å være de nordre delene av landet.⁵⁷ Dette riksmøtet er det best dokumenterte og vi får vite navnet på minst 61 personer. Dette viser hvor stor mengde personer som ble hentet inn til slike møter. Dette møtet ble kalt inn ad hoc, altså for å bestemme i denne saken. Det var ikke andre saker som stod på dagsordenen, noe som også viser seg ved de fleste andre riksmøter i oppgavens periode.

Knut Helle har argumentert for de norske riksmøtenes funksjon som først og fremst

54 Paris II: 135, 141, 148-63

55 Å angi riktig antall er vanskelig. Hva var riksmøter, hva var mindre møter og sammenkomster? Antall er basert på Helle, 1972: 132-183.

56 Helle, 1972: 99-101, 214, 220-56; Helle, 1991: 216-20; Bagge, 2010: 340-42

57 HH: 96-107. Andre riksmøter: 1260 (HH: 350-52; *Norske middelalderdokumenter*: 104-110; RN I: 974; Helle, 1972: 153-56), 1273 (*Norske middelalderdokumenter*: 118-133; RN II: 106; Helle, 1972: 163-66), 1277 (*Norske middelalderdokumenter*: 136-50; RN II: 181; Helle, 1972: 169-170). Dette er bare noen få av mange, se liste over større norske møter 1217-1318, Helle, 1972: 132-183. Bagge, 2010: 336-38

rådgivende og støttende, i mindre grad sanksjonerende og bestemmende.⁵⁸ Det var allikevel lagmennene som bestemte i riksmøtet i 1223, men her er det en sak som måtte avgjøres mellom to parter, og derfor ble lagmennene, landets fremste lovkyndige, bedt om å bestemme. I kildene fremstår ikke aristokratene som noen som gikk på tvers av kongens ønsker og derfor fremstår de norske riksmøtene som et sted der aristokratene ble kalt inn og hvor kongen ønsket å høre deres råd og muligens godkjennelse i en sak. Dette er spesielt fremtredende da de fleste riksmøter etter 1240 enten tok opp forholdet mellom kongeriket og kirken eller nye lover, skipaner eller forordninger fra kongen. Derfor fremstår de norske riksmøtene som rådgivende og det ser ikke ut til at de hadde noen reell makt over de norske kongene.

Grunnen til at de norske riksmøtene aldri klarte å oppnå den status og posisjon som de engelske parlamentene etter hvert fikk kan være at de norske riksmøtene aldri fikk mulighet til å etablere seg skikkelig. Frem til 1240 var det to fronter i riket, mellom Skule og Håkon, og større møter gikk ut på å forsone og ordne opp i forholdet mellom dem. Etter 1240 fokuserte de få riksmøtene på lovgivning og uenigheter med kirken, og fra og med 1280-tallet tok kongsrådet mer og mer over for riksmøtene, selv om disse fortsatte å bli holdt.⁵⁹ I England klarte aristokratene å få stadfestet retten til jevne parlamenter tidlig på 1200-tallet, i *Magna Carta*. Dermed fikk de dokumentert rett til å arrangere disse møtene og de engelske kongene kunne rett og slett ikke nekte aristokratene hvis de ønsket et parlament. Denne retten ble fornyet flere ganger i løpet av 1200-tallet, blant annet i 1258. I Norge kunne ikke aristokratene påtvinge kongene å holde riksmøte.

Det var slik at de engelske kongene var avhengig av samtykke fra befolkningen på visse saker, en rett som ble fastsatt i *Magna Carta*. Dermed måtte kongen få dette samtykket og den beste måten å gjøre dette på var ved å arrangere større møter hvor befolkningens fremste menn møtte. Kongen var ofte avhengig av skatter fra befolkningen og militær assistanse for å gjøre det han ville og derfor ble parlamentene en essensiell del av landets politikk. Derfor ble de fleste parlamenter innkalt for at kongen skulle spørre om finansiell og/eller militær assistanse.⁶⁰ De norske kongene på sin side trengte ikke lignende samtykke for hverken skatt eller militær assistanse. Kongen kunne til en viss grad kreve skatter og militær assistanse, dette var grunnlagt i hans krav på leidang, altså militærtjeneste, men de norske kongene kunne ikke kreve leidang i det uendelige. *Landsloven* forbød dette, og det er sjelden leidang flere år på rad.⁶¹ Militærtjenesten ble i fredstid gjort om til en leidangsskatt. Men de norske kongenes fremste inntektskilde var ikke skatt, heller bøter og landleie

58 Helle, 1972: 234-56; Helle, 1991: 219

59 Bagge, 2010: 127-33; Helle, 1991: 220-21

60 Painter, 1945: 20-45; Prestwich, 2005: 117-19, 162-63, 250-51

61 Bagge, 2010: 77-79; *Landsloven*: 28. Denne retten var dermed stadfestet og det var derfor lite å diskutere om, mens i England var kongens rett til dette mer åpen for diskusjon.

og var derfor mindre avhengig av skatt enn de engelske kongene.⁶² Derfor fremstår de engelske parlamentene både som ønskelige for de engelske kongene og for de engelske aristokratene. Parlamentene klarte å etablere seg som et vanlig organ som både konge og aristokrati anså som viktige, selv om det var av to forskjellige grunner. I Norge virker det ikke som om hverken konge eller aristokrati ønsket disse i like stor grad, i hvertfall sett ut i fra kildene, av militære og skattegrunner. Men trolig ønsket også her begge parter å holde slike møter fordi dets potensial var slik som i England. Det var bare det at de norske riksmøtene aldri klarte å komme seg dit.⁶³

De engelske aristokratene var mektige nok til å kunne hevde seg overfor kongen. Parlamentet ble deres viktigste middel for å kunne utføre denne hevdelsen og maktbruken på. De engelske aristokratene kunne nekte kongen finansiell eller militær støtte. Dette var nok utenkelig i Norge. De norske aristokratene hadde ikke den samme personlige makten til å kunne hevde seg overfor kongen, hverken hver for seg eller samlet. Da de ikke kunne gjøre dette, og samtidig var avhengig av godt forhold til kongen for sine inntekter og makt, er det forståelig at de stort sett føyet seg til det kongene ønsket. De engelske aristokratene på sin side var ikke avhengige av kongens gunst på samme måte, og kunne derfor utfordre kongen. Derfor fremstår de engelske parlamentene like mye som aristokratenes organ, som kongenes, mens i Norge var riksmøtene stort sett kongens organ, og et sted aristokratene møtte for å være med, og om mulig få påvirke styre av landet.

De engelske parlamentene og de norske riksmøtene hadde flere likheter. De ble oftest innkalt ad hoc for å diskutere og handle i bestemte situasjoner, selv om de engelske parlamentene i utgangspunktet hadde en fastere og jevnere organisasjon og møtefrekvens enn de norske. Dette ad hoc-preget gjorde at disse formene for nasjonale forsamlinger i begge land fremstår som forum der spesielle saker skulle diskuteres. Hovedforskjellen er at de engelske aristokratene faktisk hadde en sterk stemme på dette forumet, mens de norske oftest hadde en svakere stemme. De norske aristokratenes evne til å påvirke de norske kongene skal allikevel ikke avvises. For selv om ikke kildene forteller noe om det, er det trolig at de norske aristokratene klarte å utøve påvirkning på kongen. Møtene var tross alt et sted der de diskuterte aktuelle saker, og dermed kunne de klare å påvirke kongen.⁶⁴

De engelske parlamentene og de norske riksmøtene fremstår derfor som grunnleggende like, men som utøvd og brukt forskjellig. Begge var mulige arenaer for aristokratene å hevde seg på, men det var bare de engelske som virkelig benyttet seg av denne muligheten. Det var to forskjellige

62 Bagge, 2010: 126-33; Helle, 1991: 193-199

63 Det ble holdt en del riksmøter og andre større forsamlinger så det må ha eksistert ønske og vilje til å holde slike møter.

64 Det kan innvendes mot dette at de norske aristokratene faktisk hevdet seg under Eirik II. Men på denne tiden var riksmøtene blitt sjeldnere og de var stort sett styrt av aristokratene som utgjorde formynderstyret og kongsrådet. Dermed blir det en helt annen situasjon å se dette ut i fra. Helle, 1972: 480-84, 528-33; Helle, 1991: 220

spillbrett som man måtte forholde seg til, og som forklarer hvorfor bruken av nasjonale forsamlinger var noe annerledes

2.4. Rådgivere, råd og rådgivning

Det var ikke bare under parlamenter og riksmøter at aristokratene møtte kongen og diskuterte med ham. En like gammel tradisjon var at kongen hadde en snevrere gruppe rundt seg som han rådførte seg med jevnere enn med de større nasjonale forsamlingene. Disse rådene bestod oftest av de kongen selv valgte ut og derfor fremstår disse som organer styrt mer av kongen enn de større møtene og forsamlingene. Allikevel var det å være kongens rådgiver og det å være medlem av kongens råd en posisjon mange aristokrater ønsket seg da dette var en god mulighet til å øve innflytelse over kongen og å ta del i det daglige styret av landet. Derfor prøvde aristokratene å påvirke denne rådgiverkretsen.⁶⁵

De engelske kongsrådene var først og fremst konsulterende organ. De var der for å rådføre kongen i diverse saker i den daglige politikken. Det var blant annet forventet at jarlene skulle gi kongen råd, delta ved parlamenter og underskrive dokumenter.⁶⁶ Det er et åpent spørsmål hvor mye makt rådet og rådgiverne hadde overfor kongen, men ut i fra kildene ser det ut til at kongen stort sett plasserte sine menn her, slik at disse var avhengige av kongen for sin posisjon i rådene samt at de hadde et godt forhold til kongen. Personer som ikke kom overens med kongen eller som ofte var uenig med ham ble holdt unna. Det varierte nok fra rådgiver til rådgiver om han utøvde makt og innflytelse over kongen og eventuelt hvor mye.⁶⁷

I de engelske kildene står det flere ganger at kongene hadde fått råd fra diverse personer og det er noen som omtales som kongens «spesielle rådgivere», for eksempel jarl Peter Savoy av Richmond og biskop Peter d'Aigueblanche av Hereford i 1242, og Stephen Segrave på 1230-tallet.⁶⁸ Disse fremstår i kildene som kongens personlige rådgivere. Peter Savoy var dronningens onkel og en av utlendingene kongen hentet til England og ga tittel og stilling. Stephen Segrave på sin side jobbet seg oppover i hierarkiet og endte sine dager blant kongens rådgivere.

I reformplanene fra parlamentet i 1258 står det om kongsrådets sammensetning. Det bestod av seks jarler, to geistlige og seks andre som må regnes som aristokrater. Året etter, i 1259, ble det bestemt at det skulle velges to-tre personer fra dette rådet som skulle følge kongen hele tiden samt at de hadde i oppgave å ta hånd om saker mellom parlamentene. Under Oxfordparlamentet i 1258 ble det også etablert et 15-manns råd som klarte å ta over makten i landet på bekostning av kongen.

65 Bagge, 2010: 339-42; Helle, 1972: 316-28 (og egentlig 316-558; Helle, 1991: 220-24; Maddicott, 2010: 57-105, 109-119; Prestwich, 2005: 35, 57-58, 92

66 Prestwich, 2005: 357-58

67 Prestwich, 2005: 358

68 Paris I: 404; Segrave: Paris I: 33, 160, 176, 387. Se også Prestwich, 2005: 90-91

Alt som ble bestemt og ordnet i 1258 og 1259 ble dog i 1261 fjernet av Henrik III, med pavens godkjenning, da han klarte å ta kontrollen igjen.⁶⁹ De siste restene ble offisielt fjernet med den franske kongens dom vinteren 1263-64. Det er derfor vanskelig å bestemme dette rådets betydning i praksis. Rådet hadde makten i landet for en liten stund hvor det klarte å gjøre en god del, men dette ble altså annullert ikke lenge etterpå.⁷⁰ Dette viser viljen og ønsket til aristokratene å etablere slike råd og rådgivere overfor kongen, og at man da i samtiden hadde oppfattelsen av at dette var noe som skulle eksistere.

Det har blitt argumentert at spesielt Henrik III stort sett brukte utenlandske slektninger og personer som kom fra lavere sosiale sjikt som rådgivere,⁷¹ og leser man i de engelske kildene om de engelske aristokratenes klager mot Henrik III på 1230-, 40- og 50-tallet, fremstår dette som riktig. De engelske aristokratene klagde stort sett under hvert parlament over akkurat dette, fordi de mente var til skade for det engelske kongeriket.⁷² Allikevel hevder David Carpenter at dette ikke var tilfelle. Han mener at Henrik III hadde en stor blanding av personer ved hoffet sitt som han brukte som rådgivere, både utenlandske aristokrater, engelskfødte aristokrater og personer fra lavere sosiale sjikt som hadde arbeidet seg opp igjennom kongstjenesten. Et argument for dette er at da det i 1258 ble valgt et 24 manns råd, i tillegg til det overnevnte 15-mannsrådet, bestod dette av både engelske og utenlandske aristokrater og andre.⁷³ Men det er et faktum at Henrik III i stor grad brukte utlendinger som rådgivere og en som ble omtalt som kongens spesielle rådgiver var franskmannen Peter Savoy. Dette betyr dog ikke at han bare brukte disse. Henrik III hadde mange engelske støttespillere og. Blant kongens rådgivere som var engelskmenn var blant andre jarlene John Warenne av Surrey og John de Plessis av Warwick. I de engelske kildene fremlegges ofte de engelske aristokratenes klager overfor kongen og derfor kan de bli noe ensidig i synet på dette. Man kan nok si at Henrik III brukte de personene han selv ønsket å bruke som rådgivere, personer han anså som lojale og trofaste og som han kunne stole på.

I Norge fantes det også råd og rådgivere for kongen, men et eget kongsråd står ikke klart frem i kildene før på 1280-tallet. Man vet at rådgivning stod sentralt. I *Hirdloven* står det at både jarler, hertuger, lendmenn og kansler skulle være kongens rådgivere.⁷⁴ Dette vil si at hirdens ledersjikt, hirdstjorene, var regnet som kongens rådgivere. Også edene deres til kongen vitner om denne rådsfunksjonen. I tronfølgeaven av 1260 står det at lendmenn og hirdstjorene skulle styrke

69 EHD: 361-66, 370-76; *Documents*: 10-15, 25, 32, 75-76, 99-111, 139-162, 240-43, Paris III: 285-88. For lignende planer: Paris II: 17

70 Prestwich, 2005: 106-110

71 Clanchy, 1968: 203-15; Carpenter, 1985: 57

72 Det er en rekke eksempler på dette, se feks EHD: 361-66; Paris I: 29-30, 121-23; Paris II: 254-57; Paris III: 61-63, 285-88

73 Carpenter, 1985: 57-59; EHD: 361-66, *Documents*: 99-111, 149-57,

74 *Hirdloven*: kap. 8, 12, 14, 16.

kongen og kongeriket med råd.⁷⁵ Et eksempel på en kongelig rådgiver er fra 1218 i *Håkon Håkonssons Saga* hvor Dagfinn bonde omtales som kongens nærmeste rådgiver.⁷⁶ I 1218 er dog Håkon Håkonsson fortsatt mindreårig og landet ble styrt av hans regenter, selv om sagaen fremstiller Håkon som den som tok avgjørelsene. Dagfinn bonde var en Håkons regenter og en av de som kjempet hardest for Håkons arverett til den norske kronen. Et kongsråd nevnes ikke eksplisitt i kildene før under neste mindreårige konge, Eirik II på 1280-tallet. På denne tiden var det slik at kongsrådet i seg selv ble fastere og mer organisert og dette må nok sees med bakgrunn av nettopp formynderstyret og kong Eirik IIs svake stilling.⁷⁷ Men det var ikke slik at det ikke fantes kongsråd ellers heller. I 1266 ble det inngått en fredsavtale mellom Norge og Skottland, kjent som Perthtraktaten. De som satte sitt segl på avtalen fra Norge var kongen (Magnus Lagabøte), to biskoper, kansleren og aristokratene Gaut på Mel, Brynjolv Jonsson, Finn Gautsson og Andres Nikolasson.⁷⁸ Denne gruppen fremstår dermed som en gruppe mennesker som var med kongen og bestemte innholdet traktaten fra Norges side og var trolig et kongsråd eller kongens rådgivere. Det er mange eksempler på slike vitne- og beseglerelister, fra og med etter 1240, og hvis man tolker det slik at disse ofte kan være kongsrådet forstår man at kongsrådet og kongens rådgivere var aktive og deltagende.⁷⁹

Under Eirik II fremstår kongsrådet som Norges viktigste politiske organ. Flere mektige rådgivere utøvde da stor makt, som for eksempel Bjarne Erlingsson, Bjarne Lodinsson og Audun Hugleiksson.⁸⁰ Disse personene, og det man må regne som kongsrådet, tok da mange avgjørelser og styrte i realiteten landet. Det har blitt diskutert hvem det var som var kongens rådgivere og Knut Helle har påstått at det fra Eirik II til Håkon V gikk fra å være dominert av aristokratiet til å være dominert av det han kaller for det forretningsdyktige tjenesteelement, det vil si personer som hadde gjort sin karriere i kongstjenesten. Sverre Bagge har argumentert mot dette med at man ikke vet bakgrunnen til mange av disse, at de gjerne kunne ha vært aristokrater og at mange aristokrater selv kan omtales som forretningsdyktige tjenestemenn. De sosiale skillene mellom aristokrati og resten av samfunnet var diffuse og det er umulig å sette klare skiller mellom samfunnsgruppene.⁸¹ Bagge

⁷⁵ Og kraft. *Norske Middelalderdokumenter*: 108

⁷⁶ HH: 57

⁷⁷ Bagge, 2010: 339-42; Helle, 1972: 316-28; Helle, 91: 221-24

⁷⁸ RN II 38; *Norske middelalderdokumenter*: 110-118. Dette er bare et av mange eksempler hvor aristokrater står som vitner eller beseglere til avtaler og lignende. Andre eksempler er fredsavtalen med Lübeck i 1250 (*Norske middelalderdokumenter*: 92-94; RN I: 829), ekteskapsavtalen med Skottland i 1281 (RN II: 259, 266, 267, 275), kong Eirik II sitt vernebrev for danske aristokrater i 1287 (RN II: 469), forliket mellom erkebiskop Jørund av Nidaros og kannikene i Nidaros i 1297 (RN II: 876), mer flere.

⁷⁹ Andre eksempler på norske aristokrater som vitner til skipaner, lover, og andre viktige dokumenter: RN I: 829; RN II: 38, 109, 181, 219; RN III: 53, 227; *Norske middelalderdokumenter*: 110-118, 224-36

⁸⁰ Bagge, 2010: 340.; Helle 1972: 576-78. Audun Hugleiksson fremstår som kanskje den mest fremtredende personene i denne kretsen av rådgivere. Han nevnes en hel mange ganger i løpet av perioden 1280-1300 og må ansees som sin tids fremste aristokrat, frem til han ble henrettet av Håkon V. Bjarne Erlingsson holdt sin stilling til 1313.

⁸¹ Bagge, 2010: 340-41

har nok rett i at aristokratene og Helles forretningsdyktige tjenesteelement ofte var de samme personene. Det fantes dog personer som ikke kan ansees som aristokrater, men som allikevel var i kongens nærmeste omkrets i roller som rådgivere. På grunn av at det er vanskelig å klart definere samfunnsgruppene og skille dem er det vanskelig å eventuelt avgjøre dette.

I Håkon Vs skipan om formynderstyre og tronfølge fra 1302 står det ting som vitner om kongsrådets deltagelse og samtidens oppfatning av kongsråd. For det første var denne skipanen gitt med råd og samtykke fra de beste menn i riket og dette må regnes som kongsrådet.⁸² For det andre legger den føringer for eventuelle fremtidige formynderstyrer og dette bør også ansees som et kongsråd. De skulle være 12 personer, hvorav fire skulle hele tiden være i kongsgården. Det fortelles også hva de skal gjøre mens de var formyndere blant annet angående jurisdiksjon og angående lokale ombudsmenn som misbrukte makten sin.⁸³ Denne bestemmelsen viser hvordan man på begynnelsen av 1300-tallet oppfattet at det var en gruppe blant landets ledende menn som skulle ha ansvaret under mindreårige konger, og disse må ha vært et kongsråd.

Både i Norge og i England fantes det både et kongsråd og rådgivere for kongen gjennom hele perioden. I begge land står dette dog sjeldent klart frem i kildene og man må slutte indirekte fra det kildene sier som kan fortelle om dette. I Norge var betydningen av råd og rådgivere forståelig med de mange referansene til andre personer som vitner, beseglere og som personer som ga kongen råd og samtykke i en rekke saker, avtaler og skipnader. I England referer aristokratene ofte til kongens rådgivere og et kongsråd da de rettet klager mot kongen. I England var det flere aristokrater som vitner og beseglere ved flere viktige anledninger.⁸⁴ Derfor er det klart at både råd og rådgivere eksisterte i høymiddelalderen. Mye av informasjonen hentes fra de normative kildene. Da det er usikkert i hvor stor grad denne informasjonen kan sies å ha grunn i virkeligheten, er det vanskelig å si om at det faktisk var slik. Men de normative kildene viser ofte samtidens ideer og oppfatninger om hvordan ting skulle være, og dermed ofte hvordan ting var. Derfor kan både bestemmelsene fra Oxfordparlamentet i 1258 og Westminsterparlamentet året etter og Håkon Vs skipan fra 1302 om tronfølge og formynderstyre vise hvordan ting var. Det var også slik at 15-manns rådet som ble utpekt på Oxfordparlamentet i 1258 eksisterte og en stund var det styrende organ i England.⁸⁵

En forskjell mellom Norge og England var Henrik III sin bruk av utlendinger blant sine rådgivere. Et eksempel var Peter Savoy, dronningens onkel, og biskopelekten av Valentia som var

82 De som eksplisitt nevnes er erkebiskopen av Nidaros, biskopene av Bergen, Stavanger, Oslo og Hamar, kansleren Åke, lendmennene Bjarne Erlingsson, Ulvhedin Bjarnesson, Isak Gautesson, Jon Ivarsson og Sæbjørn Helgesson.

83 Eller riksråd som ble den nye termen. RN III: 53; *Norske middelalderdokumenter*: 224-36

84 EHD: 361-66; 495-96; Paris III: 285-88, 320-21. De fleste forordninger ble nok underskrevet av de fleste aristokratene som var tilstede.

85 Prestwich, 2005: 101-110, *Documents*: 12

noen av kongens viktigste rådgivere. Kildene forteller ikke om noen utlendinger med faste rådgiverstillinger i Norge. Det har blitt diskutert om dette var bevisst av Henrik III, noe det trolig var. Han førte en aktiv politikk der han hentet utenlandske aristokrater, oftest slektninger av seg eller sin kone, og ga dem viktige posisjoner og titler i England.⁸⁶ I kapittel fire skal denne bruken av utlendinger og det at den vakte mye misnøye blant de engelskfødte aristokratene undersøkes nærmere. Grunnen til at Henrik III brukte disse utlendingene var for det første at de var slektninger og han ønsket å bruke disse til å hjelpe seg. Videre var det slik at det må ha vært til fordel for kongen å ha nære slektninger som rådgivere fordi slektninger kunne man ofte stole på.⁸⁷ Den tredje grunnen var at ved å hente utlendinger som ikke hadde noen sterk posisjon i England og som dermed var avhengige av kongens gunst og hjelp for den posisjonen de faktisk oppnådde fikk Henrik III en gruppe rådgivere som var avhengige av ham for at de skulle få opprettholde den makten de hadde. Uten ham var de ingenting. De ble automatisk en del av kongens nettverk og hans venner. Dermed kunne Henrik III i stor grad stole på at han fikk lojale råd og støtte fra disse mennene. I Norge var det ikke samme bruk av utlendinger. Utlendinger var sjeldent å se i i Norge med unntak av sendebud og et og annet besøk. Grunnen til dette var nok at de norske aristokratene kan sammenlignes med utlendingene som kom til England: De var avhengige av at kongen brukte dem og ønsket dem for at de faktisk skulle få være rådgivere og medlem av kongens råd. De norske kongene trengte ikke å hente personer fra utlandet for å etablere en slik avhengig gruppe, han hadde dem tilgjengelig. I begge land brukte trolig kongene flest mulig fra sine nettverk og personer han hadde vennskap med fordi slike forbindelser ofte sikret ham hjelp og støtte.

Mot dette kan man si at kongen heller brukte det Knut Helle omtaler som forretningsdyktige tjenestemenn. Men, som Bagge har vist, er det å skille aristokrati og denne gruppen personer noe som er vanskelig, om ikke umulig, på grunn av ofte manglende viten om deres familiebakgrunn. Fantes det en lignende gruppe i England? Det var en utvikling av en profesjonell gruppe mennesker som klarte å komme i posisjon som kongens rådgivere, som for eksempel Stephen Segrave.⁸⁸ Derfor er det trolig at aristokratene ikke var alene som kongens rådgivere, men det var aristokratene som betydde mest og som hadde mest å si. Allikevel var personer som eventuelt hadde steget i gradene gjennom kongstjenesten avhengige av kongens gunst for å beholde deres posisjoner

Som kongens rådgivere og som medlemmer av kongens råd fikk både de engelske og de norske aristokratene mulighet til å delta aktivt i det daglige styret av hvert av landene. At råd og rådgivere eksisterte og fungerte, er klart ut i fra det foregående. Hva de klarte å oppnå ved denne

86 Henrik III var i slekt med Lusignanfamilien fra Poitou i Frankrike, dronning Eleanor kom fra Savoiefamilien, også fra Frankrike.

87 Det skal i neste kapittel dog argumenteres for at slektens betydning ikke var så stor og at vennskap betydde mer.

88 Paris I: 33, 160, 176, 387; Carpenter, 1985: 57-59; Prestwich, 2005: 90

deltagelsen, det vil si om de faktisk klarte å bruke denne posisjonen til å utøve makt, er vanskelig å vurdere. Trolig fungerte de både i Norge og i England først og fremst som rådgivende og konsulterende organer. De eneste gangene de kunne ta mer aktivt makt var hvis kongen var mindreårig og det var et formynderstyre eller hvis kongen var såpass svak at de klarte å dominere ham. Begge deler skjedde under Eirik II da de norske aristokratene tok den aktive ledelsen av landet. I England fikk trolig aldri aristokratene noe særlig makt gjennom denne formen for deltagelse i styre og stell, men de ønsket det og anså det som en mulighet og derfor ser man at de kjempet for dette gjennom hele perioden. Deres påvirkningskraft skal heller ikke avvises.

2.5 Diverse ombud, embeter og andre stillinger i staten

Aristokratene hadde en tredje mulighet til å benytte seg av statens administrasjon og regjering til å utøve kontroll og makt over landet. Det var ved å ha ombud, embete eller stilling i staten. I denne posisjonen fikk de spesifikke oppgaver i staten som de skulle utøve. Dette førte videre til at de kom i et mer direkte underordnet forhold til kongen, siden det var av ham de fikk disse stillingene.

I Norge var aristokratenes rammeverk hirden, noe som vil si at de var kongens håndgagne menn. Dette førte til at de gikk inn i kongens tjeneste. Jarler, hertuger og lendmenn hadde dog ingen spesifikke oppgaver i staten annet enn at de skulle være kongens rådgivere og holde kongens lover. De under disse, det vil si kansler, stallar og merkesmann hadde på sin side mer spesifikke oppgaver.⁸⁹ Den viktigste i kongens administrasjon lokalt var sysselmannen. Det var slik at lendmenn ofte var sysselmenn og at de derfor heller utøvet makt som sysselmenn enn som lendmenn, i hvertfall på 1200-tallet.⁹⁰ Sysselmennenes tjenerfunksjon kommer klart fram av det at de oftest ble plassert der de ikke hadde lokal tilknytning, de ble plassert i andre sysler enn der de bodde. For lendmennenes del vil dette si at de ble plassert andre steder enn der de hadde fått veitsle fra kongen. Sysselmannen hadde påtale-, politi- og eksekusjonsmyndighet, han organiserte lagting og sitt eget sysselmannsting. Han dømte ikke selv, men hadde trolig stor påvirkning på domsprosessene. Han var også den lokale militære lederen ved krigstid og ordnet innsamlingen av leidangskatten ved fredstid. Videre samlet han inn kongens bøter og andre inntekter. Andre ombudsmenn av større betydning var fehirden, som var regionale skattemestre, og lagmannen, som var de lokale dommerne og lovkyndige.⁹¹

Flere normative kilder tar opp de håndgagne menns ansvar og oppførsel. Et eksempel på

89 *Hirdloven*: 8, 9, 12, 14, 16, 17, 18

90 For eksempel Alv Erlingsson som var lendmann og sysselmann over Borgarsyssel før han ble jarl over samme område.

91 *Hirdloven*: 29, 31, 40, 46; *Landsloven*: 5, 8, 13, 57; RN II: 106, 111, 112; *Norske middelalderdokumenter*: 124-30; Bagge, 2010: 233-43; Helle, 1991: 206-15; Holmsen, 1976: 169-177; Kleivane, 1981: 198-201. Sysselmannsombudet fusjonerte de tidligere oppgavene til lendmannen og årmannen.

dette er Magnus Lagabøtes skipan om veitslemenns og tjenestemenns plikter fra 1273. I denne skipanen fortelles det om sysselmennenes plikter angående krig. De skal stille med seks menn per tjuesse mens lendmenn skulle stille med fem menn per 15 marks veitsle. Videre beskrev skipanen sysselmennens ed til kongen når han fikk et syssel, som omtales senere, og her fremstår sysselmannen som kongens tjenestemann. Sysselmannen hadde videre mange oppgaver i lokaljurisdiksjonen, først og fremst å fange og stille forbrytere for retten, eller sende dem til kongen.⁹² I 1308 kalte kong Håkon V tilbake alle sysler for å dele dem ut på ny, han fjernet jarle- og lendmannstittelen for alle andre enn kongssønner og Ornøyjarlene, og han stadfestet sysselmennens oppgaver. Dette var et ledd i Håkons arbeid med å få mer personlig kontroll over det norske kongedømmet.⁹³ Kongens makt og kontroll over sine lendmenn og sysselmenn virker dermed som stor, han kunne bestemme mye over hvem som hadde dem og han hadde også mulighet til å frata sine aristokrater slike posisjoner.

I 1307 dømte aristokratene Bjarne Erlingsson og Erling Åmundesson i en sak mellom Erlend unge og brødrene Hololv og Aslak Bjørnsson, representert ved Jon Koll. Saken gjaldt det at Erlend saksøkte brødrene for penger han mente at de skyldte ham. Det ble dømt til Erlends fordel.⁹⁴ Mange ganger delegerte kongen domsmyndighet til andre i saker han enten ikke hadde tid, anledning eller vilje til å dømme i selv. Dette er et eksempel på dette, men det fremstår som merkelig at en mektig person som Bjarne Erlingsson ble bedt om å dømme i denne saken. Bjarne var en av Norges mektigste menn på denne tiden og dermed virker det rart at han ble utpekt til å dømme i en slik mindre sak. Dette viser hvordan kongen brukte sine aristokrater i styret av landet og at aristokratene vanligvis gjorde som kongen ville.⁹⁵

I 1298 betegnes Audun Huggleiksson som fehirde og det fortelles at han på vegne av Eirik II hadde lovet tre fullmektige fra tre vendiske byer å betale det Norge skyldte byene etter en dom fra 1285 og at han nå hadde sendt varer tilsvarende det Norge skyldte nedover.⁹⁶ Audun Huggleiksson var som Bjarne Erlingsson en av de viktigste mennene i landet på denne tiden.⁹⁷ At han hadde en stilling som fehirde i tillegg til sin fremtredende posisjon som diplomat, sendebud og som kongelig rådgiver viser hvilken posisjon Audun Huggleiksson klarte å opparbeide seg i løpet av Eirik II sin

92 *Norske middelalderdokumenter*: 124-28; RN II: 106. Det beskrives her et brev som kan sees på som en skriftlig versjon av eden sysselmennene skulle avlegge. Se under for mer.

93 *Norske middelalderdokumenter*: 246-56; RN III: 496; Bagge, 2010: 347-49; Helle, 1991: 261-66

94 RN III: 388

95 Et poeng er at dette skjedde i Bergensområdet hvor Bjarne Erlingsson stort sett befant seg og dette kan forklare hvorfor han dømte i denne saken. Det er mange eksempler i kildene hvor aristokrater står som vitner og beseglere av domsavgjørelse. Disse er med på å forsterke oppfattelsen av at de norske aristokratene ble brukt som lokale dommere og overvåkere av lokale juridiske saker. Se feks RN II: 219, 388; RN III: 327

96 RN II 953. For dommen og avtalen se RN II: 399 og *Norske middelalderdokumenter*: 182-88. Se også kap. 4

97 Det varte ikke like lenge for Audun, han ble henrettet i 1302. Helle, http://snl.no/nbl/biografi/Audun_Huggleiksson/%E2%80%9CHestakorn%E2%80%9D/utdypning, hentet 25.1.2012. Audun var stallare før han ble lendmann.

regjeringstid. Man kan spekulere i hvor stor makt Audun faktisk hadde, men den gjengse oppfattelsen blant norske historikere var at han var en av de tre mest betydningsfulle mennene under Eirik II. Dermed kan man også spekulere i om Audun kunne handle uavhengig av Eirik II. Det er lite trolig at han gjorde det her. Dette var en oppfyllelse av en avtale med de vendiske byene, og som fehirde var han ansvarlig for landets økonomi. Det som dog er interessant er at Audun dermed var en aristokrat som var i kongens tjeneste.

I England hadde ikke aristokratene lokale ombud som sysselmenn, eller sheriff som de het i England.⁹⁸ De ombudene de engelske aristokratene hadde var de som var plassert øverst i samfunnet som blant annet jarlmaraskalken, «constable of England» og hoveddommer («chief justicar»). Jarlmaraskalken var et gammelt embete som hovedsakelig var ansvarlig for seremonier og kongens heraldikk samt noen militære oppgaver og ble arvelig på 1100-tallet. Mens William Marshal hadde embetet frem til sin død i 1217 ble jarlmaraskalken et av Englands fremste embeter og fikk stor betydning. I løpet av oppgavens periode var det ni personer som innehadde embetet. Embetet «constable of England» var de som var hovedansvarlige for det militære. På 1200- og 1300-tallet tilhørte embetet de Bohun-familien, som var jarler over Hereford og Essex. I oppgavens periode var det fire personer som hadde embetet.⁹⁹ «Chief justicar» var landets hoveddommer, det vil si lederen over kongens domstol og landets øverste dommer etter kongen. På 1230-tallet tok dog kansleren over chief justiciar-ens fremskutte posisjon og under Edvard I ble embetet delt i tre, slik at embetet mistet mye av sin makt.¹⁰⁰ Selv om disse embetene i seg selv ikke ga mye makt ga de mye prestisje og var en måte for jarler å skille seg fra resten av jarlene på ved siden av rikdom og eiendom.

Det var kongen som ga disse embetene til aristokratene. I 1246 ga Henrik III embetet marskalk til Roger Bigod, jarl av Norfolk, og markerer punktet da Bigod-familien tok over dette embetet fra Marshal-familien. I følge Matthew Paris fikk han dette embetet på grunn av at han var gift med den siste arvingen av Marshal-familien, Mathilda Marshal. Dette er feil, Roger Bigod var sønn av Mathilda og det var derfor han fikk embetet.¹⁰¹ Dermed viser det seg at marskalk-embetet ble arvet og at det var på grunn av arv at Roger Bigod fikk embetet. Dette viser betydningen av arv og ekteskap som er fokuset i kapittel tre. Samtidig er det viktig å merke seg det at Roger Bigod ble gitt embetet av Henrik III, det vil si at det var kongen som ga embetene til aristokratene. Spørsmålet er om han kunne velge å gi det til andre, siden embetet i praksis var arvelig. Dette viser hvordan teori og praksis møttes og at man kom fram til kompromiss: Kongen utnevnte arvingen til embeter.

98 Også sheriffene var på vei ut i den engelske lokaladministrasjonen, og ble erstattet av kongelig oppnevnte undersøkelseskommisjoner vanligvis bestående av riddere og dommere, kalt «eyre»

99 Prestwich, 2005: 355

100 Knowles, Clive H., <http://www.oxforddnb.com/view/article/7552>, hentet 13.4.2012

101 Paris, II: 165; Stacey, Robert C., <http://www.oxforddnb.com/view/article/2380?docPos=3>, hentet 26.1.2012: Et annet eksempel på at aristokrat fikk tittel er da Simon de Montfort ble gjort til jarl av Leicester i 1239. Paris I: 160

Bigod kunne trolig kreve embetet, men ved å få det fra kongen skjedde det på ordentlig måte.¹⁰² Et likt kompromiss var også gjeldende i Norge angående lendmannstittelen.

Senere i dette kapittelet og i kapittel fire vil urolighetene i årene 1296-97, da England var på randen av borgerkrig, beskrives. Her er det viktig å se på to ting. For det første var det jarlmaraskalken, Roger Bigod av Norfolk, og «constable of England», jarl Humphrey de Bohun av Hereford, som ledet an i protestene mot kongen. Disse jarlene hadde to av de høyeste embetene i England på denne tiden. De valgte å nekte å gi kongen militærtjeneste selv om de hadde militært lederansvar. Dette begrunnet de med at det ikke var deres plikt å yte kongen militær assistanse i utlandet siden kongen krevde militærtjeneste for krig mot Frankrike i Frankrike. De begrunnet det også med at de i mange år på rad hadde blitt tvunget til å gi kongen skatter og militær støtte i kamper mot Wales, Skottland og nettopp Frankrike, og de mente at kongen hadde krevd for mye. De mente også at deres posisjoner som jarlmaraskalk og jarlkonstabel var truet. Dette viser hvor viktig disse embetene kunne være. Samtidig mente de at det var større trusler hjemme ved mulige angrep fra både Wales og Skottland. Det andre viktige poenget er at kongen da valgte å frata Bohun og Bigod deres embeter og da dem til to av sine trofaste menn. Landet var på randen av borgerkrig, men heldigvis klarte de å forenes og Bohun og Bigod fikk tilbake embetene sine.¹⁰³ Det var dermed slik at embeter kunne fratas aristokratene, om kongen ville det, og om han mente at aristokratene ikke oppfylte sine plikter. Dette er dog et av få eksempler på dette i kildene, noe som tyder på at det var uvanlig å frata noen embetene deres og at de skulle da eventuelt ha gjort noe som virkelig kongen mislikte eller som de ikke hadde lov til.

Det var altså slik at de engelske aristokratene ikke hadde lokale ombud, noe de norske hadde, da de ofte var sysselmenn. Hvorfor var det slik? Hovedforklaringen er at de engelske aristokratene hadde en personlig og lokalt maktbasis som gjorde at de ikke trengte å inneha ombud lokalt. Som jarler eller baroner, og alltid som jordherrer, hadde de engelske aristokratene mye lokal makt og ofte mye rikdom. De norske aristokratene på sin side hadde, sammenlignet med de engelske, langt svakere lokal og personlig maktbasis og var trolig en del fattigere og de var dermed avhengige av å ha ombud, blant annet sysselmenn, for å faktisk utøve makt og å få inntekt. Det å utøve makt over resten av befolkningen var særdeles viktig for aristokratene og derfor skjønner man hvorfor de norske aristokratene valgte å underlegge seg kongens makt slik som de gjorde, mens de engelske ikke gjorde dette. At det var ved å være i kongstjenesten at de norske aristokratene fikk mest inntekt, mens de engelske aristokratene levde av sine eiendommer, forklarer også hvorfor. En

102 Et annet eksempel på at de engelske kongene utnevnte aristokrater til embeter og ombud har man fra 1290-tallet, da Edvard I satte flere aristokrater til embeter som skulle styre Skottland, etter at England slo skottene i flere slag.

Scalacronica: 35-47

103 *Bury St. Edmunds*: 137-39, 140-42, 148, 151-52, 154, 163; EHD: 209-19, 224-29, 230-245, 469-72, 477-79, 482-83, 485-86, 487; Prestwich, 2005: 168-72; Prestwich, 1991: 249-51

annen forklaring kan være at de engelske aristokratene anså det å ha slike ombud som under deres verdighet, som igjen kan forklares ut fra nettopp deres lokale maktstilling som gjorde dem uavhengige av dette. Dermed utviklet det seg trolig en mentalitet hvor det å ha ombud ble sett ned på og var nedverdiggende, med unntak av de ovenfornevnte embeter som ga prestisje. På grunn av de norske aristokratenes avhengighet av kongstjeneste og dens betydning for deres posisjon som aristokrater, kunne de ikke utvikle en lignende mentalitet og oppfatning.

Det som er interessant er at det i Norge er flere eksempler på at høytstående aristokrater dømte i lokale saker som ikke kan sies å ha nasjonal betydning, se eksemplet med Bjarne Erlingsson over. Vanligvis var de som ble sendt rundt for å dømme og sjekke forhold i England riddere og dommere, men i 1256 ble faktisk jarlene av Leicester og Gloucester (Simon de Montfort og Richard de Clare) sendt for å dømme i en sak mot sheriffen av Northampton, som hadde anklaget en mann for å stjele kveget hans.¹⁰⁴ Derfor kan man si at også de engelske aristokratene ble brukt som lokale dommere. Men dette forekom ytterst sjeldent, dette er det eneste eksemplet som er funnet, mens det i Norge forekommer oftere. Derfor fikk som oftest ikke de engelske aristokratene slike oppgaver av kongen, mens de norske aristokratene faktisk fikk det ved flere anledninger. I Norge var slik myndighet en sentral del av de norske aristokratenes maktutøvelse lokalt. Ved å dømme i saker eller ved å sette sitt segl på domsavgjørelser var de med å bestemme på lokalt plan og dermed utøve myndighet ut ifra sin posisjon i samfunnet. Da de også flere ganger står som vitner i saker angående dommer mellom kirke og kongemakt, ser man hvordan de ble brukt til å overvære og dømme i slike saker. De engelske aristokratene dømte ofte lokalt som jordherrer, selv om domsmyndigheten i stadig større grad ble overtatt av kongemakten.¹⁰⁵

Et annet interessant poeng er at aristokratene hadde sentrale stillinger både i England og i Norge, i Norge som for eksempel fehirde og i England som for eksempel jarlmarškalk. Det må dog innvendes at de engelske embetene var av langt større betydning og status enn de norske sentrale ombudene. Siden det var mange jarler, var det å ha en ekstra tittel noe som kunne være med på å skille de fra resten. Slike embeters betydning skjønner man av Bohun og Bigods redsel for å miste dem i 1296-97. De kan dermed ikke sammenlignes for mye, men det er interessant å se at begge lands aristokrati tok stillinger i staten sentralt i tillegg til å delta på større møter og forsamlinger, og til å være kongens rådgivere. De engelske aristokratenes embeter var for det meste arvelige. Selv om Henrik III utnevnte Roger Bigod til jarlmarškalk i 1246 var dette på grunn av at han var arving gjennom sin mor. I Norge fremstår de fleste stillinger som styrt av kongene, at det var kongene som utnevnte personene til sysselmenn, fehirde og så videre, og at ombudene derfor ikke gikk i arv slik

104 Dette var en form for kongstjeneste, nemlig kongelig oppnevnte undersøkelseskommisjoner kalt «eyre». Disse tok stadig over mer av sheriffens makt lokalt, som mistet mye makt i løpet av 1200-tallet. Paris III: 187-91

105 Det er mange eksempler på dette, se blant annet RN II: 787, 876, 1041; RN III: 53, 169, 188, 327, 689, 769

som i England. Man skal allikevel ikke avvise at for eksempel sysselmannombudet i praksis ikke i arv. Alv Erlingsson tok over Borgarsyssel etter sin far.¹⁰⁶ Det ser dermed ut som at både i Norge og i England var det teoretisk slik at kongen utnevnte sine ombuds- og embetsmenn, mens det i praksis var snakk om at dette gikk i arv. Trolig var det et kompromiss der kongen utnevnte arvingen.

Enda et interessant poeng er hvordan kongstjenesten kunne virke som karrierestige for flere. I England kom Philip Lovel, John Mansel og Stephen Segrave fra lavere sosiale sjikt, men de klarte å bli kongelige rådgivere gjennom kongstjenesten.¹⁰⁷ De kan dermed regnes som noe tilnærmende aristokrater, men skillet mellom aristokrater og velstående kongstjenere er diffust og i Norge befant det seg en rekke personer av uvisst bakgrunn rundt kongene, det Knut Helle kaller «det forretningsdyktige tjenesteelement». De viser at det var mulig å stige oppover i samfunnet ved å benytte seg av kongens administrasjon. Men siden det er vanskelig å eventuelt definere dem som aristokrater, gjøres det ikke større poeng ut av dette.

Det å ha ombud og embeter eller andre roller i staten var for de norske aristokratene en strategisk handling for at de skulle få utøve mer makt og få mer innflytelse på samfunnet. Den strategien ser ut til at de fleste engelske aristokratene ikke benyttet seg av, trolig fordi de ikke trengte den.

2.6 Sendebud

En spesifikk form for kongstjeneste som ikke nødvendigvis hang sammen med om man hadde ombud, embete eller var medlem av kongens råd, var det å være sendebud for kongen. Det vil si at man ble sendt med beskjed eller med en oppgave til andre, ofte til utlandet. Det interessante her er å se hvem som ble sendt hvor og til hva.

Rundt St. Hans i 1262 sendte Håkon Håkonsson lendmannen Loden Lepp og Håkon Øysil til sultanen av Serkland med mange gaver, blant annet jakthauker. Det fortelles i sagaen at de ble tatt godt i mot av sultanen og at det da oppstod vennskap mellom ham og Håkon Håkonsson.¹⁰⁸ Dette var en del av Håkons fredelige utenrikspolitikk hvor han bygde nettverk med mektige herskere. Han sendte også flere sendebud og opparbeidet seg vennskap med til blant andre Henrik III av England og den tyske keiseren.¹⁰⁹ Håkon Øysil var trolig av god ætt ellers ville han ikke ha bli sendt av kongen på en slik viktig reise. Selv om det viktigste med reisen var å gi sultanen gaver, er det like viktig å se at det ble vennskap mellom den norske kongen og sultanen. Det var ikke hvem som helst

106 Skeie, 2006: 15-17. Det er også det faktum at lendmannstittelen heller ikke var arvelig, men at de i praksis var det. Bagge, 2010: 119; Helle, 1991: 203; Kleivane, 1981: 158-89 (se ellers hele kapittel 3 hos Kleivane)

107 For Segrave se Paris I: 33, 160, 176, 387; Prestwich, 2005: 90-91. For Lovel se Paris III: 302, 306-7

108 HH: 364-65. Loden Lepp hadde tidligere vært med i gruppen som eskorterte Håkon Håkonssons datter til Kastilia, hvor hun giftet seg med den kastilianske kongens bror. HH: 322

109 Bjørge, 1995: 53,63

som kunne bli sendt til en utenlandsk fyrste.

I 1295 ble lendmannen Audun Hugleiksson sendt til den franske kongen Ludvig IV med fullmakt til å inngå en fredsavtale med den franske kongen. Audun fikk også fullmakt til å love Frankrike hjelp og støtte i kriger, også mot den engelske kongen og den tyske keiseren. Det kom til en avtale kjent som Parisavtalen, som også inneholdt et mulig ekteskap. Videre sa avtalen at Norge skulle støtte Frankrike med 300 utrustede skip samt 50 000 mann. Mot dette fikk Audun lovnad om 30 000 pund sterling, og fikk 6000 av disse i forskudd.¹¹⁰ Audun blir omtalt som en av landets viktigste menn under Eirik II og i samme kilde omtales han også som kongens frende og «secretarius», noe som bevitner om hans sterke stilling. En «secretarius» hadde utdannelse og de riktige kvalifikasjonene.¹¹¹ Som en av landets fremste menn og tydeligvis i kongens gunst var Audun en av de klareste kandidatene til å bli sendt på en slik ferd og til å få en slik fullmakt. Sendebud fikk fullmakt til å kunne ta avgjørelser og bestemmelser på kongens vegne og de som fikk dette var oftest velstående og mektige aristokrater som kunne tale kongens sak med utenlandske fyrster.¹¹²

I 1257 sendte Henrik III biskopen av Worcester, jarlene Simon de Montfort av Leicester og Peter Savoy av Richmond, jarlmarskalk Roger Bigod av Norfolk og Robert Walerann til den franske kongen for å hevde sin rett over landområder i Frankrike han mente var hans. Dessverre for engelskmennene endte ferden uten resultat. Henrik III ga seg ikke og to år senere sendte han på nytt en gruppe til den franske kongen for å hevde sin rett. Denne gangen ble jarlene Richard de Clare av Hertford og Gloucester, Simon de Montfort av Leicester, Peter Savoy av Richmond, John Mansel og Robert Walerann sendt.¹¹³ To av jarlene var med begge ganger og begge var av fransk opprinnelse. Det kan være med å forklare hvorfor de ble valgt ut. En annen grunn var Peter Savoys rolle som kongens rådgiver og Simon de Montforts ledende stilling blant det engelske aristokrati på denne tiden. To av de andre var også jarler, mens John Mansel og Robert Walerann var kongelige tjenestemenn.¹¹⁴

I begge land ble viktige personer sendt på viktige oppdrag til betydningsfulle og mektige personer. I England ble jarler brukt mens blant andre lendmenn ble brukt i Norge. Det var nok slik det burde være, man sendte ikke hvem som helst til å møte utenlandske fyrster. Audun Hugleiksson

110 RN II: 747. Følges opp i RN II 792-797; Helle, 1991: 260; Helle, http://snl.no/nbl_biografi/Audun_Hugleiksson_%E2%80%99CHestakorn%E2%80%99D/utdypning, hentet 27.1.2012. Bagge, 2010: 94-95, 109-10; Forholdet mellom Norge og England var dårlig på dette tidspunktet etter at Edvard I ikke hadde støttet Eirik IIs krav til den skotske kronen.

111 Bjørge, 1995: 53

112 Bjørge, 1995: 54-55. Flere eksempler på norske aristokrater som ble sendt til utenlandske fyrster: HH: 309-10, 377; RN II 266, 346, 514, 877; *Norske middelalderdokumenter*: 110, 180. Også Alv Erlingsson fikk fullmakt på sin reise til England på 1280-tallet. Mange geistlige ble også brukt

113 Paris III: 246-7, 324

114 For andre eksempler se Paris I: 404, 457; Paris II: 56, 168

var et klart valg å sende, med sin utdannelse og sin posisjon i riket, samt erfaring. Det å bli utpekt av kongen til å dra og forhandle eller samtale med en utenlandsk fyrste må ha gitt de som fikk dette stor ære. De norske aristokratene fikk gjennom dette oppleve de store hoffene i utlandet og det må ha vært en stor overgang for Audun Hugleiksson å komme fra de små kårene i Norge og til det som må ha vært overdådig og gigantisk i Frankrike. Audun ble sendt flere ganger til flere utenlandske fyrster og må ha opparbeidet seg en rutine og erfaring han kunne dra nytte av. Kongen utpekte de som kunne ha noe å si overfor de utenlandske fyrstene. Derfor ble vanligvis velstående aristokrater sendt, i tillegg til Audun Hugleiksson kan Bjarne Erlingsson nevnes, men det ble flere profesjonelle sendebud som ikke var aristokrater, som bør ansees som profesjonelle kongstjenere.¹¹⁵

Bruken av sendebud og kongelige representanter til utlandet hadde sammenheng med den utenrikspolitiske linjen de norske kongene førte på 1200-tallet. Den ble oftest drevet av diplomati og andre fredelige metoder og her spilte sendebudene en viktig rolle. Kongene selv dro ikke utenlands på slike oppdrag, han overlot det heller til noen av sine fremste og beste menn.¹¹⁶ Det var slik at de norske kongene først og fremst ville forhandle seg til fremgang i utlandet. Under Håkon Håkonssons krigerferd til Hebridene og Isle of Man på starten av 1260-tallet sendte han flere menn for å forhandle med den skotske kongen, selv om de var i krig. Dette viser de norske kongenes vilje til å søke fredelige løsninger fremfor voldelige. De diplomatiske reisene sendebudene var på hadde som mål å etablere allianser og vennskapsrelasjoner med utenlandske fyrster. Samtidig ble diplomati stadig mer organisert, slik at man ofte ser de samme personene som sendebud. Den norske utenrikstjenesten talte minst 100 personer på 1200-tallet, og foretok minst 90 turer. Dette viser de norske kongenes vilje til å bruke fredelige midler i utlandet.¹¹⁷ En lignende utenrikspolitisk linje er det vanskelig å avgjøre om var gjeldende i England. Også der ble diplomati brukt før angrep og derfor var det nok trolig at de engelske kongene ønsket fredelige løsninger fremfor voldelige. Engelske sendebud ble særlig sendt til Frankrike, som for eksempel sendebudene til Frankrike i 1259.

Et interessant poeng går ut på lojaliteten til sendebudene overfor sine konger. I 1259 ble Simon de Montfort sendt til Frankrike selv om forholdet mellom ham og Henrik III på dette tidspunktet ikke var godt med de store uenighetene som var mellom dem på denne tiden. Allikevel gjorde Simon de Montfort som han skulle da han dro utenlands. Det er ikke noe belegg for å hevde noe annet for de andre som ble sendt heller. Det kan innvendes at de engelske aristokratene aldri egentlig ville fjerne kongen i årene 1258-65 men heller reformere styret av landet. Det å være

115 Mange andre ble sendt, blant andre Alv Erlingsson som ble sendt til England og Edvard I i 1286. Bjørge, 1995: 51; Skeie, 2006: 77

116 Bagge, 2010: 109-110

117 HH: 377. Bjørge, 1995: 49-60; Sigurdsson, 2010: 83-88; En måte å løse konflikter og uenigheter på var ekteskapsallianser, se kapittel 3

sendebud ga tydeligvis ære til de som var det, de var tross alt utpekt til å representere kongedømmet sitt og de fikk møte utenlandske fyrster. Det var viktig at man var lojal mot kongen og gjorde som man ble bedt om da man ble sendt utenlands i kongens ærend. Man la da til side stridigheter og uenigheter som eventuelt fantes hjemme. Hans Jacob Orning har argumentert for det betydningen av kongelig nærvær for troskap og lojalitet og at jo lengre fra hverandre man var, jo mindre lojale ble man. Men mot dette viser eksemplene om norske aristokrater som sendebud at de fortsatte å være lojale og trofaste også langt hjemmefra. Orning analyserer dog andre situasjoner enn akkurat dette, slik at hans argumentasjon kanskje ikke har det klareste likhetstrekk med denne situasjon. Som sendebud var aristokratene kongens representanter, noe som var noe annet enn å ikke være i kongens nærvær hele tiden. Samtidig presiserer Orning at oppfattelsen av lojalitet var kontekstuell, det vil si at den ble vurdert forskjellig fra situasjon til situasjon. Dermed kan man si at i en situasjon som kongelig sendebud og representant var oppfattelsen av lojalitet og troskap til kongen stor.¹¹⁸

2.7 Eder og edsavleggelse: Hvordan aristokratene føyde seg under kongens tjeneste

Det er to situasjoner hvor det ble avlagt ed til kongen: Da det ble ny konge og befolkningen skulle avlegge troskapsed til ham og da man gikk inn i kongstjenesten. Ved å se på edene som ble avlagt og situasjonene de ble avlagt i kan man få en bedre forståelse av forholdet mellom konge og aristokrati.

Både i *Landsloven* og i *Hirdloven* står det om edene hirdmennene skulle avlegge til kongen. De skulle avlegge en troskapsed om å være kongen huld og tro, gi kongen råd når han trengte det, være lojal og hjelpe kongen så mye han kunne. De skulle videre overholde kongens eder overfor resten av befolkningen. Det er viktig å få med seg at det i de normative kildene skilles mellom de forskjellige personenes eder – jarlene har sin egen, det samme har lendmenn/baroner, hertuger, andre hirdmenn og bønder. Også sysselmannen, som var kongens lokale ombudsmann, skulle avlegge egen ed. Dette er med på å understreke hirdens og befolkningens oppdeling, og de forskjellige gruppenes ansvar og plikter.¹¹⁹ Edene viser hvordan aristokratene underkastet seg kongen og gikk inn i hans tjeneste. I motsetning til mye av informasjonen i de normative kildene, er det nok trolig at edene var reelle og at de ble utført i praksis. Det kan være at edene som ble avlagt i praksis ikke var helt like som det de normative kildene beskriver, men de var trolig noe i nærheten.

I Norge ble fire personer konge i løpet av perioden. Da de ble tatt til konge avla

¹¹⁸ Orning, 2004: 101, 176-77

¹¹⁹ *Hirdloven*: 3-5, 7-21; 26; *Landsloven*: 24-27; *Norske middelalderdokumenter*: 104-110 (Håkon Håkonssons tronfølgelov fra 1260). I Magnus Lagabøtes skipan om veitslemenns og tjenestemenns plikter fra 1273 gis det et formular for et brev alle sysselmenn skulle sende til kongen da de fikk syslet sitt. Formularet viser hva sysselmannen skulle gjøre og hvilke plikter han hadde. Ingen av kildene ser at slike brev faktisk ble sendt inn, men det er mulig. Brevet kan sees på som et tillegg til den muntlige eden sysselmennene skulle gi til kongen, slik at det også viser hvor viktig det var med skriftlig dokumentasjon. *Norske middelalderdokumenter*: 126

befolkningen ed til dem. Det var også slik at arvingen til tronen ble tatt til konge mens kongen fortsatt var i live, oftest for å sikre at arvingen skulle ta over uten større problemer. Da Håkon Håkonssons to sønner ble tatt til konge mens han fortsatt var i live avla landets befolkning ed til dem. I 1240, etter at Skule jarl hadde tatt kongsnavn og gjort opprør, ble Håkon Håkonssons sønn, Håkon Unge, tatt til konge på Øreting. Her avla alle håndgagne menn og høvdinger innen hirden, samt åtte bønder fra hvert fylke, ed til den nye kongen.¹²⁰ I 1257 fikk Håkons andre sønn, Magnus, kongsnavn ved Øckerø. Her avla lendmenn, stallarer, skutilsveiner og 12 bønder fra hvert fylke ed til den nye kongen. Det samme gjorde jarl Knut Håkonsson, en slektning av kongefamilien.¹²¹ Grunnen til at de fikk kongsnavn før Håkon Håkonsson selv var død var Håkons frykt for at de skulle slite like mye med å bli godkjente som konger som han selv hadde gjort. I tillegg hadde Skule gjort opprør da Håkon Unge fikk kongsnavn og i 1257 begynte Håkon Håkonsson å bli gammel og ville derfor sikre sønnen Magnus sin fremtid. Håkon viser dermed en reell frykt for framtiden for sine sønner.¹²² Det er interessant at i 1257 nevnes jarl Knut spesielt, samt lendmenn, stallarer og skutilsveiner mens det i 1240 bare står at håndgagne menn og høvdinger i hirden avla eden. Hvorfor ble det spesifisert dette i 1257 og ikke i 1240? Det kan nok ha noe med forfatter Sturla Tordssons kunnskap om de fremmøtte å gjøre, slik at han visste hvem de fremmøtte i 1257 var, men ikke de i 1240.¹²³

I denne perioden var det til sammen fire jarler og to hertuger. Kildene forteller lite om de avla noen eder da de fikk titlene sine. Erkebiskop Jørund avla troskapsed til Eirik II da han ble utnevnt til jarl i 1297. Man vet ikke noe om formuleringen, men det er sannsynlig at den var i samsvar med den offisielle formen i *Hirdloven*.¹²⁴ Da Håkon Håkonsson ble tatt til konge på Gulatinget i 1217 avla Skule Bårdsson en ed til Håkon, men han ga den et eget formular som la vekt på forholdet mellom ham og Håkon, i tillegg til at han skulle tjene Håkon.¹²⁵ Samtidig var Skule allerede jarl og dette var en ed avlagt til en ny konge. Om eder ble avlagt da Knut Håkonsson eller Alv Erlingsson ble gjort til jarler eller da Skule ble gjort til hertug står det ikke noe om, men sannsynligvis avla i hvertfall Alv en troskapsed og trolig også Skule. Avla Knut troskapsed gjorde han det senere siden han ble utnevnt midt under stridighetene mellom Håkon og Skule. Med betydningen av ed som fremmes i de normative kildene, er det underlig at ikke jarlene og hertugenes eder ble beskrevet mer i kildene. Uansett er det sannsynlig at slike eder ble avlagt, men

120 HH: 239-40

121 HH: 336-38

122 Et annet bevis på dette er Håkon Håkonssons tronfølgelov av 1260, hvor arverekken blir bestemt. *Norske middelalderdokumenter*: 106-110; RN I: 974; Bagge, 2010: 168-70

123 For lignende anledninger se HH 34-47 (Håkon Håkonsson blir tatt til konge i 1217), HH: 189 (hirdmenn avla hirdmannsed til Håkon Håkonsson alene)

124 RN II: 884

125 HH: 45-46

uten at man kan si utformingen på dem utenom Skules jarleed i 1217.¹²⁶

I England var det som i Norge vanlig at hele befolkningen skulle avlegge troskapsed til kongen. Det var det faktum at alle engelske aristokrater var kongens vasaller, det vil si fikk jord av kongen, og de måtte derfor avlegge troskapsed til ham. I hvertfall de som holdt land direkte fra kongen, som jarler, baroner og andre kronvasaller. Det var slik at alle som leide land av noen eller gikk i noens tjeneste, skulle man avlegge troskapsed («homage» og «oath of felty») til den man leide av eller gikk til tjeneste hos. Dette gjaldt alle som var i kongens tjeneste eller leide jord av ham.¹²⁷ Det er interessant at det ikke står noe sted i noen av utgavene av *Magna Carta* at aristokratene eller andre skulle avlegge ed til kongen, men det er flere steder hvor det skinner igjennom en oppfattelse av at en slik ed var vanlig og påkrevd.¹²⁸ Trolig var dette en sedvane, en tradisjon som var innarbeidet i samfunnet. På grunn av dette fikk ikke edene noe formelt formular slik som i Norge, og de varierte i innhold og når de ble avlagt.¹²⁹

I Oxfordforordningene fra 1258, det vil si baronenes reformprogram, står det om flere av edene. Et 24-mannsråd som skulle forhandle med 15-manns rådet lovte å være lojal mot kongen og gjøre det som var til det beste for landet. Hoveddommeren avla ed om å gjøre det som ombudet hans tilsa at han skulle gjøre. Det som er interessant er at det legges mer vekt på det at kongen avla ed om å følge reformplanene enn noen andre eder. Dette var trolig på grunn av at forordningene ble forfattet av reformatorene og ikke av kongen og de ville understreke kongens ansvar.¹³⁰ Eder for de som var i kongens tjeneste eller deltok i landets styre og stell var altså poengtert, men det brukes lite tid på dette. Det viktige med forhandlingene og forordningene var å etablere reformene og dermed var det viktigere at kongen lovte å overholde dem enn at de selv skulle avlegge ed til kongen. Året etter, da baronenes reformarbeid fortsatte, står det i en ny forordning fra februar og mars at alle kongens ombudsmenn skulle avlegge ed om å oppføre seg riktig og gjøre det de skulle. Denne eden skulle avlegges til både konge og baroner.¹³¹ Dette viser at kongens ombudsmenn skulle avlegge ed til ham selv, men det nye her er at baronene mente at de skulle avlegge ed til dem også. Dette kan nok forklares med deres posisjon på denne tiden, da det var de som i realiteten styrte landet.

126 Den siste hertugen var Håkon Magnusson som ble utnevnt til hertug i 1273. *Norske middelalderdokumenter*: 128; RN II: 112; Blom, 1995: 230-39

127 Bartlett, 2000: 122, 231; Maddicott, 2011: 292, 302, 313-14; Et indirekte bevis på dette har man fra striden mellom Edvard I og kirken i 1296 da han påstod at de geistlige ikke opprettholdt sin baronied til ham. Dette vil si at alle kongens baroner, og dermed alle jarler, avla ed til kongen. Et annet indirekte bevis er da Edvard I krevde at hele Skottlands befolkning skulle avlegge ed til ham siden det hadde de avlagt til hans far Henrik III og farfar Johan. Hvis Edvard kunne kreve ed av hele Skottland er det trolig at han krevde ed av sin egen befolkning. *Lanercost*: 81, 89, 90; *Scalacronica*: 31-38, 150.

128 De forskjellige Magna Carta-utgavene: EHD: 316-24 (1215), 327-32 (1216), 332-337 (1217), 341-46 (1225). Det er slik at det ofte poengteres ombudsmenns, rådgiveres plikter etc til kongen, noe som ble begrunnet med deres undersåttsforhold til kongen. Dette må indirekte bety at troskapsed var forventet

129 Maddicott, 2011: 281-318

130 EHD: 361-66 (spesielt side 363); Paris III: 285-88; *Documents*: 101-103

131 *Documents*: 133-135

I krøniken om William Marshal står det at en rekke engelske aristokrater, blant andre William Marshal selv og jarl Ranulf de Blondville av Chester, avla troskapsed til den mindreårige kong Henrik III i 1216.¹³² Man må huske på konteksten: Landet var under angrep fra den franske prinsen og landet hadde vært igjennom borgerkrig hvor mange aristokrater gikk mot den forrige kongen, Johan. Da Johan døde samlet de fleste aristokratene seg om sønnen Henrik og det var viktig å få dette gjort fort som mulig for å sikre Henriks fremtid. Da Edvard I ble kronet til konge i 1274 avla alle aristokrater og andre kronvasaller og hele befolkningen ed til ham, selv om det ikke nevnes eksplisitt i kildene. Slik som i Norge ble det avlagt ed til Henrik og Edvard før de ble konger. Det ble avlagt ed til Henrik i 1209 og til Edvard i 1270, begge ganger da de regjerende kongene følte seg usikre.¹³³

Det var dermed slik at det i både England og i Norge var forventet at man avla ed når det kom en ny konge. Dette er ikke overraskende. I Norge var dette vanlig praksis, men man ser at troskapsed til kongen også ble avlagt til kongens sønn, i dette tilfelle begge sønnene til Håkon Håkonsson, og til Henrik III i 1209. Dette var for å sikre at sønnene arvet kronen uten større problemer. Både i England og i Norge var det slik at det var kongen som i utgangspunktet eide alt land og at alle leide land av ham eller av noen som leide av kongen. Når man leide av en annen person i middelalderen var det slik at man avla en troskapsed til den man leide av. Dette var grunnleggende i forholdet mellom jordherre og de som leide.¹³⁴ Derfor avla alle som holdt jord direkte fra kongen ed til ham. I tillegg var det vanlig i Norge at da man fikk en tittel eller et ombud, eller entret kongstjenesten, at man avla ed til kongen. De normative kildene beskriver hvordan disse edene var og det er trolig at dette ble fulgt opp i praksis. I England er det ikke lignende eksempler på hverken formaliserte eder eller på eder avlagt i praksis for titler, embeter eller ombud. En forklaring på dette er at de engelske aristokratene sjeldent hadde ombud, og at de derfor ikke avla noen ed for dette. De avla heller den vanlige vasalleden. Det er ingen av kildene som sier noe om jarlmarškalkene avla ed når de tok over embetet, men det er trolig. Dette er fordi slike embeter, uansett om de som i praksis gikk til arvingen, ble gitt av kongen. Dermed er det sannsynlig at en eller annen form for ed ble avlagt. At de normative kildene ikke sier noe om formaliserte eder kan også være med å understreke dette, da man trolig anså dette som såpass grunnleggende at man ikke trengte å formalisere dette.¹³⁵

132 EHD: 82-84, se spesielt s. 83; Maddicott, 2011: 313

133 I 1209 slet kong Johan med trusler om bannlysning og opprør og i 1270 var Henrik gammel og Edvard var på korstog. *Lanercost*: 8; Maddicott, 2011: 313-14; Man avla troskapsed til Edward II i 1307 da han ble kronet til konge. *Lanercost*: 183.

134 Prestwich, 1991: 227

135 Et interessant poeng som det dessverre ikke er mulig å undersøke nærmere her er betydningen av kontraktsbaserte bånd i stede for de muntlige edene, såkalt bastardføydalisme. I Norge var det slik at lendmenn hadde rett til maks 40 egne huskarer og det er trolig at disse etablerte et bånd til lendmannen. Spørsmålet er om man kan omtale slike bånd

Hvilken betydning hadde denne edavleggelsen for forholdet mellom kongen og aristokratiet? Slike troskapseder gjorde at de som avla dem lovte den de avla dem til troskap, lojalitet, og ofte noe spesifikt som spesifiserte hva forholdet handlet om, her kongstjeneste og forholdet til kongen. Det idealiserte bildet av de norske aristokratene som kongens tjenestemenn og dette tjenesteforholdet virker som at var ensidig, men det var trolig gjensidig. At det ble avlagt eder er med å forsterke denne oppfatningen da de gjør gjeldende et underkastelsesforhold for de som var i kongens tjeneste. De avla ed om å være lojal og trofast mot kongen og gjøre det han ba dem om. Dette gjorde at kongen i større grad fikk kontroll over de som var i hans tjeneste og at han kunne være mer sikker på at de gjorde som de skulle. De eksemplene som er tatt med her er med på å forsterke dette da det viser at det var forventet at aristokratene skulle avlegge ed til ny konge, og erkebiskop Jørunds jarleed da han ble jarl i 1297 viser at man avla ed når man fikk tittel og ombud av kongen. Et problem er at de troskapsedene man avla når en ny konge ble kronet eller tatt til konge ikke var de samme eder som ble avlagt når man entret kongstjenesten. Førstnevnte er ikke underlig at var vanlig, det var slik at man i middelalderen avla ed da en ny kongen ble tatt til konge eller kronet. At man avla ed når man entret kongstjenesten er heller ikke underlig at var vanlig, men bør samtidig skilles fra den generelle troskapsed man avla til ny konge, fordi den ble avlagt for nettopp det å være i kongens tjeneste. Nå kan det innvendes at det i Norge var slik at disse to edene trolig var de samme, slik at man ikke kan skille de fra hverandre, men de bør uansett sees på som to forskjellige eder. I hvertfall må man det når man diskuterer England hvor det ikke var vanlig at engelske aristokrater avla troskapsed for tjeneste, siden de fleste ikke hadde ombud eller embeter. Man bør være forsiktig med å konkludere med at stillheten i kildene betød at man ikke avla ed, noe man trolig gjorde. At de engelske aristokratene vanligvis ikke befant seg i kongens tjeneste, er med å forklare mye av denne stillheten. Videre var det slik at de engelske kongene fikk befolkningen til å avlegge ed til seg i situasjoner hvor de følte seg truet eller usikre på sin posisjon, for dermed å forsøke å sikre sin fremtidige posisjon. Kong Johan gjorde dette i 1209.¹³⁶

Slike eder var dermed en effektiv måte for både de engelske og de norske kongene å sikre at befolkningen var lojale og trofaste mot dem, og at de skulle gi dem støtte. Dette var allikevel ikke alt for sikkert.¹³⁷ For aristokratene sikret dette deres posisjon overfor kongen.

som bastardføydale før på 1300-tallet. I England er det kilder som tilsier at kontrakter tok over for muntlige eder på 1200-tallet. Allikevel gjaldt slike bånd først og fremst forholdet mellom jordherrer og de som leide av dem og gikk ikke ut over tjenesteforholdet mellom konge og aristokrati. Carpenter, 1991: 177-89; Coss, 1989: 39-54; Coss, 1991: 190-203; Crouch, 1991: 165-77; Hicks, 1995: 1-68; Opsahl, 1991: 188-93.

¹³⁶ Maddicott, 2011: 281-318.

¹³⁷ Et bevis for dette er at det i England ble avlagt mange eder til samme konge, særlig kong Johan gjorde dette, slik at eder ble brukt til å sikre seg støtte og assistanse der og da, og i fremtiden. Maddicott, 2011: 314-18

2.8 Hvordan aristokratene fikk ombud, embeter, stillinger og andre posisjoner i staten

Når man ble kongens tjenestemann gikk man gjennom en seremoni hvor eden stod sentralt. I løpet av denne seremonien ble tjenesteforholdet mellom konge og tjenestemann gjort offisielt. Når og hvor ble personer utnevnt til ombud, embeter og andre stillinger og posisjoner i landenes styre og stell?¹³⁸

Vinteren 1219-20 fikk Vegard Verdal og Andres Skjaldarband sysler i de nordligste tinglagene i Norge. Begrunnelsen for dette var at de var kongens venner.¹³⁹ Ofte var det slik at personer fikk for eksempel syssel på grunn av de var venner av kongen eller som belønning for innsats de gjorde, men det er ikke alltid slik at man vet hvorfor noen ble utnevnt til ombud og titler. Vinteren 1223-24 gjorde Håkon Håkonsson Hallvard Bratte og Simon Ku til lendmenn, men det står ikke noe om hvorfor de fikk titlene. En forklaring kan være at begge var tidligere baglerhøvdinger av betydning som hadde føyd seg til Håkon da sistnevnte ble tatt til konge. Derfor kan det at Håkon ga dem lendmannstittel ha vært en måte for ham å sikre deres støtte og lojalitet på.¹⁴⁰ Dermed kan det at kongen ga personer titler og ombud sees på som både belønning for god tjeneste, gave som kongens venn eller som et middel for å sikre seg deres støtte. Gavegiving for å sikre seg vennskap og for å utvide sitt nettverk stod sentralt for både konger og aristokrater. Skule jarl ble omtalt som gavmild og sjenerøs etter sin død, noe som viser hvordan dette var en god egenskap for aristokrater.¹⁴¹

Det er bare i utnevnelsen av erkebiskop Jørund til jarl at en offisiell utnevnelse ser ut til at skjedde for jarler og hertuger. Hverken da Skule ble jarl og hertug eller da Knut Håkonsson og Alv Erlingsson ble jarler står det om noen større seremoni. Knut ble utnevnt av en budbringer fra Håkon Håkonsson, Skule ble jarl før Håkon ble konge og da han ble hertug står det ikke noe om en seremoni. At Alv ble jarl vet man av fordi han tituleres som det i kilder fra og med 1286.¹⁴² Hver gang er det kongen som utnevner dem og det er kongen som gir de titlene.

I England utnevnte kongen som i Norge menn til diverse posisjoner. Da Edvard I fratok Humphrey de Bohun og Roger Bigod embetene som «constable of England» og jarlmarskalk i 1296, ga han embetene til to av sine lojale og trofaste menn.¹⁴³ Det som var vanligst var at kongen

138 Seremonien hvor underleggelse var viktig kaltes i England for «homage», som var selve handlingen, mens det i tillegg ble avlagt en muntlig ed. Maddicott, 2011: 304

139 HH: 69

140 HH: 63-64, 107. Neste kapitlene ser nærmere på dette.

141 HH: 271; Sigurdsson, 2010: 71; For andre eksempler på dette se HH: 67, 106, 264. Det klareste eksemplet på at det å være i kongens gunst og at det lønte seg å være god kongstjener er fra 1312 da Havtore Jonsson ble gitt kongsgården i Sarpsborg som belønning for god tjeneste. Det spilte nok noe inn at Havtore også var gift med kongens uekte datter. Denne gaven gjaldt også for Havtores arvinger. RN III: 757; Bagge, 2010: 287

142 HH: 33, 46-46, 200, 227; RN I: 702, RN II: 418, 884. Formelle seremonier, se *Hirdloven*: 73-75, 83, 87-89, 99-103

143 Geoffrey de Geneville ble jarlmarskalk. *Bury St. Edmunds*: 138; EHD: 214-15, 217-19, 226-29; Man vet sjeldent

gjorde personer til sine spesielle rådgivere, som da Henrik III gjorde ridderen Poyntz Piper og den geistlige John Mansel til sine viktigste rådgivere. Dette skjedde trolig rundt juletider.¹⁴⁴ Et annet er Stephen Segrave som steg i gradene i kongstjenesten frem til han ble en av kongens nærmeste rådgivere.¹⁴⁵ Grunnen til personer som Bohun og Bigod fikk sine titler og ombud var nok på grunn av deres posisjon, og for Bigods del hans arvekrav, mens grunnen til at Geneville fikk jarlmarškalkembetet var hans lojalitet og trofasthet til kongen, og fordi kongen trengte en han kunne stole på. Grunnen til at Piper og Mansel ble gjort til rådgivere var noe annet. Dette var menn som kom «under ifra» i samfunnet og som klarte gjennom kongstjeneste å bli kongens spesielle rådgivere.

Det ser ut til at både de engelske og de norske kongene stod ganske fritt til å utpeke og bevilge titler og ombud. Dette må ha vært en måte for kongene å knytte personer nærere til seg på, belønne personer de mente fortjente dette, og som gaver for å vise sjenerøsitet. For kongen var det viktig å ha de fleste aristokrater på sin side, og en god måte å gjøre dette på var ved å gi dem gaver, fordi gaveutveksling stod sentralt. Ved å gi en gave ble en gjengave forventet, og siden man ofte ikke kunne gjengjelde et embete eller en tittel, var tjeneste og støtte en enkel måte for mange å gjengjelde slike gaver på.¹⁴⁶ Dermed utvidet kongene sine nettverk og forbindelser vertikalt i samfunnet, som han ved senere anledninger kunne benytte seg av for å få igjennom det han selv ønsket eller for å sikre seg støtte mot andre personer i samfunnet. Det var vanligvis ved større anledninger, fester og lignende at utnevnelser skjedde da mange var samlet sammen. Mange norske lendmenn ble utnevnt ved juletider.

2.9 Misbruk av kongstjeneste, korrupsjon, og brudd på kongens lojalitet

I en posisjon der man kan utøve makt over andre mennesker, er det mange som har blitt fristet til å utnytte denne makten og posisjonen til å berike seg selv. Ofte brøt dog dette med loven og med de oppgavene de hadde fått av kongen. Videre var dette brudd på personenes troskapsed til kongen som nettopp sa at de skulle gjøre sine plikter overfor befolkningen og holde det de lovet kongen.

I følge *Hirdloven* skulle alle menn i den norske hirden være kongen huld og tro og holde kongens lover overfor resten av befolkningen. Hvis man brøt med *Hirdlovens* bestemmelser kunne man risikere å bli kastet ut av hirden om forbrytelsen var alvorlig nok.¹⁴⁷ Dette etablerte den idealiserte oppfattelsen av hva som kunne skje hvis man brøt med kongens bestemmelser.

når personer ble gjort til jarler, men Simon de Montfort ble i 1239 ble Simon gjort til jarl av Leicester. I 1246 ble Roger Bigod gjort til jarlmarškalk. Paris I: 160; Paris II: 165; Paris III: 57

144 Paris I: 486

145 Paris I: 33, 160, 176, 387; Carpenter, 1985: 57-59; Prestwich, 2005: 90. se tidligere.

146 Sigurdsson, 2007: 81-98

147 *Hirdloven*: 15, 29, 35; Orning, 2004: 60-66

Landsloven og *Kongespeilet* støtter dette, slik at troskapen mot kongen stod sentralt og slik at brudd var ansett som noe som man måtte unngå, ellers ble man straffet hardt. Allikevel kunne ikke straffene være ensporet for kraftige, og *Hirdloven* tillater undersøkelser og rettssaker.¹⁴⁸

Selv med dette idealiserte bildet viser kildene at dette ikke ble fulgt opp i praksis. Et av de tidligste eksemplene er fra 1220. I *Håkon Håkonssons Saga* står det at kongen sendte brev med skatteoppkrav til alle sysselmennene. Dette skulle bli brukt mot slittingene på Østlandet. Men det står videre at sysselmennene ikke var redd for kongen, og at de dermed ikke brydde seg noe med det og at de unnskyldte seg med at de hadde for mye å gjøre.¹⁴⁹ Dette er ganske krass karakteristikk av sysselmennene. Var de virkelig ikke redd for kongen og var de så mektige at de ikke trengte å gjøre som kongen ba dem om? Sysselmennenes svar virker noe utrolig, men kan kanskje forklares med at Håkon Håkonsson fortsatt var ung og det er usikkert i hvilken grad han personlig hadde begynt å styre. Derfor kan det være at sysselmennene benyttet seg av anledningen med en mindreårig konge til å ikke gjøre som de skulle. Men kongens håndgagne menn og sysselmennene fortsatte å ikke gjøre som de skulle selv under voksne konger, noe de mange skipaner og ordre senere vitner om. Særlig Håkon V gjorde mye for å ordne opp med dette. Blant annet to skipaner fra 1303 hvor han gikk så langt som at han truet enkelte om å bli satt ut av hirden hvis de fortsatte med å bryte kongens lover og hvor dette ble omtalt som «maktmisbruk».¹⁵⁰ Allikevel er det eneste direkte eksemplet på at kongens tjenestemenn ikke gjorde som de skulle det fra 1220. Det er ingen eksempler i kildene på at kongen faktisk satte noen utenfor hirden eller om dette bare var tomme trusler. Kongens skipaner virket nok som avskrekkende og truende for mange. Trolig skjedde det en del korrupsjon og misbruk av posisjoner, noe som kan begrunnes med de mange skipanene under Håkon V, men enten ble ikke disse straffet eller det ble ikke registrert. Og om en høytstående aristokrat hadde blitt straffet for noe slikt ville det nok ha blitt omtalt i kildene. Allikevel bør de indirekte bevisene være med å bevise at misbruk av ombud og posisjoner kunne forekomme.¹⁵¹

I England var det et stort problem at kongelige tjenestemenn misbrukte makten og posisjonene sine. Dette kommer klart frem på flere områder, for eksempel de mange undersøkelseskommisjonene som stadig ble sendt rundt og som skulle undersøke oppførselen til de kongelige ombudsmennene. Samtidig ble det under de mange parlamentene på 1240- og 50-tallet

148 *Hirdloven*: 35, 36

149 HH: 73

150 *Norske middelalderdokumenter*: 236-38; RN III: 82, 131. Den første er fra Tønsberg, 29. mai, den andre fra Bergen, 11. oktober. Håkon hadde tidligere tatt et lignende oppgjør mens han var hertug: *Norske middelalderdokumenter*: 192-98, 212-16; RN II: 721. Tydeligvis et problem som ikke gikk over: *Norske middelalderdokumenter*: 266-68; RN III: 655, Bagge, 2010: 286-87

151 Håkon Vs arrestasjon av flere aristokrater fra brorens styre og til og med henrettelse av én kan kanskje oppfattes som dette. Dette var mer Håkon Vs sitt oppgjør med det forrige styret og ikke mot samtidig styre og derfor faller det ikke inn under dette temaer. Bagge, 2010: 340-41; Helle, 1991: 261-63; Helle, 1972: 578-81, 591-92

diskutert mye angående dette og en av kritikkene fra baronene mot kong Henrik III var nettopp maktmisbruken til hans ombudsmenn lokalt.¹⁵² Disse klagen og undersøkelseskommisjonene gjaldt dog kongens lokale ombuds- og tjenestemenn. Dette var ikke aristokrater, men sheriffene. Derfor kan ikke dette ansees som bevis på at engelske aristokrater misbrakte makten sin. Allikevel viser det at misbruk av makt og posisjon forekom i stor grad.¹⁵³

Det klareste eksemplet på at kongen kunne frata aristokrater deres embeter er fra konflikten 1296-97. Jarlene Humphrey de Bohun og Roger Bigod ble fratatt sine embeter som «constable of England» (Bohun) og jarlmarškalk (Bigod), primært fordi de nektet å bli med kongen til Flandern for å krige mot Frankrike som var deres plikt i følge kongen, men som de selv mente at det ikke var. I stede ga Edvard I embetene til to av sine lojale og trofaste menn. Etter at uenigheten var over fikk Bohun og Bigod tilbake sine embeter.¹⁵⁴ Dette viser at de engelske kongene kunne frata aristokrater deres embeter. Grunnen til at Edvard I fratok Bohun og Bigod deres embeter var at de ikke gjorde som deres embeter og deres vasallforhold til kongen tilsa. Dermed kan Bohun og Bigods handlinger sees på som direkte brudd på de eder de hadde avlagt til kongen og på deres plikt som kronvasaller til å gi kongen militær støtte.¹⁵⁵ Som straff for dette tok kongen fra dem deres embeter. Men da de ble forsonet fikk de dem tilbake. Det var dermed ikke vanskelig å få tilbake dette. Dette kan nok forklares med de engelske kongenes behov for å ha gode forhold med aristokratene og at de nødvendig ville ha dem mot seg. Allikevel kan ikke dette ansees som misbruk av makt, men heller som at de ikke gjorde som de skulle.

Både i Norge og i England er det få konkrete bevis på maktmisbruk og avvisning av ordrer fra kongen. I England var det dog slik at dette trolig uansett ikke gjaldt aristokratene. Grunnen til dette var at de engelske aristokratene ikke hadde lokale ombud hvor slik maktmisbruk forekom. De engelske aristokratenes personlige maktgrunnlag lokalt gjorde at de ikke trengte dette, de utøvde nok makt lokalt ved å være landherrer. I Norge var det dog slik at aristokratene hadde slike ombud og at dette var deres viktigste inntektskilde.¹⁵⁶ Derfor er det ikke rart at for eksempel sysselmenn benyttet seg av sin posisjon og makt utover det de egentlig hadde lov til. Derfor ser man at særlig Håkon V tok et oppgjør med slik misbruk noe som må antyde at dette var vanlig. De engelske forordningene som angikk dette angrep de engelske kongenes lokale ombudsmenn og gjaldt derfor

152 For undersøkelseskommisjonene, se bl.a. EHD: 368-69, 392-96, 463; Paris III: 285-88. For baronenes klager se bl.a. EHD: 361-67, 370-76, 381-84, 428-54; Paris I: 29-30; Paris III: 285-88; *Documents*: 99-111. For konkrete eksempler på lokale ombudsmenn som misbrakte makt, se *Bury St. Edmunds*: 92-96; *Lanercost*: 55-56; Paris II: 424-26, 431-32, 446; Paris III: 28, 302; *Scalacronica*: 13

153 Prestwich, 2005: 72-76

154 *Bury St. Edmunds*: 138; EHD: 214-15, 217-19, 226-29, 231-433, 469-72, 477-79, 482-83, 485-86, 487

155 Painter, 1943: 20-30

156 Bagge, 2010: 126-33, 209

ikke de engelske aristokratene. Et spørsmål som reiser seg er hvorfor norske aristokrater eventuelt misbrukte makten de fikk fra ombudene sine. Svaret ligger nok i det foregående, at de hadde behov for mer inntekt og at det å ta av kongens bøteinntekter eller ved å ta i mot bestikkelser var en lettvint måte å få ekstra inntekt. Allikevel fremstår ikke maktmisbruk og korrupsjon som sentralt for hverken det engelske eller det norske aristokrati. Grunnen til dette var at de norske aristokratene var avhengig av å være i kongens gunst for å beholde sin posisjon i samfunnet, vanligvis eksplisert av å ha ombud eller andre roller i staten. I England var det også slik at aristokratene ønsket å være i kongens gunst, men da de ikke i like stor grad som i Norge var avhengig av deres posisjon i staten og av ombud/embeter, fremstår ikke maktmisbruk og korrupsjon som sentralt for dem.

Både det at sysselmennene nektet å følge ordre i 1220 i Norge og at Humphrey de Bohun og Roger Bigod nektet å lystre ordre 1296-97 viser at deres eder til kongen ikke nødvendigvis ble fulgt hele tiden. Eksempelene viser også at man kunne gå i mot kongen. I Bohun og Bigods tilfelle endte ordrenektelsen med at de ble fratatt sine embeter, som var straff for at de brøt sine eder til kongen. I Norge får man aldri vite at noe slikt faktisk skjedde.¹⁵⁷ Men det gjentas i flere lover og skipaner slik at det må forstås at slik kunne skje, ellers ville det ikke ha blitt tatt opp. Viser dette tegn på illojalitet blant det engelske og det norske aristokrati, noe som bryter med det idealiserte bildet som man kan få angående Norge? De engelske aristokratene var som i Norge bundet av visse eder til kongen, men dette gjaldt sjeldent direkte kongstjeneste. I Norge derimot var dette sentralt for aristokratene slik at maktmisbruk og ordrenektelse kan ansees som brudd på kongens lojalitet. At det ble truet med utkastelse fra hirden viser også hva man i samtiden oppfattet slikt som.¹⁵⁸ Det kan dog igjen henvises til Hans Jacob Orning og hans oppfattelse av høymiddelalderens lojalitet og troskap som kontekstuell og avhengig av situasjonen.¹⁵⁹ Derfor kan det være at de som misbrukte makten sin eller som ikke gjorde sine plikter ikke oppfattet det som brudd på lojaliteten og troskapen deres. Bohun og Bigod mente nok dette, siden de mente at det kongen krevde var utenfor deres arbeidsoppgaver og at kongen ikke kunne kreve dette av dem.

Grunnen til at straffer for maktmisbruk og ordrenektelse forekommer sjeldent i kildene og aldri mot noen som kan ansees som aristokrater, utenom Bohun og Bigod, var trolig at både de norske og de engelske kongenes avhengighet av aristokratenes støtte og tjeneste. Derfor kunne de ikke behandle de for hardt og eventuelt risikere å få dem mot seg. I 1296-97 var England på randen av borgerkrig, men partene ble forsont blant annet av at de Bohun og Bigod fikk tilbake sine

¹⁵⁷ Kongen kunne frata sine ombudsmenn deres i ombud. I 1221 tok Håkon Håkonsson syssellet fra Andres Skjaldarband, siden Andres hadde latt Vegard Verdal bli drept. Men Håkon valgte å ikke henrette Andres, og heller gi ham forlik/grid, og senere samme år ga Håkon Andres ett nytt syssel. HH: 82-83.

¹⁵⁸ Orning, 2004: 147-49, 162-63, 175-78

¹⁵⁹ Orning, 2004: 101, 176-77

embeter. Dette viser viljen til begge lands konger til å tilgi og gi etter for sine aristokratiske tjenestemenn.¹⁶⁰ Kildene viser også at aristokratene kunne gå for langt og at kongene da kunne ty til de hardeste midlene. Derfor møttes flere sider: Kongens ønske om å ha aristokratene på sin side og aristokratenes ønske om å være i kongens gunst.

2.10 Avslutning

I løpet av kapittelet fremstår deltagelse i styre og stell av landet, uansett hva slik deltagelse var, som sentralt både i Norge og i England. Derfor er det interessant å se på hva det var som gjorde at de norske og de engelske aristokratene valgte å delta i landenes styre i stell. Ut i fra denne gjennomgangen kan følgende motiver påpekes. Det å delta i større råd og forsamlinger, som parlamenter og riksmøter, eller ved å være kongens rådgiver, eller ved å ha ombud eller annen rolle i staten, var en enkel måte for aristokratene å utøve makt over befolkningen på og for å prege landets politikk. Det var dog ikke likt hvordan denne deltagelsen forekom slik at hva man håpet å oppnå var forskjellig mellom Norge og i England. I England deltok aristokratene først og fremst ved å delta på parlamenter og i råd, noe som ga de mulighet til å påvirke landenes politikk, mens i Norge deltok aristokratene i alle ledd, både som rådgivere, møtedeltagere og som ombudsmenn. Hovedforklaringen til denne forskjellen var at de engelske aristokratene ikke hadde lokale ombud som de norske siden de utøvet lokal makt ved å være jordherrer. De norske aristokratene utøvet makt lokalt primært ved å ha kongelige ombud samtidig som de påvirket den nasjonale politikken ved å være kongelige rådgivere og ved å delta på større forsamlinger og møter. De hadde ikke personlig maktstilling som de engelske. Derfor var spillbrettene ulike og denne ulikheten preget bruken og oppfattelsen av disse strategiene i hvert av landene.

Det kunne være en del å tjene materielt på det å delta i kongens tjeneste, altså å ha ombud eller andre roller. Denne inntekten kunne både være lovlig, som at de norske sysselmennene fikk del av kongens bøter, eller det kunne være ulovlig som ved korrupsjon. Korrupsjon og misbruk av ombud og andre roller i staten forekom selv om kildene forteller lite om faktiske situasjoner hvor det forekom. Dette motivet må nok ha vært størst i Norge i og med at de hadde ombud og roller i staten hvor de fikk inntekter og som de kunne utnytte ulovlig. De engelske aristokratene hadde altså ikke dette og fikk dermed ikke denne typen inntekter.¹⁶¹ Grunnen til at de ikke hadde slike ombud var at de ikke trengte det på grunn av deres lokale og personlige maktposisjon og at de utviklet et negativt syn på slik tjeneste. Graden av maktmisbruk og korrupsjon er vanskelig å måle siden kildene forteller lite om faktiske hendelser. Men særlig Håkon Vs mange skipaner som prøvde å

¹⁶⁰ Orning, 2004: 164-78

¹⁶¹ Prestwich, 1991: 167-69

stoppe slikt beviser at korrupsjon og maktmisbruk skjedde. Den engelske aristokratene kunne på sin side misbruke sin lokale makt.

Det tredje motivet var at kongstjenesten var et alternativt karrierevalg for mange lengre ned i den sosiale stigen. Særlig i England ser man hvordan personer med diffus familiebakgrunn klarte å opparbeide seg posisjoner som kongens rådgivere. Slike var det flere av i Norge også. Problemet er at det er vanskelig å skille mellom de som har oppnådd aristokratisk status gjennom dette og de som hadde slik status gjennom herkomsten. Som Bagge har fremhevet, er Helles skille mellom aristokrater og et «forretningsdyktig tjenesteelement» i de norske kongenes administrasjon vanskelig å opprettholde da skillene er diffuse.¹⁶² Et annet problem er hvordan forholdet mellom de medfødte aristokratene og de som opparbeidet seg slik status var. Ble man godtatt som aristokrat hvis man jobbet seg opp til den statusen eller forble man på utsiden? Det er ikke et lett spørsmål å svare på da det ikke fremstår i kildene noen klare syn på dette, men trolig var det en samtidig oppfattelse av forskjell. Herkomst stod sentralt for aristokratene, og var med på å definere dem.¹⁶³

Det siste motivet var at man tjente immaterielt på slik deltagelse. Et av kjennetegnene ved aristokratene var at de anså seg som samfunnets ledere og som naturlige deler av landenes styre og stell. Dermed var det å faktisk være til stede under for eksempel parlamenter og riksmøter det samme som å erklære at man tilhørte det øvre sosiale sjiktet i samfunnet. Slik deltagelse ga personene mye ære og status, særlig hvis det var kongen som innkalte en til dette.¹⁶⁴ Dette er særlig fremtredende angående Norge hvor de normative kildene beskriver det å være kongstjeneste som ærerikt og bra i seg selv. Det å tjene kongen lojalt og trofast ga personen økt prestisje. Det var ikke slik i England, i hvertfall ikke angående det å ha ombud. Det kan heller se ut til at det gjorde det motsatte for dem. Dette kan også forklare hvorfor det ikke fantes noen lignende offisielle skrifter angående kongstjeneste i England, slik som *Kongespeilet* og *Hirdloven* i Norge. Det var nok også en selvfølge for de engelske aristokratene å delta på parlamentene og at kongen skulle spørre om deres råd i de fleste saker.¹⁶⁵ Og dette var med på å etablere deres status som aristokrater. Ved å tjene kongen trofast og lojalt, om det var ved å gi ham gode råd eller gjøre de oppgaver han ba dem om, var mulighetene for gevinst for aristokratene store. Man kunne i tillegg til å få inntekt eller å øke sin ære, komme i kongens gunst. Dette vil si at man da kom i et positivt forhold til kongen og dette kunne kaste av seg mye bra. Man kunne for eksempel få titler av kongen eller bli hevet sosialt ved at kongen brukte en som rådgiver. Men også det å bruke det å være i kongens gunst til å etablere seg

¹⁶² Bagge, 2010: 340-41

¹⁶³ Men ikke så mye som mange har ment. Crouch, 2011: 221; Crouch, 2005: 99, 121, 124-25, 129, 136; Hermanson, 2006: 79-80; Sigurdsson, 2010: 139. Se diskusjon i neste kapittel

¹⁶⁴ Det var dog trolig slik at innkallelse til større møter og forsamlinger nok var forventet av aristokratene både i Norge og i England og at det å eventuelt bli utelatt ble mottatt med irritasjon.

¹⁶⁵ Noe som kan bevises med deres klager om at de nettopp ikke ble det under Henrik III sitt styre.

som medlem av kongens nære omkrets, gjorde at man fikk en god sosial posisjon.

Det er vanskelig å bedømme om det idealiserte bildet av kongstjenesten i Norge var slik det faktisk var i virkeligheten. Et argument for at det idealiserte bildet faktisk kan sies å ha gjenklang i virkeligheten er at de norske aristokratene var så aktive i kongens tjeneste. At de var det kan forklares med de materielle fordelene som fulgte med, men det kan også forklares med de immaterielle fordelene som fulgte med. Siden det ikke er noen kilder som forteller om aristokratenes personlige meninger om slik deltagelse er det å eventuelt avgjøre hva som betydde mest, materielle gevinster eller immaterielle, ikke mulig i dag. Derfor må man slå seg til ro med at det trolig var en kombinasjon av begge. At man avla ed da man gikk inn i kongstjenesten og når ny konge ble kronet, er med på å understreke de normative kildenes beskrivelse av kongstjeneste som noe positivt som noe som var realitet. At sysselmenn tydeligvis brøt med slike eder kan dog sies å motbevise dette, men da det er så få eksempler som viser sysselmenn som faktisk brøt edene blir det vanskelig å avvise de normative kildenes betydning ut i fra dette.

Iboende i temaet om kongstjeneste er spørsmålet om lojalitet. Kildene om eder som ble avlagt til ny konge eller når man entret kongstjenesten vitner om lojalitet og troskap, men det at flere eder ble avlagt til de engelske kongene vitner samtidig om at denne lojaliteten som eden skulle føre med seg, ikke var sikker. Trolig var slik lojalitet og troskap avhengig av den enkelte aristokratens personlige makt og stilling, slik at de engelske aristokratenes lojalitet trolig var mindre enn de norskes siden mange av de engelske aristokratene kunne stå opp i mot kongen. Dette var nok utenkelig i Norge, i hvertfall etter 1240. Dette kan også bevises med det at det forekom korrupsjon og maktmisbruk blant de lokale ombudsmennene både i Norge og i England, men det ikke er bevis på dette med aristokrater sentralt. Det skjedde at aristokrater med sentrale posisjoner og roller, som for eksempel Humphrey de Bohun og Roger Bigod i England i 1296-97, brøt med det ansvar de hadde, slik at lojalitet og troskap ikke var ubegrenset. Allikevel var lojalitet og troskap situasjonsavhengig, og man kan ikke alltid påstå at det å nekte å følge ordre var brudd på lojalitet og troskap.

En form for deltagelse har bare fått forbigående omtale i dette kapittelet selv om dets betydning var stor i middelalderen. Dette gjaldt aristokratens militære tjeneste. Et sentralt kjennetegn ved aristokratene var at de var krigere og de skulle lede kongens militære styrker. Dette bevises blant annet med de engelske aristokratenes militærplikt til de engelske kongene. Denne plikten baserte seg dog på det faktum at de leide jord av kongen, det vil si at de var kongens kronvasaller og ikke ved at de var i kongens administrative tjeneste. Det viktigste med dette forholdet mellom aristokrati og konge var at det var forventet at de skulle yte kongen

militærtjeneste når han ba dem om det. Dette kalles for ridderplikten i kildene. I Norge hadde kongen rett til å be ut leidang, om ikke fritt, så i hvertfall uten for store hindringer. De norske aristokratene var en selvfølgelig del av leidangen oftest som ledere og for kongens militære styrker og deres militære oppgaver var del av deres administrative oppgaver, noe det ikke var i England. Et av sysselmennenes oppgaver var nettopp å styre den lokale leidangen og i kildene fremstår aristokratene som kongens fremste militære ledere, selv om denne rollen ble mindre og mindre viktig.¹⁶⁶ Dette tas opp igjen i kapittel fire.

Det politiske spillet preges av to forskjellige spillbrett. Denne ulikheten gjorde at de strategier som var tilgjengelig og det som var ønskelig ikke var de samme. Spillbrettene ulikhet skal ikke overdrives, og strategier og formål var fortsatt ganske like. Det var snakk om iboende ønsker om mer makt og betydning i samfunnet og dette preget strategiene. Ettersom spillbrettene, det som la til grunn hvordan de kunne handle, var noe forskjellig, ble også det politiske spillet forskjellig.

Dette kapittelet har omtalt en forholdsvis enkel og grei måte å utøve makt på for begge lands aristokrater. Neste kapittel skal undersøke hvordan aristokratene kunne bygge og etablere makt på en annen måte, nemlig gjennom ekteskap og giftemål.

166 Bagge, 2010: 77-79, 127-33; Helle, 1991: 193-99; Painter, 1943: 20-45; Prestwich, 2005: 117-19, 162-63, 250-51

Kapittel 3: Ekteskap, giftemål og andre former for nettverkbygging

3.1 Innledning

En enkel og fredelig måte å manøvrere seg på det politiske spillbrettet på var ved å benytte seg av de mulighetene giftemål og ekteskapsinngåelser ga. I dette kapittelet vil fokuset være giftemål og ekteskapsinngåelser og betydningen av dette for aristokratene. Samtidig vil vi se på hvordan ekteskap ble brukt på forskjellige måter og med forskjellige mål. Kapitlet vil også omtale vennskap og andre former for allianser og bånd i samfunnet som var tilgjengelig for aristokratene.

Ved å gifte seg kunne man etablere bånd og allianser til den familien man giftet seg med og skape et eller utvide sitt nettverk. Denne forbindelsen vil her omtales som mågskap og vennskap fremfor slektskap, siden de er mer korrekte termer for denne forbindelsen enn slektskap.¹⁶⁷ Denne strategien var derfor populær. At den i seg selv krevde lite av partene hjalp også med dens popularitet. Men helt gratis og fritt var det ikke å inngå ekteskap. Ekteskap var først og fremst en avtale mellom to familier som hadde to hovedmål: Etablere et økonomisk fellesskap og å skape en trygghet mot ytre fiender, det vil si både økonomiske og politiske fordeler.¹⁶⁸ En ekteskapsinngåelse innebar at begge familier tilførte kapital og verdier i ekteskapet. Mannen ga kvinnen en morgengave mens kvinnen fikk med seg en medgift. Selve bryllupseremoniene kunne koste mye. Begge deler kunne innebære store verdier som gjorde at det å inngå ekteskap oftest skjedde mellom personer av omtrent samme sosiale standard.¹⁶⁹ Videre var det regler for hvem som kunne gifte seg med hvem, både offisielle og uoffisielle.¹⁷⁰ Dermed var ekteskapsinngåelsene med på å skille aristokratiet som en egen samfunnsgruppe fra de andre.¹⁷¹

Ekteskapene var ikke bare en måte å etablere nettverk og allianser, det var også en måte å skaffe seg mer makt, land og titler. Ved å gifte seg kunne to familier forenes og mannen kunne da ikke bare få den andre familiens eiendommer han kunne fort ende opp med en tittel som tilhørte konens arveland. Dermed var det å velge riktig make viktig. Å gifte seg var trolig også den enkleste og letteste måten å skaffe seg land og titler på.¹⁷²

I tillegg til dette var det måten å sikre familiens overlevelse på. Det var gjennom ekteskap at lovlige arvinger ble skaffet. Dette var dog et problem og det var flere ganger slik at

167 Hermanson, 2004: 84-85; Sigurdsson, 2010: 135-146. Mågskap: forbindelsen mellom menn gjennom ekteskap.

Usikkert om et lignende forhold ble etablert i England.

168 Sigurdsson, 1999: 217-222; Sigurdsson, 2010: 149-51

169 Holtan, 1995: 11-12, 26; Ugulen, 2007: 86-87; Crouch, 2011: 219-23

170 Disse reglene tas senere. Holtan, 1995: 2, 10-14, 26, 38-39; Jochens, 1986: 143-47; Vogt, 2010: 239-40

171 Kleivane, 1981: 98-103, 182-83; Ugulen, 2007: 86-87

172 Hermanson, 2004: 88; Prestwich, 2005: 414-15

aristokratfamilier forsvant som følge av enten at hele familien døde ut eller at arven gikk til en datter som giftet seg og da gikk eiendommene til mannens familie.¹⁷³ Derfor var ekteskap helt nødvendig for aristokratene og mannlige aristokrater brukte mye tid på å skaffe seg koner og sønner. Derfor var også gjengifte vanlig. Det var et sterkt ønske for aristokratene å styre og kontrollere ekteskapsinngåelsene til sine familiemedlemmer siden familiens eiendommer kunne ende der. Det var vanlig i middelalderen at det var faren, eventuelt nærmeste mannlige slektning, som stod for kvinnens giftemål, og trolig også for mannens. Dette ble forsøkt fjernet av kirken med kravet om parets frivillige samtykke, men det ser ut til at dette ikke lyktes.¹⁷⁴

Ekteskapsinngåelser og giftemål var både ønskelig og nødvendig for aristokratene. Kapittelet vil undersøke bruken av ekteskap og giftemål for å etablere allianser og nettverk, for å skaffe seg land, titler og mer makt, og for å forsone familier og parter og få fred. Dette var dog ikke like lett som man skulle tro og det var mange problemer som oppstod i søken etter riktig mann eller kone.

3.2 Allianser og nettverksbygging

Ved å gifte seg eller en i sin familie med et medlem av en annen familie ble det etablert et bånd mellom de to familiene. Slike bånd kunne ofte ha som mål å etablere allianser og selv om ikke alliansene nødvendigvis måtte være rettet mot noe spesifikt ga de allikevel en trygghetsfølelse. Samtidig var giftemålene en enkel måte å etablere nettverk på. Når man giftet seg ble man «venn» med overhodet i den andre familien, og mennene ble måger. Nettverk og vennskap er lettere å bruke enn allianser siden nettverkene er mindre faste og innebar ikke like store forpliktelser som en allianse gjorde, og fordi slektskap var en usikker størrelse. Derfor var valget av ektemann eller kone preget av strategiske vurderinger og tok ofte form som manøvreringer på det politiske spillbrettet.

Skule Bårdsson brukte flere av sine slektninger til å etablere et nettverk som innebar norske aristokrater. Han giftet datteren Ingebjørg med lendmannen Loden Gunnarsson i 1221.¹⁷⁵ Han giftet sin datter Ingrid bort til junker Knut i 1227, etter at Knut spurte ham om datterens hånd.¹⁷⁶ Trolig stod Skule bak ekteskapet mellom søsteren og Åsolv på Austrått. Åsolv og Skule endte opp som fiender på 1230-tallet. Bruddet baserte seg på en uenighet om rettighetene til gården Austrått. Skule fremmet kravet gjennom sin søster som hadde vært gift med Jon på Austrått, Åsolv gjennom sin kone som var Jons datter.¹⁷⁷ Den viktigste ekteskapsinngåelsen Skule stod for var trolig mellom datteren og Håkon Håkonsson. De ble forlovet allerede i 1219, men det var først i 1225 at de giftet

173 Brooks, 1989: 119-71; Bush, 1984: 44; Crouch, 2011: 209-11; Duggan, 2000: 8; Dyer, 2003: 106-119

174 Holtan, 1995: 2, 11, 13-14; Jochens, 1986: 143-47; Vogt, 2010: 239-248

175 HH: 82

176 HH: 169, 181-82; Sigurdsson, 2010: 151

177 HH: 203

seg med hverandre. Grunnen til dette kan være at spørsmålet om hvem som hadde rett til kongeriket måtte bli avgjort først, noe det ble i 1223. Dermed fremstår også dette ekteskapet som både allianseskapende og forsonende.¹⁷⁸ Skule ble dermed måg med Knut, Håkon og Loden. Om han ble måg med Åsulv er usikkert. Det at Knut gikk til Skule og spurte om datterens hånd viser at det var fedrene som bestemte over døtrenes ekteskap. Både Loden Gunnarsson, Knut og Åsulv stod på Håkon Håkonssons side i striden mot Skule på 1230-tallet og dette viser at bånd og nettverk skapt gjennom ekteskap ikke alltid stod sterkt. Det vil si at deler av det nettverket som Skule hadde etablert gjennom ekteskap brøt sammen. Dette gjorde det fordi forbindelsene i nettverket var blitt borte, blant annet ved at Skules datter og Knuts kone døde i 1233.¹⁷⁹ Allikevel fremstår Skule som en som brukte sine slektninger til å etablere nettverk og forbindelser med en rekke av Norges mektigste menn, til og med kongen. De må ha vært suksesser da de ble inngått, men de kollapset alle sammen til slutt.

Skule fremstår som en som brukte ekteskapet strategisk. Dette var trolig vanlig for de aller fleste ekteskapsinngåelsene mellom aristokrater i middelalderen. Det var oftest fedrene eller andre mannlige slektninger som stod for ekteskapsinngåelsene.¹⁸⁰ Det var forventet at aristokrater skulle arrangere og sørge for gode giftemål for sine menn og dette var sett på som en god egenskap. Dette kommer klart frem i beskrivelsen av Skule etter hans død hvor det står at han sørget for at hans menn fikk godt gifte.¹⁸¹

Allikevel er det ikke ofte man finner rene aristokratiske giftemål i de norske kildene. Vanligst var det at kongen eller kongefamilien var en del av ekteskapsinngåelsene og at det trolig var kongen som arrangerte ekteskapene. I kildene er det flere eksempler på giftemål mellom medlemmer av kongefamilien og landets aristokrater som da Håkon Håkonsson giftet seg med Skule jarls datter i 1225. Dette var ikke bare et strategisk handling fra Skule, men også fra Håkon. Han etablerte med dette et vennskap med Skule, en rival om den norske tronen, og ekteskapet var trolig forsonende mellom de to partene. Det ble dog mer og mer vanlig at de norske kongene giftet seg eller sine barn med utenlandske fyrster, og overlot de norske aristokratene til seg selv.¹⁸² Håkon Håkonsson giftet flere av sine barn bort til utenlandske fyrster. Datteren Cecilia ble giftet bort til kong Harald av Hebridene i 1248, men dette ekteskapet endte da de begge døde da skipet forliste på vei til Hebridene samme år.¹⁸³ Sønnen Magnus ble i 1261 giftet bort til den danske kongsdatteren

178 HH: 69, 135

179 Vogt, 2010: 13; Denne striden og Skules nettverk tas opp igjen i neste kapittel

180 Holtan, 1995: 38-39

181 HH: 271; Svenningsen, 2002: 68-69

182 Bagge, 2010: 287;

183 HH: 294-95. Hebridene var under norsk interesseområde i sjøområdet nord for Skottland. Cecilia hadde tidligere blitt giftet bort til lendmannen og sysselmannen Gregorius Andresson. Bjørge, 1995: 70-77

Ingeborg.¹⁸⁴ Giftemålet mellom Magnus og Ingeborg var vanskelig å få til. Ingeborgs far kong Erik Plovpenning var død og en ny konge hadde tatt over makten. Ingeborg ble da satt i kloster. Håkon sendte sendebud først til Ingeborgs nærmeste mannlige slekting, hertugen av Saksland, for å be om Ingeborgs hånd. Han svarte at han ikke kunne svare for danskene og nordmennene dro til dronningmoren i stede. Men heller ikke hun ville hjelpe dem og nordmennene oppsøkte Ingeborg selv. I begynnelsen var hun skeptisk, men ble overtalt. Problemet var at Ingeborg i realiteten var fengslet i klosteret. Nordmennene fikk dog reddet henne og ført henne til Norge.¹⁸⁵

Håkon Vs bruk av datteren Ingebjørg viser hvordan døtre ofte var en passiv spillebrikke i dette spillet. Hun ble først lovet bort til hertug Erik av Sverige i 1302 som en del av en freds- og forbundtraktat mellom kongene av Sverige og Norge. Seks år senere ble hun lovet bort til den svenske kongens sønn, hertug Magnus. I løpet av perioden 1302-8 skiftet forholdene seg slik at Håkon valgte å gi sin støtte til den svenske kongen i stedet for til hertugbrødrene Erik og Valdemar. Fire år senere var Ingebjørg igjen forlovet til hertug Erik. Ingebjørg ble født i 1301 og var ikke mer enn ett år i 1302, syv i 1308 og 11 i 1312, det vil si at hun ikke hadde noe hun skulle ha sagt. Hun ble brukt av faren til å knytte vennskap og allianse med utenlandske fyrster. Striden på 1300-tallet mellom Norge, Sverige og Danmark skal det ikke gås nærmere inn på, men hvordan Håkon V valgte å bevege seg i denne striden er viktig å få med seg. Håkon Vs motstander var først og fremst Danmark og de forskjellige ekteskapsavtalene etablerte hver for seg allianser mot Danmark.¹⁸⁶ Vinning ble forsøkt oppnådd ikke gjennom krig og slag, selv om det forekom, men gjennom allianser.¹⁸⁷ Alle de norske kongene giftet bort sine barn strategisk, og dermed etablerte de allianser og utvidet sine nettverk, trolig alltid med mål om at dette skulle komme dem selv til gode ved en senere anledning.

Også i England var kongene de fremste brukerne av ekteskap og giftemål som strategi. Både

184 HH: 356-58

185 HH: 353-55. At Håkon Håkonsson ønsket allianser med sterke utenlandske fyrster kan vi si for sikkert ut i fra det faktum at han sendte en forespørsel til Henrik III av England i 1249 om at Håkons sønn Håkon Unge skulle få gifte seg med Henriks datter Beatrice. Dessverre hadde Henrik allerede lovet datteren til en fransk prins, som et ledd i fredsavtale mellom England og Frankrike. Henrik svarte at han ønsket et godt forhold til Håkon og skulle undersøke om han fant noen andre Håkon Unge kunne gifte seg med, enten fra den engelske kongefamilien eller fra en annen mektig engelsk aristokratfamilie. RN I: 966. Håkon Håkonsson hadde også et godt forhold til den tyske keiseren, Fredrik II. Bjørge, 1995: 63; Sigurdsson, 2010: 83-84

186 I 1312 ble Eirik II sin datter Ingeborg giftet bort til den svenske hertugen Valdemar Magnusson, Eriks bror. RN III 56, 526, 642, 651; Bagge, 2010: 99-100; Bjørge, 1995: 92-95; Helle, 1991: 270-71

187 En av de mest forunderlige ekteskapsalliansene kom til i 1281 mellom Eirik II og den skotske prinsessen Margrete. Dette var primært en avtale mellom det norske formynderrådet og Margretes far Alexander III. Gjennom avtalen etablerte de en avtale som nok var ment for å sikre norsk makt på havet i uenighetene med de tyske byene. I 1289 ble Eirik og Margretes datter anerkjent som arving til Skottland og hun ble lovet bort til den engelske kongens sønn, Edvard. Margrete, som datteren het, døde på vei til Skottland. Selv om ekteskapsalliansen ikke fikk noen resultater viser dette en diplomatisk utenrikspolitikk hvor suksess ble forøkt oppnådd gjennom fredelige midler fremfor voldelige. *Lanercost*: 21-23; RN II: 242, 243, 266, 267, 275, 514, 539, 544, 555, 556; Bagge, 2010: 93-94, 109; Bjørge, 1995: 87-88

Henrik III og Edvard I giftet bort sine barn til både engelske aristokrater og til utenlandske fyrster. I motsetning til i Norge ser det dog ikke ut til at de valgte å eksklusivt gå utenlands utover 1200-tallet eller at de sluttet å bruke engelskmenn som giftepartnere da de fortsatt brukte engelske aristokrater som partnere til sine barn og slektninger. I 1238 giftet Simon de Montfort seg med Henrik IIIs søster, Eleanor, mot de engelske aristokratenes vilje. Henrik III stod trolig bak giftemålet siden Montfort fortsatt var ung og ennå ikke en populær mann i England. Derfor trengte han å styrke sin makt og det fikk han gjennom å gifte seg med kongens søster. Samtidig bandt Henrik III til seg en ung aristokrat, satte Montfort i en takknemlighetsgjeld til ham selv og tok Montfort inn i sitt nettverk. Et slikt forhold kunne Henrik III tjene mye på.¹⁸⁸ Henrik III førte en vennlig politikk overfor de utenlandske aristokratene og en av de beste måtene å sikre utlendingene en fastere basis i England var ved å gifte dem med engelske aristokrater.¹⁸⁹ Dermed fikk de utenlandske fyrstene både land og titler i England, de kom inn i de engelske nettverkene og deres makt ble derfor større der. Samtidig gjorde Henrik III dem i stor grad avhengig av ham for sin makt og stilling og utvidet sitt nettverk. Henrik III giftet også sin datter Margaret til den skotske kongen Alexander III i 1252. Dermed ble Alexander III Henriks svigersønn og samtidig avla Alexander troskapsed til Henrik for de områdene han hadde i Skottland. Derfor kan dette giftemålet ansees som en del av en større avtale.¹⁹⁰ Henriks sønn og etterfølger Edvard ble giftet med den spanske kongens datter Eleanor som en del av en fredsavtale mellom de to.¹⁹¹

Sønnen Edvard I var ikke dårligere enn sin far og giftet bort flere av sine slektninger til engelske aristokrater og utenlandske fyrster. Sønnen Edvard ble i 1299 lovet bort til den franske kongens datter som en del av fredsavtalen mellom de to.¹⁹² Han giftet bort alle sine fire døtre. Elizabeth ble først giftet bort til hertug John av Holland og Zeeland i 1297 for å skape en allianse mot Frankrike som England var i krig med, før hun i 1302 ble giftet bort til jarl Humphrey de Bohun av Hereford etter at hertugen hadde dødd.¹⁹³ Bohun var sønnen til en av de to jarlene som hadde truet Edvard med opprør 1296-97, slik at dette giftemålet trolig var en måte for Edvard å sikre at den unge jarlen ble en del av hans nettverk. Joan ble giftet bort til jarl Gilbert de Clare av Gloucester i 1289. Dermed ble jarledømmet Gloucester og Clare-familien knyttet til den engelske kongefamilien og Clare-familien var en av 1200-tallets mektigste menn og jarledømmet og dets eiendommer kunne tilfalle kongefamilien om Gilbert de Clare og Joan ikke fikk noen sønner (noe

188 Paris, I: 117, 121; Paris, III: 57

189 Henrik III sørget for giftemålene til sine halvsøsken som kom til landet på 1250-tallet. William de Valence ble gift med datteren til Warin de Muntchesnil, Eliza ble med jarl John Warenne av Surrey. Paris, II: 207, 226-31, 247.

190 *Bury St. Edmunds*: 18; Paris, II: 467-70

191 Dette var en del av en fredsavtale mellom England og Kastilla som stridet om franske områder. Paris, III: 83

192 EHD: 243. Vi skal i neste avsnitt se nærmere på denne avtalen. De ble gift i 1308

193 EHD: 210, 253; *Lanercost*: 70; MacFarlane, 1960: 154-55; Prestwich, 2005: 300

de gjorde).¹⁹⁴ Eleanor ble giftet bort til hertugen av Bar i 1293, og i følge forfatteren av *Chronicle of Lanercost* ble hun «[...] given in marriage to Henry, comte de Bar [...]».¹⁹⁵ Dette viser at det var Edvard som ga henne bort til hertugen av Bar. Edvards fjerde datter, Margaret, ble giftet bort til John, hertugen av Brabant i 1289.¹⁹⁶ Edvard I brukte altså alle sine barn i strategiske ekteskap, både med engelske aristokrater og med utenlandske fyrster.¹⁹⁷

Det ble ikke bare inngått ekteskap i England hvor kongefamilien var en del, men det er disse som fremstår som ekteskap inngått for å etablere nettverkforbindelser og allianser. Både Henrik III og Edvard I giftet bort sine slektninger, sønner, døtre og søstre, til både engelske aristokrater og til utenlandske fyrster. Dermed etablere begge to nettverk med og forbindelser til mektige menn både i England og i utlandet som kunne hjelpe dem om det trengtes. De utenlandske fyrstene som de engelske kongene giftet sine barn med var oftest plassert på den andre siden av den engelske kanal og var i både Englands og Frankrikes interesseområde. Konflikten mellom Frankrike og England om disse områdene, som begge land hevdet rett til, påvirket engelsk utenrikspolitikk i stor grad fra og med 1200-tallet og mange år fremover.

Ekteskapsinngåelsene mellom aristokratfamilier er ikke like lett å tilskrive samme formål, selv om de sannsynligvis hadde det. I 1236 giftet jarl Richard de Clare av Gloucester seg med datteren til Hubert de Burgh, jarlen av Kent. Også her spilte kongen en rolle. Henrik III ønsket å styre Richards giftemål fordi Richard var en av samtidens mest ettertraktete ungarer. Richard var 14 år gammel og omtrent det samme var kona. Henrik III reagerte med å true Hubert de Burgh, men Burgh sa at han ikke hadde noe med ekteskapsinngåelsen å gjøre. Han sa seg allikevel villig til å betale en sum penger til kongen for tort og svie. Grunnen til at Henrik III ble sur var at han hadde planer om å gifte Richard bort. Problemene ble løst med både Hubert de Burghs og datterens død i 1237.¹⁹⁸ I hvilken grad man skal tro på Hubert de Burghs forklaring er usikkert, for hvordan skulle hans datter og Richard ellers ha giftet seg, de var tross alt bare 14-15 år gamle. Og Burgh var Richards formynder, noe som ga ham visse rettigheter, som det skal ses senere. Dette fremstår som et forsøk fra Hubert de Burghs side å sikre arven sin videre, noe vi skal se på senere, og for å etablere en allianse mellom sin familie og Clare-familien og styrke sitt nettverk. Henrik IIIs reaksjon viser også hvor viktig det var å ha kontrollen over mindreåriges giftemål fordi det kunne

194 *Bury St. Edmunds*: 94; *Lanercost*: 18; MacFarlane, 1960: 154. Jarledømmet nærmere knyttet til kongemakten.

Gloucester-jarledømmet hadde en merkelig fremtid i vente, noe vi skal se på senere i kapitlet

195 *Lanercost*: 70

196 *Bury St. Edmunds*: 95, 136-37; *Lanercost*: 58

197 Edvard arrangerte også giftemålet til sitt barnebarn, Eleanor de Clare, datter av Gilbert de Clare, jarl av Gloucester og Joan av Acre, Edvards datter, med Hugh Despenser d.y. I 1306. EHD: 260

198 *Bury St. Edmunds*: 8; Paris, I: 47-48. De fleste eksempler angående ekteskapsinngåelser med bare aristokrater vil brukes senere, men noen kan nevnes. Gilbert de Clare giftet bort sin datter til Edmund, jarl av Cornwall i 1272. Datteren til William Marshal var gift med Hugh Bigod, jarl av Norfolk. Jarl Roger de Quinzy var gift med blant andre datteren til Humphrey de Bohun, jarl av Hereford. EHD: 99, 832-33; Paris, I: 121-23; Paris, II: 177, 533

brukes. Richard de Clare giftet seg igjen i 1238, denne gangen med datteren til jarlen av Lincoln, John de Lacey. Dette var trolig et forsøk for Lacey på å skaffe seg en alliert i en konflikt han hadde med jarlen av Cornwall på denne tiden. Paris er her tvetydig siden han sier både at konflikten eksisterte før ekteskapet og at konflikten var et resultat av det. Laceys mål var uansett trolig å utvide sitt nettverk og å binde Richard de Clare til seg.¹⁹⁹

Bruken av familiemedlemmer og andre slektninger til å etablere vennskap, nettverkforbindelser og allianser var vanlig. Dette var dog mest vanlig hos kongefamiliene. De få rene aristokratiske ekteskapsinngåelsene er vanskelige å tillegge en slik funksjon uten at det blir rene spekulasjoner, men det betyr ikke at de ikke hadde det. Trolig fungerte også ekteskap her som et middel for å etablere vennskap, nettverkforbindelser og allianser, som med ekteskapene til Richard de Clare på 1230-tallet. Siden kildene har flest ekteskap hvor kongefamilien var involvert, blir det vanskelig å se bort fra kongen og betydningen hans. Alle kongene i oppgavens periode giftet bort sine barn, men det var en hovedforskjell mellom Norge og England. I Norge ble det mer og mer vanlig for kongene å gifte bort sine barn til medlemmer av utenlandske fyrstefamilier, mens det i England fortsatte å være innslag av giftemål med både engelske aristokrater og medlemmer av utenlandske fyrstefamilier.²⁰⁰ En grunn til dette kan være det norske aristokratiets mangel på rikdom, makt og betydning, slik at de norske kongene ikke anså de som rette partnere til sine sønner og døtre. De engelske aristokratene på sin side var både mektige, betydningsfulle og velstående, slik at de da ble oppfattet av kongene som tilfredsstillende partnere for sine barn. Et annet poeng er at de norske aristokratene selv ikke gikk utenlands for å finne maker, men oftest til andre norske familier.

Kongenes fremtredende rolle i så mange ekteskapsinngåelser i både Norge og i England gjør at de fremstår som de viktigste spillerne på dette politiske spillbrettet og den som benyttet seg av dette mest. Ved å gifte sine barn med aristokrater eller utenlandske fyrster etablere de bånd og nettverkforbindelser som ofte ville skaffe dem en gunstigere posisjon som da Håkon V giftet bort til datter Ingebjørg til den svenske hertugen Erik i 1312, som var et strategisk valg for å bedre hans posisjon i de skandinaviske maktkampene som foregikk på denne tiden. Vennskap og allianser med aristokrater kunne være med å sikre kongenes posisjon siden de fikk støttespillere og at de fikk personer som stod i takknemlighetsgjeld til dem. Slike allianser og bånd var ikke faste for alltid. De kunne brytes. Dette kunne skje hvis for eksempel partneren døde slik at båndet ikke lengre var til stede. Noe slikt skjedde med forholdet mellom Skule jarl og junker Knut på starten av 1230-tallet da Skules datter og Knuts kone døde og det oppstod konflikt mellom de to. Men ekteskapet var nok

¹⁹⁹ Clare-familiens eiendommer var noen av de største i landet i middelalderen og et giftemål med dens arving var ettertraktet. Paris, I: 121-23

²⁰⁰ Også engelske aristokrater giftet seg med utenlandske aristokratfamilier. Jarlen av Fife i Skottlan giftet seg like før sin død i 1290 med en datter av Gilbert de Clare, jarl av Gloucester. *Lanercost*: 58. Roger Bigod, jarlen av Norfolk, giftet seg i 1290 med hertugen av Hainault. *Bury St. Edmunds*: 94

gunstig og ønskelig for begge parter da de ble inngått og de kunne ikke vite at hun ville dø så tidlig. I Norge var det en god egenskap for høvdingene, det vil si aristokratene, å sørge for sine menns giftemål og Skule ble priset for at han gjorde dette etter sin død.²⁰¹

Hva om dette snus på hodet og man ser på hva aristokratene kunne tjene på å inngå ekteskapsavtaler med kongen og om de kan sies å vært de som styrte giftemålene. For hvis de engelske aristokratene var så mektige og rike som man får inntrykk av og makten deres ikke var avhengig av et godt forhold til kongen som i Norge, hvorfor fortsatte de å gifte seg med kongene? Dette må i stor grad ha hevet deres personlige maktbasis og prestisje. Hvordan dette kunne skaffe dem land og titler tas opp senere, men en allianse med kongene må ha vært særdeles fordelaktig for aristokratene med tanke på den sosiale posisjonen. Kan det være at det var aristokratene som hadde initiativet overfor kongene? Dette er meget usikkert, siden kildene forteller lite om motiver til ekteskapsinngåelsene. Man vet sjeldent noe om motiver eller mål og man må ofte slutte indirekte fra ekteskapsinngåelse til motiv og mål. Derfor er det vanskelig å avgjøre aristokratenes betydning i disse ekteskapene med kongene. Og det trengtes samtykke fra aristokratene. Det må ha vært snakk om mektige aristokrater som kongene giftet bort sine barn og andre slektninger til siden det var de kongene ønsket å ha godt forhold til og allianse med. Derfor kan det hende at flere av ekteskapene som ble inngått også kan ha blitt satt i stand av aristokratene. Allikevel blir dette meget usikkert, samtidig som det virker som om det ikke var slik. I kildene fremgår ekteskapsinngåelsene mellom kongefamiliemedlemmer og aristokratfamiliemedlemmer som arrangert av kongene fremfor av aristokratene. Uansett hvem det var av de to partene som stod bak giftemålene må dette ha ført til bedre forhold for aristokratene. Dette satte dem også i nær kontakt med kongene, og skapte dermed allianser og bånd de kunne bruke og utnytte til å styrke sin personlige makt. Å ha kongen som alliert kunne hjelpe dem i lokale konflikter med andre aristokrater eller i rettssaker.²⁰²

Etableringen av allianser og nettverksforbindelser var ønskelig og nødvendig for både konge og aristokrater, om det var mellom dem, eller bare aristokrater i mellom, eller mellom konge eller aristokrat og utenlandske fyrster. De etablerte dermed nettverk med forbindelser med en familie som kunne hjelpe dem hvis de havnet i problemer og de fikk samtidig muligheten til å stige i den sosiale stigen hvis den andre familien var høyere oppe i samfunnet enn dem selv. De som «stod over» i samfunnet kunne med dette få en familie som ble deres følgesmenn og som dermed kunne øke deres maktinnflytelse. Hvem av familiene som tjente mest på å gifte seg inn i den andre varierte fra ekteskap til ekteskap, men det var nok fordelaktig for begge parter. Ekteskap fremstår som en enkel og billig måte for både kongemakt og aristokrati å skaffe seg venner og allierte og utvide sine

201 HH: 271; Svenningsen, 2002: 68-69

202 Åsulv på Austrått ble tildømt gården Austrått i 1237, mot Skule. Håkon Håkonssons forhold til de to var med å gjøre at det ble dømt til Åsulvs fordel. HH: 203

nettverk på. For begge grupper var det å ha størst mulig nettverk ønskelig og det å gifte bort alle mulige slektninger var den enkleste måten å gjøre dette på.²⁰³

3.3 Ekteskapets forsonende effekt

I 1291 sendte den norske ridderen Vidkun Erlingsson, bror av lendmannen Bjarne Erlingsson, et brev til paven hvor han søkte om dispensasjon for å få gifte seg med Gyrid Andresdotter fra Stavanger. Det var to grunner til at Vidkun søkte om dispensasjon. Den første var fordi de i følge kirkens regler egentlig ikke kunne gifte seg.²⁰⁴ Den andre grunnen var fordi ekteskapet ville sørge for at en konflikt mellom Vikduns og Gyrids familier ville ende. Et ekteskap mellom de to ville få slutt på «[a]lvorlig fiendskap mellom ættene deres[...]»²⁰⁵ Ekteskapet ble til slutt inngått selv om paven overlot ansvaret til biskopen av Oslo. De to slektene det var snakk om var Bjarkøy-slekten og Ståreim-slekten, to familier som tydeligvis var i konflikt på denne tiden.²⁰⁶ Bjarkøy-slekten var samtidig en av middelalderens viktigste aristokratslekter, mens Ståreim var noe lengre ned i aristokratiet.²⁰⁷ I tillegg til å ha forsonet og sikret fred mellom familiene må ekteskapet ha etablert en form for allianse mellom familiene som de begge kunne dra nytte av.

Ekteskapet mellom Håkon Håkonsson og Skules datter i 1225 var også et ekteskap med forsonende formål. Håkon og Skule hadde frem til 1223 vært uenige om hvem som skulle være konge og selv om Håkons fortrinn tidlig står fram som klart, fremmet også Skule kongekrav. Håkon og Skules datter ble forlovet allerede i 1219 og da var forholdet mellom Håkon og Skule ennå usikkert, men kongens rådgivere gir Håkon råd om å gifte seg med Skules datter for at forholdet mellom dem skulle bli bedre.²⁰⁸ Dette ekteskapet kan bli sett på som en form for allianse eller bånd mellom Skule og Håkon, noe det trolig var, men det hadde samtidig en forsonende formål mellom de to og kunne ha gjort at forholdet mellom de to kunne ha blitt bedre.²⁰⁹

Begge ekteskapene kan dermed se ut til å ha hatt en forsonende effekt. Den er mest fremtredende for ekteskapsinngåelsen mellom Vidkun Erlingsson og Gyrid Andresdatter. Her fikk de dispensasjon av biskopen av Oslo, etter påbud fra paven, for at de kunne gifte seg, selv om de egentlig ikke hadde lov til det i følge kirkens regler. Grunnen til dette var at giftemålet skulle fungere forsonende mellom Ståreim-slekten og Bjarkøy-slekten. I tillegg til den forsonende effekten gjorde dette også at de to familiene kom i samme nettverk og de kan ha skapt en familieallianse

203 Helle Vogt har argumentert for at allianseaspektet ble forsøkt forhindret av kirken og stat for å hindre strid mellom aristokratene. Vogt baserer seg bare på lovene og kanonisk rett og ikke på faktiske ekteskap. Vogt, 2010:235-57

204 Vidkun hadde hatt seksuell omgang med Gyrids firmenning som var for nære i følge kirken. Dette tas opp senere

205 RN II 634. Oversatt til bokmål av meg selv.

206 Kildene sier lite om konflikten. RN II: 634-35; Holtan, 1995: 28; Kleivane, 1981: 102-103; Ugulen, 2006: 356

207 Ugulen, 2006: 344-60

208 HH: 68-69, 135

209 Også ekteskapet mellom junker Knut Håkonsson og Skules datter kan ha blitt satt i stand for å forsone Knut med Skule og Håkon, etter at Knut hadde ledet ribbungene mot kongen. HH: 169, 181-82

mellom seg. Derfor bør slike forsonende effekter og mål sees sammen med målet om allianse og nettverk, for de gikk over i hverandre. At kirken tillot brudd på sine egne regler var fordi de hadde et pragmatisk forhold til det hele. De ønsket fremfor alt at det skulle herske fred og for å få til dette var de villige til å se forbi noen av reglene sine.²¹⁰

I England er det dessverre ingen eksempler som eksplisitt sier at dette var formålet slik som i eksemplet med Vidkun Erlingsson uten at det betyr at forsoning ikke kunne være et formål. Det nærmeste må ha vært ekteskapavtalen mellom Edvard I og Filip IV av Frankrike i 1297 hvor Edvard skulle gifte seg med den franske kongens søster som en del av fredsavtalen mellom landene. På 1290-tallet blusset konflikten mellom Frankrike og England opp igjen, og eskalerte til krig. Ekteskapavtalen ble avtalt allerede i 1294, men på grunn av krigsutbruddet ble ikke denne avtalen gjennomført. Selv med ekteskapavtalen i 1297 og bryllupet i 1299 ble det ikke endelig fred før i 1303 da fredsavtalen ble underskrevet. Ekteskapet var en viktig del av fredssikringen mellom de to landene, men det var ikke nok. De ble gift allerede i 1299, men det ble ikke fred før fire år senere. Fredsavtalen i seg selv inneholdt flere andre ting enn ekteskapet, blant annet det at Edvard skulle sverge troskap til Filip for hans områder i Frankrike og situasjonen skulle settes tilbake til før krigen startet. Ikke overraskende varte ikke freden lenge og det ble igjen krig ti år senere.²¹¹ Ekteskapet mellom Edvard og Filips søster var dog såpass sentralt i fredsforhandlingene og -avtalen at den ble eksplisitt fastsatt og bestemt. Dette viser hvor viktig ekteskapets forsonende effekt kunne ha da det var en viktig del for å få til fred mellom de to landene.

Det forrige eksemplet innebar ikke aristokrater, men det illustrerer allikevel hvordan den forsonende effekten ekteskap kunne ha. Formålet med ekteskapet mellom Humphrey de Bohun, jarl av Hereford, og kongens datter Elizabeth i 1302 kan ha vært å forsone kongen med jarlen. Humphrey de Bohun var sønn av en av jarlene som hadde truet Edvard med opprør i 1297. Denne konflikten ble løst og Bohuns far døde i 1298, da Bohun var mellom 20 og 25 år gammel. Dermed kan Edvard ha benyttet seg av hans unge alder og giftet sin datter med ham. Kongefamilien og Bohun-familien ble venner og del av samme nettverk og striden mellom Edvard og Bohuns far kan ha gjort at Edvard ønsket å sikre seg Bohuns støtte. Dermed kan ekteskapet også hatt en forsonende effekt siden Bohun var gammel nok til å ha fått med seg konflikten mellom faren og kongen.²¹² Den forsonende effekten til dette ekteskapet er dog usikker, for man vet ikke om det var et formål. Men det kan godt hende at om det ikke var direkte tilsiktet, hadde det i hvertfall den effekten.

Ekteskapet kunne ha en forsonende effekt. Ekteskap kunne være en fornuftig løsning på en konflikt eller uenighet man ønsket å avslutte. Det var en enkel måte å få til fred på og en

210 Disse reglene tas opp senere. Holtan, 1995: 25-31

211 *Bury St. Edmunds*: 119-121, 125, 127-29, 138, 143-47, 152-53; EHD: 243; Prestwich, 2005: 299-302

212 EHD: 246, 253; Hamilton, <http://www.oxforddnb.com/view/article/2777>, hentet 9.3.2012

ekteskapavtale var del av fredsforhandlingene mellom England og Frankrike rundt år 1300. Konflikten mellom Bjarkøy-familien og Ståreim-familien ble også løst med et ekteskap. Dette eksemplet viser også hvor langt man var villige til å gå til eller opprettholde freden, da de søkte kirken om tillatelse for å få giftet Vidkun Erlingsson med Gyrid Andresson.²¹³

Man må dog være påpasselige med å skille mellom ekteskapets forsonende formål og effekt. Et ekteskap kunne godt ha effekten at den forsonet to familier, men det er usikkert om det alltid var planlagt at de skulle forsones familiene. Både ekteskapet mellom Edvard I og den franske kongens datter og giftemålet mellom Vidkun Erlingsson og Gyrid Andresson hadde forsoning som formål, det skjønner man av kildene. I de mange andre ekteskapene som ble inngått er det ikke like enkelt å avgjøre om hadde forsoning og fred som formål.

Også her er det et problem at mange av eksemplene i kildene foretar seg ekteskap hvor kongen eller kongefamilien var en del. Det å eventuelt tillegge de rene aristokratiske ekteskapene forsonende formål blir i stor grad spekulasjon. Deres forsonende effekt kan nok i flere tilfeller i større grad bekreftes, men da blir det vanskelig å omtale dette som en bevisst aristokratisk strategi.

Hva var betydningen av ekteskapenes forsonende formål og effekt, det vil si hvor suksessfulle var de og hvor lenge varte freden? For i det store og det hele, hvilken betydning hadde ekteskapene? England og Frankrike brøt ut i krig med hverandre ikke lenge etterpå og dette viser at selv ikke forsoning gjennom ekteskap var evigvarende. Man vet lite om konflikten mellom Bjarkøy-slekten og Ståreim-slekten, men det ser i hvertfall ut til at det ikke oppstod noen videre konflikt etter ekteskapet. Dermed kan det se ut til at ekteskapet mellom Vidkun og Gyrid var suksessfullt. Ekteskapet mellom Skules datter og Håkon klarte på sin side ikke å forhindre at konflikten eskalerte på 1230-tallet. Denne konflikten var en dyptgående konflikt mellom Håkon og Skule slik at ekteskapet vanskelig kunne ha hindret det uansett. Forholdet mellom Bohun og Edvard I ser ut til å være godt frem til Edvards død i 1307. Dermed ser den forsonende suksessen ut til å være til stede for noen av eksemplene, mens ikke for andre. Dette er ikke overraskende, da allianser, vennskap og nettverk som ble etablert av ekteskap ofte var av skjør verdi og fort kunne brytes.

Ekteskapenes forsonende betydning må dog sees opp mot de andre betydningene ekteskapet hadde og nå går oppgaven over til en mer materialistisk betydning ekteskapet hadde.

3.4 Få land, titler og en bedre sosial posisjon²¹⁴

En av de letteste måtene man kunne få mer makt, land eller en ny tittel, var ved å gifte seg. Når man giftet seg tok begge parter med seg en del inn i ekteskapet og vanligvis ble det laget bestemmelser

²¹³ Forsoning av konflikt, hvor ekteskap kunne være en del, var vanlig i det norrøne samfunnet. Sigurdsson, 2010: 49-52,

²¹⁴ Jf. kap. 2.5 og 2.8

for blant annet hvem som skulle arve hvis den ene døde. Med tanke på hvor viktig land og eiendom var for datidens aristokrater er det ikke overraskende at man gikk langt for å få tak i land. Ekteskapet var en enkel måte å gjøre dette på.²¹⁵ Særlig gjaldt dette for mange av utlendingene som kom til England på 1200-tallet og fikk plass i det engelske aristokratiet. Det beste eksemplet er Simon de Montfort. Han giftet seg i 1238 med kongens søster Eleanor som var enke etter William Marshal, jarlmarškalk av Pembroke. Gjennom dette ekteskapet fikk han store mengder land i Midlandsområdet, noe som var med på å etablere hans nettverk som ble basis for hans makt, samtidig som det forhøyet hans posisjon i samfunnet. Jarledømmet Leicester fikk han gjennom arv, men hans makt bygde i stor grad på de eiendommene, rikdommen og den statusen han fikk når han giftet seg med Eleanor. Jarlmarškalkembetet var dog ikke tilgjengelig for ham da det fantes andre arvinger nærmere enn han selv.²¹⁶ Allikevel var det ekteskapet som gjorde at Simon ble en av 1240- og 50-tallets mektigste menn og som sendte ham opp i samfunnet. Også andre utlendinger fikk gjennom ekteskap mer land, titler og bedre forhold enn de hadde klart å oppnådd uten ekteskap, særlig Henrik IIIs halvbrødre som kom til England på 1250-tallet.²¹⁷

Matthew Paris forteller at jarl Roger Bigod av Norfolk ble utnevnt til jarlmarškalk i 1246. Grunnen til dette var i følge Paris at han var gift med den eldste datteren til William Marshal, jarlmarškalk av Pembroke (d. 1219), og at alle mannlige arvinger nå hadde dødd. Dette har blitt kommentert tidligere og da ble det konkludert med at Paris tok feil. Han var sønn av William Marshals eldste datter og det var gjennom henne at han arvet tittelen.²¹⁸ Selv om Paris tok feil viser dette hvordan man i samtiden oppfattet at titler og embeter kunne bli overført gjennom ekteskap. Det at Bigod arvet jarlmarškalktittelen viser uansett hvor viktig arv var og at hans far, Hugh Bigod, ble gift med datter av William Marshal. William Marshal hadde stor betydning og det hadde barnene hans også, slik at dette ekteskapet må være et giftemål satt i stand for å etablere et vennskap mellom Bigod-familien og Marshal-familien og å utvide begge familiers nettverk. Dette giftemålet var det Bigod-familien som til slutt tjente mest på, da de arvet en betydningsfull tittel gjennom dette.

Det var ikke bare aristokrater som giftet seg til mer land eller flere titler, det var også mulig å stige i gradene i samfunnet gjennom ekteskap. Det klareste eksemplet er det som nesten virker som en fortelling tatt fra eventyrene. Ralph Monthermer var på 1290-tallet en tjenestemann i jarl

215 I Norge het dette felag, og man hadde noe lignende i England. EHD: 328, 333, 416, 430-31; *Landsloven*: 74-48; Hermanson, 2006: 88; Prestwich, 2005: 414-19; Sigurdsson, 2010: 71

216 Paris, I: 115, 121, 160; Paris, III: 57; Maddicott, <http://www.oxforddnb.com/view/article/19049>, hentet 12.3.2012; Prestwich, 2005: 112, 116, 414-15; Williams, 166-76

217 Bl.a. William Valence giftet seg til jarledømmet Pembroke. Paris, II: 207, 229-31, 247, 266-67; Prestwich, 2005: 414-15. Disse ekteskapene førte til stor uenighet mellom Henrik III og de engelske aristokratene. Se neste kapittel

218 Altså som William Marshals barnebarn. Paris, II: 119-22, 165; EHD: 416; Stacey, <http://www.oxforddnb.com/view/article/2380?docPos=3>, hentet 12.3.2012; Jf. Kap 2.5

Gilbert de Clare av Gloucester sitt hushold. Gilbert var gift med kongens datter Joan, men døde i 1295 og etterlot Joan som enkehertuginne av Gloucester. I følge *Bury St. Edmunds*-krøniken ble Ralph og Joan gode venner og noe mer. De ble så nær hverandre at Joan gjorde Ralph til ridder og senere giftet de seg med hverandre i hemmelighet i 1297. Joans far Edvard I likte dette dårlig fordi det var et giftemål på tvers av alle sosiale normer. Joan burde ha blitt gjengiftet med en mektig aristokrat og ikke en enkel ridder. Heldigvis klarte kirken å overbevise Edvard om å la ekteskapet være og Ralph ble da gjort til jarl over Gloucester. Dette forble han frem til Joan døde i 1307, og jarledømmet gikk over til sønnen til Joan og Gilbert de Clare. I 1309 ble Ralph utnevnt til baron, en tittel sønnen arvet etter Ralphs død. Dette må ha vært på grunn av den posisjon familien hadde kommet i etter Ralphs forhold til Joan.²¹⁹ Ralph var altså jarl i en kort periode, en tittel han oppnådde ved å gifte seg med en enke. Vanligvis giftet aristokrater seg med aristokratiske enker og benyttet seg av dette til å få landområdene enken hadde. Her klarte dog en fra lavere sosiale lag å gifte seg oppover i det sosiale hierarkiet.

I Norge er det færre klare eksempler på at man giftet seg til titler og mer rikdom, men det kan ikke utelates. De fleste giftemål innebar former for eiendomsoverføring og det vil si at man alltid fikk noe fra den andre familien. Bare i seg selv var dette oftest fordelaktig. Et bevis på hva ekteskap kunne føre med seg og hvor viktig eiendom og slikt var er konflikten mellom Åsolv på Austrått og Skule jarl. Åsolv hevdet sin rett til gården Austrått i Trøndelag gjennom sin kone som var datter av den forrige eieren Jon på Austrått, mens Skule hevdet retten til gården på vegne av sin søster som hadde vært gift med Jon. Konflikten utartet seg til fiendskap og Åsolv forlot Skule og ble med Håkon Håkonsson.²²⁰ Åsolv fikk gården gjennom sin kone som hadde arvet gården etter sin far.²²¹ Når Jon døde vet man ikke, men det kan ha vært både før og etter Åsolv giftet seg. Trolig giftet Åsolv seg med henne med mål om å få gården Austrått. Videre var han villig til å bryte sitt vennskap og bånd med Skule jarl som han hadde støttet i lang tid for å sikre seg denne gården. Om gården ga Åsolv mer rikdom eller høyere sosial anseelse er usikkert, men med utgangspunkt i hvor hardt han kjempet for gården ser det ut til at han satte den veldig høyt og ønsket seg den veldig mye. En hovedgrunn var nok at han hadde etablert sitt nettverk og maktbasis der gården lå og ville derfor ikke miste det. Derfor var inntektene fra gården, den lokale maktbasen og muligens den sosiale posisjonen som gården førte med seg stor. Ellers ville han trolig ikke ha kjempet så innbitt for gården. Hvorfor ville Skule ha denne gården slik at han utfordret en støttespiller og venn? Skule ønsket en maktbase i Trøndelag og der var nok gården viktig. Inntektene fra gården betydde nok

219 *Bury St. Edmunds*: 134; EHD: 328, 333, 416, 430-31.

220 Åsolv kom selv fra området. HH: 203, jf. s. 85

221 Det ser ut til at Jon på Austrått og Skules søster ikke hadde inngått felag, og at eiendommene da gikk i arv fremfor å gå til kona. Barn kom foran kone. *Landsloven*: 74-78, 80-86

også en del for Skule. Videre hadde han en tilknytning til området etter at han i 1231 bygde et kloster der. Dermed kan begges motiver for å kjempe for retten til gården tilskrives deres ønske om å eie den.²²²

En grunn til at det i kildene ikke står mye om aristokrater eller andre personer som giftet seg til titler eller land i Norge var at kongefamilien ikke lengre giftet seg med norske aristokrater. Dermed var den personen som kunne gi titler og land avskåret som mulighet gjennom ekteskap. Det var bare kongens uekte barn som ble giftet bort til norske aristokrater etter Håkon Håkonsson og selv mange av de giftet seg med utenlandske fyrster. Håkon Vs uekte datter Agnes giftet seg med Havtore Jonsson. Dette ekteskapet gjorde at Havtores familie både fikk høyere prestisje og ble rikere. Håkon ga sin svigersønn kongsgården Borregaard i 1312 som også skulle gjelde Havtores etterkommere. Selv om det står i gavebrevet at dette var for de tjenester Havtore hadde ytt kongen var nok det faktum at han var gift med kongens (uekte) datter med på å sikre Havtore eiendommen.²²³ Havtore fikk dermed eiendom gjennom å gifte seg. Han kom også i kongens gunst, noe som førte med seg en bedre sosial posisjon.

Ekteskap var en enkel og fredfull måte å skaffe seg land, titler og bedre sosial status på. Ved å gifte seg med en arving eller med en enke hvor hun var den nærmeste arvingen kunne man ende opp med mye land og eiendom og kanskje en tittel. Dette førte videre med seg en bedre sosial status. Ofte ble giftemålene inngått mellom aristokratiske familier eller mellom disse og kongefamilien, og giftemålene var dermed et ledd i mange aristokraters kamp om mer makt og rikdom. Dette kom i tillegg til de to foregående motivene til å inngå ekteskap, forsoning og etablering av allianser og nettverk. Når to familier giftet seg med hverandre ble det ikke bare etablert vennskap og nettverk, men også et eiendomsfellesskap som kunne føre til at den ene eller den andre familien tok over den andre familiens eiendommer. For mange aristokrater var nok denne muligheten fristende. Mannen tok over konas eiendom, mens enka ikke i like stor grad hadde samme rettigheter til mannens eiendom om det ikke ble laget en kontrakt om eiendomfordeling ved den ene partens død. Det var dog først og fremst barnene av paret som stod fremst som arvinger og arvingene tok farens navn, noe som vil si at det eventuelt moren tok med seg inn ble arvet av barnet eller barna og da de tok sin fars navn gikk eiendommene over til mannens familie.²²⁴ Arvereglene var ofte kompliserte og ble enda mer komplisert hvis arverekkefølgen ikke var slik som lovene

222 Skule grunnla på midten av 1220-tallet klosteret Rein som lå i området til gården Austrått. Dette kan forklare hans interesse i området. Arverett var et stadig tilbakevendende problem og etter Håkon Håkonssons død ser vi flere eiendomstvister mellom personer. Da disse sjeldent kan omtales som aristokrater tas de ikke med her, men leseren kan henvende seg til RN for et utvalg. RN II: 679, 725, 743-44, 967; RN III: 40, 138-143, 188. Vi kommer i neste kapittel tilbake til betydningen av både Skules og Åsulvs nettverk i Trøndelagområdet

223 RN III: 756, 757; Bagge, 2010: 287

224 EHD: 328, 333, 416, 430-31; *Landsloven*: 74-78, 80-86; Prestwich, 2005: 415; Sigurdsson, 1999: 217-222

beskrev. Derfor ser man flere eiendomstvister, særlig i Norge, på 1200-tallet. De var viktige og ble ofte tatt opp i lover og tilleggslover, slik at betydningen av hvem som skulle arve må ha vært stor.²²⁵ Aristokratene krevde ofte land og eiendom gjennom arv og at dette betydde mye for dem forstår man av konflikten mellom Åsulv på Austrått og Skule jarl på 1230-tallet.

Det er dog flest eksempler på denne strategien i England, noe som kan bety at dette var vanligere der enn i Norge. Dette er trolig ikke sant. I følge Hans Jacob Orning var ikke Sturla Tordsson interessert i konflikter og forhold mellom aristokrater som ikke innebar kongen og sammen med dette må det faktum at ekteskap mellom kongefamilien og aristokrater i stor grad forsvant utover 1200-tallet ha vært med på at kildene ikke forteller mye om dette.²²⁶ Siden denne strategien var enkel og tilgjengelig for de fleste aristokrater må den ha vært populær, noe også frekvensen av ekteskap i de engelske kildene vitner om. Det er dog sjeldent eiendomsforhold og slikt står klart frem i kildene, slik at det er vanskelig å avgjøre hvilken betydning dette hadde for aristokratene. Men de få eksemplene og det faktum at ekteskap var en enkel og fredfull ting å gjennomføre må ha vært med på å gjøre denne strategien populær.

3.5 Kontrollen over giftemål og formynderi

Både de norske og de engelske normative kildene tar spesielt opp ett tema angående ekteskap, nemlig foreldre eller andre foresattes rett til å bestemme over barnas giftemål.²²⁷ For familien var det veldig viktig å kontrollere hvem barna giftet seg med og dette var det også for formyndere. Som jordherrer hadde aristokratene visse rettigheter over alle som leide jord av ham. En gruppe rettigheter var rettighetene han hadde som formynder, det vil si at hvis den som leide jord av ham var umyndig kunne jordherren gå inn og styre eiendommene frem til vedkommende ble myndig. Siden kongen var eier av alt land og alle jordherrer egentlig leide av ham, kunne også kongen virke som formynder for mindreårige jordherrer.²²⁸ Formyndernes rettigheter blir tatt opp langt oftere i de engelske kildene enn foreldrenes rettigheter, noe som må bety at dette var av stor betydning i samtiden og at det var store uenigheter om disse rettighetene. De fleste engelske lover tok for seg myndernes rettigheter til å bestemme over giftemålene til dem de var formyndere for. Formynderne kunne ikke gifte bort dem de var formyndere for mot de umyndige sin vilje, men de umyndige kunne heller ikke gifte seg uten formynderens samtykke.²²⁹ Formynderne kunne mange ganger utøve stor innflytelse over hvem de umyndige giftet seg med. Derfor var det å være

225 Vogt, 2010: 155-78. Utvalg av eiendomstvister: RN II: 47, 49, 53, 331, 679, 967; RN III: 138-143, 188

226 Bagge, 2010: 287; Orning, 2004: 112.

227 Bagge, 2010: 119-20; Prestwich, 2005: 419-23. Lovverket er tidvis veldig detaljert når det kommer til land og eiendom, og vi vil her bare fokusere på en liten del av det. Se Vogt, 2010: 155-178

228 Bagge, 2010: 157-65; Prestwich, 1991: 227

229 EHD: 341-42, 353, 386, 403, 448-49; Paris, II: 263-64

formynder ønskelig for mange aristokrater. De kunne da styre andre familiers ekteskapforbindelser, og de kunne utnytte situasjonen til å utvide sin makt og sitt nettverk.²³⁰

Ønsket om å være formynder kommer klart fram av Henrik IIIs reaksjon da jarl Richard de Clare av Gloucester giftet seg med datteren til jarl Hubert de Burgh av Kent. Henrik ønsket å gifte Richard bort til en slektning av biskopelekten av Valentia, som han var god venn med, men Burgh var Richards formynder. Henrik truet med å fengsle Burgh og oppløse ekteskapet, men jarlen klarte å overtale kongen til å la være. Saken ordnet seg med at både jarlen av Kent og hans datter døde i 1237.²³¹ Richard ble senere giftet med Maud de Lacy, datteren av jarlen av Lincoln.

I Norge er det ikke eksempler på aristokrater eller konger som formyndere, uten at det utelukker at det var mulig. Det nærmeste kan sies å ha vært da det norske formynderstyret arrangerte ekteskapet mellom Eirik II og den skotske prinsessen Margrete i 1281. Dette ekteskapet var fremfor alt et dynastisk ekteskap mellom Norge og Skottland og de norske aristokratene som satt i formynderstyret hadde som mål å tilegne seg skottenes støtte i konfliktene med de tyske handelsbyene.²³² Det var aristokratene i det norske formynderstyret som stod bak giftemålet, men det er vanskelig å karakterisere dette som et resultat av formyndernes rettigheter. Det viser allikevel ideen om formyndernes rettigheter til å styre giftemålene til de de var formyndere for. I følge *Landsloven* var den nærmeste arvingen den som skulle være formynder, men den sier ikke noe om formyndernes rettigheter angående giftemål for de umyndige, bare deres plikter.²³³ Dermed ser det ut til at formynderi kanskje ikke var så vanlig i Norge som i England.

Foreldrenes ønske om å styre barnas giftemål hadde lang tradisjon og ble også stadfestet i kildene. I *Landsloven* står det for eksempel at døtre ikke kunne gifte seg uten farens, eventuelt en annen mannlig slektnings, godkjennelse.²³⁴ Det interessante er at dette bare tok for seg kvinners giftemål, mens menns rett til å gifte seg ikke ser ut til at ble styrt i samme grad som kvinnenens.²³⁵ Trolig hadde familien også stor betydning og innflytelse for mannlige familiemedlemmers giftemål, men denne innflytelsen hadde ikke samme grad av lovfesting. Videre går dette mot kirkens krav om parets samtykke, som var en idé som stadig ble sterkere. Trolig var dette et ideal kirken ønsket å innføre, men som de ikke klarte i praksis. Dette var fordi det å styre barnas ekteskapinngåelser var av så stor betydning at de ikke kunne la seg hindre av eventuelt samtykkenekt fra paret. Giftemål hadde mange konsekvenser for familien når det kom til rikdom, eiendom, makt, forsoning og så

230 Bartlett, 2000: 163, 547-49; Hudson, 1994: 198-219; Milsom, 1994: 223-42. Se også *Landsloven*: 89

231 Paris, I: 47-48. Valentia ligger i Italia og er ikke øya vest for Irland.

232 RN II: 242, 243, 266, 267, 275, 514, 539, 544, 555, 556; Bagge, 2010: 93-94; Bjørge, 1995: 87-88

233 *Landloven*: 89-90

234 *Landsloven*: 72-73; Vogt, 2010: 156-60, 167-68, 177

235 De skulle dog høre på slektens råd, spesielt angående gjengifte

videre, noe som må ha gjort at deres ønske om å styre mest mulig av giftemålene stod sterkt.²³⁶ For mange aristokrater var det også viktig å kontrollere hvem det var som fikk del av eiendommene sine og hvem som eventuelt kunne arve eiendommene. De ønsket ikke at familier de var uvenner eller i konflikt med skulle få innpass hos seg selv. De ønsket heller at venner eller personer de kunne utnytte skulle bli giftet inn i sin familie.²³⁷

I motsetning til i Norge, står det ikke mye om foreldrenes rettigheter i de engelske lovene. De fokuserer mer på formynderi og formyndernes rettigheter og plikter. Det betyr ikke at foreldrene ikke bestemte over barnas giftemål i England, men heller at dette trolig var et udiskuterbart tema og at det ikke trengtes å poengteres like ofte i kildene som i Norge. Formynderi var trolig et større problem og et større diskusjonstema enn foreldrenes rettigheter, som må ha vært godt befestet i tradisjonen. Derfor er det trolig at dette ikke ble tatt opp i parlamentene slik som formynderi ble.

Selv om det ikke står mye om foreldrenes rettigheter i de normative kildene, forteller de berettende kildene en god del. Mange av ekteskapene ble arrangert av andre enn de som giftet seg. De mange eksemplene på konger som giftet bort sine barn og andre slektninger til aristokrater og utenlandske fyrster vitner klart om dette. I 1253 overtalte Henrik III av England jarlen Richard de Clare av Gloucester til å gifte seg med kongens niese, datteren til Guy de Lusignan.²³⁸ Dette var den samme Richard de Clare som omtrent 15 år før hadde blitt giftet med datteren til jarlen av Kent mot Henrik IIIs ønske. Henrik III ble Richards formynder etter at Burgh døde og Richard fortsatt var umyndig og dette viser at han fortsatt hadde interesse i hvem Richard giftet seg med. Alle eksemplene hvor det er aristokratenes familiemedlemmer som var den som ble giftet bort viser at også aristokratene styrte ekteskapsinngåelsene. Det vil si at ekteskapene i stor grad ble styrt, noe som med bakgrunn av det som til nå er omtalt ikke bør komme som noen overraskelse. Med ekteskapets betydning for aristokratene er det klart at de ønsket å styre mest mulig av ekteskapsinngåelsenes innhold.

Det er interessant at de norske og de engelske kildene omtaler formynderi og foreldrenes ansvar forskjellig. Mens de norske normative kildene, primært *Landsloven*, fokuserer på foreldrenes ansvar, kvinnens rettigheter og arvefølgen, fokuserer de engelske kildene primært på formynderi. Dette kan være med å si noe om hva de fokuserte mest på i hvert av landene og hva som innebar mest problemer. I England var tydeligvis formynderi og formyndernes rettigheter et problem, ellers ville dette ikke ha blitt tatt opp så ofte som det ble. Foreldrenes rettigheter og arvefølgen var tydeligvis ikke et problem og ser ut til å ha vært fastlagt. I Norge var det motsatt. Formynderi blir

236 EHD: 263-64; Bush, 1984: 101; Jochens, 1986: 143-47; Sigurdsson, 2010: 72; Vogt, 2010: 235-36, 241, 245-48

237 Selv om det å si at de ble «giftet inn i familien» kan bli noe feil, da det heller ble inngått vennskap og mågskap enn slektskap. Bartlett, 2000: 547; Painter, 1953: 149-49; Prestwich, 2005: 414-26

238 Mot dette fikk Richard 5000 mark. Paris, III: 14-17

tatt opp kort og greit i *Landsloven* og selv da står det lite om formyndernes rettigheter. Dette kan tyde på at det ikke var noe stort problem i samtiden. Da det i stede fokuseres på arvefølgen og foreldrenes ansvar og rettigheter, må dette ha vært grunn til større problemer, noe som tydeligvis ikke lot seg løse lett siden det tas opp både før og etter *Landsloven*.²³⁹

Denne ulike fokuseringen vitner dermed om hva som ble ansett som viktigst for samtidens lovmakere og hva man mente det var viktig å klargjøre. Dermed kan man si at formynderi var viktigere for de engelske aristokratene enn de norske, mens det var motsatt angående foreldrenes rettigheter og arvefølgen. Formynderi var både en inntekts- og en innflytelsekilde og var for mange engelske aristokrater en god mulighet til å utøve mer makt. Dette kan igjen forklares ut fra deres lokale maktposisjon og den betydning personlig eiendom hadde for dem. Det å styre barnas ekteskap var også en kilde til inntekt og innflytelse, men tydeligvis ikke like omstridt i England som i Norge. For de norske aristokratene må dette ha vært en god måte å sikre sin slekts overlevelse og å opprettholde sin sosiale posisjon på. De norske aristokratenes lokale maktbasis preget deres betydning og rolle i mindre grad enn for de engelske og derfor anså de trolig ikke formynderi og kontroll over sine leilendingers giftemål som veldig viktig. Det skal allikevel ikke avvises at formynderi var viktig og betydningsfullt i Norge og at foreldrenes rettigheter og arvefølge var viktig i England, noe det trolig var. Begge deler betydde mye for de aristokratiske familienes makt og innflytelse i samfunnet og må ha vært ønskelig å benytte seg av i størst mulig grad. Forskjellen i omtalen av dette i kildene kan heller forklares med at landenes aristokrati og kongemakt hadde forskjellige problemer angående dette og at formynderi var fastere bestemt i Norge, mens foreldrenes rettigheter og arvefølgen var fastere bestemt i England. En annen forklaring kan være at kanonisk rett var negativ til foreldrenes rettigheter og forkynnet parets samtykke fremfor tvang og at engelsk lov var mer påvirket av kanonisk rett enn det Norge var på dette tidspunktet.²⁴⁰

Utelukker dette muligheten for giftemål inngått uten foreldrenes eller andre personers innblanding? I det øvre sosiale sjikt var nok muligheten til dette liten, kildene forteller i hvertfall lite om dette, men ekteskapet mellom Joan av Acre og Ralph Monthermer kan vitne om at det var mulig. Hva var det eventuelt som styrte slike ekteskap? Oppgaven går nå over til se på problemene som aristokratenes ønske om riktig make og å sikre arven førte med seg.

3.6 Betydningen av å finne riktig ektefelle og av å sikre arven, og problemene med dette

Med det som til nå er diskutert og sagt angående ekteskap og giftemål blant aristokratene og kongemakten i Norge og i England på 1200-tallet kan det konstateres at ekteskap og giftemål både

239 Se feks rettarboten til Håkon V fra begynnelsen av 1300-tallet om felag og foreldrenes rettigheter. RN III: 355

240 Norske lover var preget av kanonisk rett, men trolig ikke like mye som de engelske. Vogt, 2010: 264

var sentralt, viktig og mye brukt. Det var både en enkel måte å skaffe seg allierte og å utvide nettverket sitt på, og til å skaffe seg land, titler og en bedre samfunnsposisjon. Et ekteskap kunne forsone to familier i konflikt. Ekteskap var til slutt helt sentralt for å sikre familiens framtid, gjennom å sikre arven.²⁴¹ Siden ekteskap og giftemål var så sentralt og viktig prøvde familiene å styre og kontrollere ekteskapene som ble inngått innad i familien. Dermed var det viktig å finne den riktige ektefellen. Dette var dog ikke bare enkelt.

Siden ekteskapet var et sakrament ønsket kirken å kontrollere de fleste aspekter ved ekteskapet, både hvordan de ble inngått, hvordan de ble gjennomført og levd, og eventuelt avsluttet. Blant disse reglene var det strenge regler for hvem man kunne gifte seg med. Man kunne ikke gifte seg om man var i for nære slekt med hverandre, hvis aldersforskjellen var for stor eller hvis man var i for nære i åndelig skyldskap. Sammen med dette var det regler om samtykke, en idé som stadig ble sterkere, for forlovelsen og for hvor bryllupet kunne stå.²⁴² Kombinert med landenes regler om ekteskap som *Landslovens* bestemmelser om at en kvinnes giftemål skulle bli bestemt av hennes giftningsmann og at mannen skulle høre på slektningers råd eller formyndernes rettigheter i England, satte dette klare rammer for hva som var lovlig og ikke lovlig ekteskap.²⁴³

Disse reglene var dog ikke alltid like lette å følge og det var mulig å få dispensasjon fra de. Igjen kan eksemplet om ekteskapet mellom Vidkun Erlingsson og Gyrid Andresdotter i 1291 brukes. Vidkun søkte da paven om dispensasjon siden han hadde hatt seksuell omgang med en firmenning av Gyrid. Grunnen til at de ønsket å gifte seg var at familiene deres da ville forlikes. Paven delegerte avgjørelsesmakt til biskopen av Oslo som tillot ekteskapet.²⁴⁴ Hvorfor var kirken villig til å lempe på reglene sine? Kirken ønsket fremfor alt fred og var villige til å tillate at reglene ble brutt om fred og forsoning kunne oppnås ved det. Selv om dette først og fremst gjaldt kongeslekten viser eksemplet at det også kunne gjelde for aristokrater.²⁴⁵

Reglene ble trolig i stor grad fulgt selv om de kunne bli brutt. Foreldrenes ansvar og rettigheter ovenfor sine barns giftemål har blitt diskutert og dette er med på å vise hvordan kirkens regel om samtykke fra de som skulle gifte seg ikke ble fulgt. Samtykke kunne dog søkes som da Magnus Håkonsson ble giftet med Ingeborg Plovpenningdatter i 1261. De norske sendebudene gikk først til hennes onkel, hertugen av Saksland, før de henvendte seg til Ingeborgs mor, dronningen. Begge avsto å svare for Ingeborg og det endte med at sendebudene oppsøkte Ingeborg

241 Brooke, 1989: 129; Bush, 1985: 44; Duggan, 2000: 8; Dyer, 2003: 106-119; Sigurdsson, 2010: 71-72

242 Fra og med 1214 var det ikke lov å gifte seg med noen til og med fjerde ledd, det vil si at man kunne gifte seg med femmenning. Åndelig slektskap gjaldt gudforeldre og dåpsbrødre og -søstre. Brooke, 1989: 119-142, 259-79;

Holtan, 1995: 25-31, 38-39; Sheenan, 1997: 88-115, 118-76; Vogt, 2010: 235-57

243 *Landsloven*: 72-89; EHD: 341-42, 353, 386, 403, 435, 448-49; Paris, II: 263-64; Vogt, 2010: 235-57

244 Jf. s. 60; RN, II: 634-635; Holtan, 1995: 28. For et annet eksempel hvor dispensasjon ble søkt om: RN II: 600-601

245 Bagge, 2010: 212; Holtan, 1995: 28

selv.²⁴⁶ De gikk først og spurte andre enn Ingeborg selv noe som viser at det var vanligst å høre med kvinnens foresatte. Men onkelens og morens svar viser også at ideen om samtykke var på vei inn i samfunnet og at noen hadde allerede tatt til seg denne ideen. Dessverre er dette eksemplet ganske alene og kildene fremmer heller synet om at samtykke ennå ikke hadde fått gjennomslag hos aristokrater og kongefamilier.²⁴⁷

Kirken tillot med andre ord ekteskap selv om reglene ble brutt. Og reglene måtte faktisk brytes, de var rett og slett ikke mulig for hverken aristokrater eller kongefamilien å følge fullt ut. I tillegg til de offisielle reglene i kirkens og kongedømmenes lover var det en rekke sosiale og uoffisielle regler for hvem man kunne gifte seg med, og disse kom ofte i konflikt med kirkens regler. Giftemålet blant aristokratene, samt kongefamiliene, var eksklusive. Man kunne ikke gifte seg med hvem som helst. De skulle være av riktig sosial byrd, det vil si at aristokrater helst skulle gifte seg med andre aristokrater. Ekteskappartner ble valgt med omhu og med utgangspunkt i rikdom og sosial status, og noen ganger alder. Man la stor vekt på hva den andre familien førte med seg inn i ekteskapet, både av rikdom, eiendom, sosial ære og herkomst. Denne eksklusiviteten er med på å underbygge aristokratene som en egen samfunnsgruppe, da de la stor vekt på dette.²⁴⁸ Denne eksklusiviteten var nødt til å komme på kant med de offisielle reglene. Kirkens regler kunne forbigås med dispensasjon, men det er bare i Norge det er eksempler på at kirken ga en slik dispensasjon. I England forekommer ikke dette i kildene. En forklaring på dette er at de norske aristokratene var færre enn de engelske og at de ble overlatt til seg selv etter hvert. De norske aristokratene måtte gifte seg med hverandre og det var dermed ikke rart at regler om slektskap ville komme på kant med kravet om riktig byrd. De norske kongene vendte seg til utlandet for å gifte bort sine barn, og aristokratene giftet seg sjeldent med utenlandske aristokrater. Derfor var de norske aristokratene nødt til å bryte regler om slektskap, skyldskap og alder for å tilfredsstille sine egne krav om byrd, herkomst og rikdom. Det var ikke nok aristokratfamilier til at man alltid kunne velge noen som man ikke var i direkte eller åndelig slekt med. Kirkens forbud mot ekteskap innen fjerde ledd var uansett veldig streng og vanskelig å overholde. Trolig var de fleste aristokratfamilier i slekt med hverandre på en eller annen måte, også innenfor fjerde ledd.²⁴⁹

De engelske aristokratene var flere og hadde muligheten til å gifte seg med både medlemmer

246 HH: 356-58; Bagge, 2010: 90; Bjørge, 1995: 67

247 Selv om Helle Vogt påstår noe annet: Vogt, 2010: 255-57; Jochens, 1984: 169

248 Bagge, 2010: 212; Crouch, 2011: 209-221; Crouch, 2005: 99-100, 141-47, 222-23, 310-11; Holtan, 1995: 27-28; Kleivane, 1981: 98-103, 182-83; Ugulen, 2007: 86-87

249 Kirken hadde også regler om godkjent skilsmisse, blant annet måtte den ene parten ikke kunne få barn eller den ene parten døde. Men også her kunne reglene fires på. I 1294 skiltes jarl Edmund av Cornwall og kona Margaret, søsteren til jarlen av Gloucester. Grunnen skal være at Edmund behandlet Margaret dårlig og at hun ønsket skilsmisse. Edmund godkjente dette av uvisse grunner. Kanskje han ønsket en annen kone. EHD: 832-33; Holtan, 1995: 27-31, 36-38

av kongefamilien og med utenlandske fyrster og aristokrater.²⁵⁰ Dette gjorde at de kunne opprettholde eksklusiviteten samtidig som de fulgte kirkens regler. Allikevel brøt nok mange av ekteskapene med kirkens regler som slektskap, for selv om de var flere enn de norske aristokratene og i tillegg kunne gifte seg med kongefamilien og med utlendinger, var de ikke mange nok til at de aldri brøt denne regelen. Samtidig spilte trolig andre forhold en vel så viktig, om ikke viktigere, rolle enn kirkens regler, som muligheten til forsoning eller allianser, å få en bedre sosial status eller for å sikre arven.

Kunne ikke denne eksklusiviteten brytes? Måtte man gifte seg med noen som tilfredstille kravene best mulig? Kunne ikke de norske aristokratene bare gifte seg med storbønder og velstående byborgere og dermed tilfredsstille reglene? Problemet her er at skillene mellom aristokrati og resten av samfunnet var veldig diffuse. Det er vanskelig å klart sette et skille mellom aristokrati og de overnevnte grupper, både i Norge og i England. Det forekom nok mange giftemål mellom aristokrater og storbondefamilier og byborgere i begge land, men kildene er tause om negative reaksjoner på dette. Derfor er det trolig at skillene i samtiden ikke alltid var klare og at man derfor ikke kunne skille samfunnsgruppene klart fra hverandre og at det dermed var vanskelig å dømme noen. Slike giftemål må uansett ha foregått mellom de laveste i aristokratiet og de nevnte samfunnsgruppene og ikke med de høyere oppe i aristokratiet. Eksklusiviteten var nok større jo høyere oppe i aristokratiet man kom.²⁵¹ Men det var mulig å gifte seg «oppover» i samfunnet, noe Ralph Monthermer gjorde da han gikk fra tjener til jarl til baron ved å bli gift med en enkehertuginne.²⁵² Derfor var nok ikke denne eksklusiviteten like eksklusiv som man trolig ønsket, men man forsøkte å opprettholde eksklusiviteten. I England ble det forbudt med såkalt «disparagement», det vil si at man ble giftet bort til en person som var sosialt underlegen. *Magna Carta* var klar på dette punktet.²⁵³ At det ble laget lover om dette viser hvor viktig det var for aristokratene og kongemakten, som tross alt var de som lagde lovene, å opprettholde eksklusiviteten mellom de sosiale lagene. Men det faktum at slike bestemmelser ble gjentatt flere ganger viser at dette ikke var lett å ordne opp i og at ekteskap på tvers av sosiale grenser forekom.

Et av ekteskapets viktigste formål var å sikre familiens overlevelse i fremtiden, det vil si å skaffe seg en arving. Heller ikke dette var alltid enkelt. Det var flere familier som døde ut siden man ikke klarte å skaffe seg arving.²⁵⁴ Det beste eksemplet på dette er Marshal-familien. Alle William

250 Baldwin de Rivers, jarl av Devon, giftet seg i 1257 med en kvinne fra Savoy og i 1290 giftet datteren til Gilbert de Clare, jarl av Gloucester, seg med en skotsk jarl. I 1293 giftet datteren til hertugen av Bar seg med John de Warenne, jarl av Surrey. *Lanercost*: 59, 70; Paris, III: 219

251 Bagge, 2010: 119, 212; Bagge, 2004: 152; Crouch, 2005: 222-23, 310-311; Crouch, 2011: 37-61; Prestwich, 2005: 353-561; Rigby, 1995: 181-205

252 *Bury St. Edmunds*: 134; Ugulen, 2007: 86-87

253 EHD: 318, 328, 333, 342; Crouch, 2011: 219-21; Holt, 1992: 54-55

254 Bush, 1984: 44; Duggan, 2000: 8; Dyer, 2003: 106-119; MacFarlane, 1965: 146-47; Sigurdsson, 2010: 138

Marshals fem sønner døde uten sønner slik at arven gikk til døtrene og dermed forsvant ut av familien. Jarlmarkskalk-tittelen forsvant til Bigod-familien og landområdene ble fordelt på flere familier, blant annet Simon de Montfort som giftet seg med William Marshals enke.²⁵⁵ Dermed forsvant Marshal-familien, en familie som frem til 1230-tallet var en av Englands mest betydningsfulle familier, fra maktsillet i England.

Frykten for å ikke ha en arving gjorde at gjengifte var vanlig. Døde kona, fant mannen seg en ny kone og døde mannen ble kvinnen giftet bort til en ny mann. Det var flere personer som ble gift flere ganger, blant andre Richard de Clare og Edvard Is datter Joan. Roger de Quincy, jarlen av Winchester, giftet seg tre ganger. Det første ekteskapet endte bare med tre døtre. Det andre ekteskapet endte uten barn i det hele tatt, trolig fordi den nye kona var for ung. Quincy trengte en mannlig arving for å sikre sin families fremtid og giftet seg derfor for tredje gang, ikke lenge etter hans andre kones død. Dessverre for Quincy førte heller ikke det tredje ekteskapet til noen sønner og han døde i 1264 uten noen arving. Dermed ble hans eiendommer fordelt mellom de tre døtrene fra hans første ekteskap, som alle tre giftet seg med velstående aristokrater, og Winchester-jarledømmet forsvant. Ekteskapene var dog ikke bare bortkastede for Roger de Quincy. Det første ekteskapet gjorde at han kom i besittelse av mye av Galloway i Skottland og de to andre gangene giftet han seg med døtre av jarler.²⁵⁶ Allikevel ble aldri Quincys familie og jarledømmet videreført og hans ekteskaptaktikk må derfor karakteriseres som mislykket.²⁵⁷

I Norge satte *Landsloven* regler for gjengifte og det må derfor ha vært både mulig og vanlig at enker og enkemenn giftet seg om igjen.²⁵⁸ Eirik II ble i 1281 giftet bort til den skotske prinsessen Margareta, men kort tid etter døde Margareta. Før dette hadde hun i født en datter, som fikk det samme navnet som sin mor. Eirik giftet seg igjen i 1293, denne gangen med Isabella Bruce, søsteren til den senere kongen av Skottland. Begge ekteskapene var nok i aller høyeste grad strategiske, og ledd i kongsrådets aktive utenrikspolitikk og deres ønske om å styrke sin makt ovenfor Danmark og England. Heller ikke Isabella klarte å gi Eirik noen sønn, og da han døde i 1299 gikk kongedømmet over til broren, Håkon.²⁵⁹ Det er interessant at Håkon V valgte å ikke gifte seg igjen da hans kone døde i 1312, selv om han ikke hadde noen mannlig arving. Det ser ut til at han i stede satset på datteren Ingebjørg og den svenske hertugen Erik. Hvorfor valgte han å ikke gifte seg igjen? Det kan

255 Paris, I: 115, 121, 160; Paris, II: 119-23; Paris, III: 57; Bush, 1984: 44;

256 Paris, II: 177, 249, 533; Oram, <http://www.oxforddnb.com/view/article/22966>, hentet 14.3.2012; Prestwich, 2005: 246, 359

257 Det var en til mulighet å sikre arven videre på og det var å bestemme arvefølgen på forhånd eller å «entaille» arven, det vil si å sikre dens tilbakefall til opprinnelig eier. Dette var komplekse avtaler og forhold og vi skal ikke gå dypt inn på dette av plassmessige grunner. EHD: 428-29; MacFarlane, 1965: 154-55

258 *Landsloven*: 73-74

259 RN II: 242, 243, 266, 267, 275, 514, 539, 544, 555, 556, 694, 734, Bjørgo, http://snl.no/nbl_biografi/Eirik_2_Magnusson/utdypning, hentet 15.3.2012; Bjørgo, 1995: 87-89

være at han anså giftemålet mellom sin datter og den svenske hertugen som såpass fordelaktig at han mente at han ikke trengte en sønn. I stede ville hans kongedømme bli arvet gjennom en mektig svensk hertug, noe som ville være til fordel for Norge. Ingebjørg og Eriks sønn ble til slutt konge over både Norge og Sverige. Derfor kan Håkons strategi kalles suksessfull.²⁶⁰ I begge tilfeller ble sjansen for videreføring av arven til neste ledd sikret ved valg, både da Eirik giftet seg på nytt for å få en mannlig arving og da Håkon V valgte å ikke gifte seg om igjen fordi han anså arven som sikret.

Selv om gjengifte blant aristokrater bare forekommer i kildene angående England er det trolig at dette også skjedde i Norge. Nok en gang må man skylde på kildenes ufullstendighet, da de ikke har registrert noe gjengifte blant norske aristokrater. Men gjengiftene til den norske kongefamilien viser at dette var en strategi og handling som ble brukt og som må ha vært vanlig. Også for aristokratene var det å sikre familiens arv ha vært sentralt.

Forekomsten av gjengifte og både aristokratiets og kongemaktens vilje til å bryte de offisielle reglene i jakten på arving, land, titler og bedre sosial status, var vanlig, selv om kildene spriker i hva som blir omtalt mellom Norge og England. Dette antyder et kynisk og kalkulerende samfunn hvor de overnevnte målene var drivkreftene for ekteskapene. Sammen med dette må foreldrenes og andre personers ønske og evne om å styre særlig barns giftemål ha vært med på å gjøre samfunnet kynisk når det kom til ekteskap. Man gikk langt for å tilfredsstille sine og samfunnets krav om riktig make og familiens krav om bedre forhold. Ekteskapet fremstår som et ledd i samfunnets politiske spill og ekteskap var dermed bare en ren strategi. I et samfunn i stor grad preget av disse forholdene kan det se ut til at andre faktorer ikke hadde noen betydning. Slik var det i både Norge og i England. I begge land hersket ekteskapstrategiene og familiens beste var det viktigste å opprettholde.

3.7 Avslutning

Ekteskapets rolle i det politiske spillet i middelalderen var stor. I dette kapittelet har betydningen av ekteskap og ekteskapinngåelser for aristokratene og kongene når de ønsket å øke eller beholde sin makt stått sentralt. På mange måter ser det ut til at ekteskapet var like viktig som det å ha et kongelig ombud eller delta i landenes styre og stell, eller som å utøve militær makt. Men i motsetning til dette var ekteskap i større grad et middel og ikke noe som preget ens daglige

²⁶⁰ Bagge, 2010: 99-100. Et annet eksempel på gjengifte er Håkon Håkonssons datter Cecilia, som først giftet seg med Gregorius Andresson i 1242 så med Harald, kongen over Hebridene, i 1248 etter at Gregorius hadde dødd. Men Cecilia hadde fått en mannlig arving med Gregorius og derfor var nok giftemålet med Harald ment til å sikre en arving. Faktisk var det slik at Cecilia og Gregorius' barnebarn var Gyrid Andresdatter, som giftet seg med Vidkun Erlingsson, et eksempel vi har brukt flere ganger allerede. HH: 264, 274, 282-83, 294-95. Det er også interessant at Tordsson sier at Harald fikk en fornem kone, Cecilia var en uektedatter, som Håkon fikk med en frille.

gjøren.²⁶¹ I seg selv var ikke et bryllup eller en ekteskapsavtale av stor betydning annet enn en sosial scene å vise seg fram på. Det var heller hva ekteskapet eventuelt førte til som betydde noe. Men betydningen kunne være flere. Både det at ekteskap var den beste måten å etablere allianser og nettverkforbindelser, å skaffe seg land og titler og det å forsone stridende parter på stod sentralt da aristokratene og kongene avgjorde ekteskapsinngåelse for seg selv eller for noen de hadde retten til å kontrollere dette over. På grunn av den store betydningen og muligheten for stor gevinst som resultat, var det viktig å styre og kontrollere hvem som giftet seg med hvem. Først og fremst hadde foreldrene rett til å styre sine barns ekteskapsinngåelser. Dette blir fort bevist av det faktum at kildene ofte nevner aristokratiske kvinners foreldre uten alltid å nevne kvinnens navn. Menn stod friere fra denne innflytelsen fra andre, men også de ble trolig forsøkt kontrollert. Dermed fremstår ekteskap og giftemål som en ren politisk manøver på det politiske spillbrettet. Slik var det i både Norge og i England, selv om det var små forskjeller som kan forklares ut i fra mer strukturelle og samfunnsmessige forhold som det ikke skal gås nærmere inn på her.²⁶²

På dette spillbrettet får man inntrykket av at kongen var den viktigste brikken. I de aller fleste eksemplene hadde kongene, eventuelt kongefamilien, en rolle. Alle norske og engelske konger giftet bort sine barn. Om de giftet dem bort til enten innenlandske aristokrater eller til utenlandske fyrsterfamilier og aristokrater ser det ut til at han allikevel var med, som da Henrik III hevdet kontrollen over giftemålet til Richard de Clare på 1230-tallet. Man kan spørre seg hvorfor kongen hadde en slik fremtredende rolle. Trolig kan man skylde på kildene, om det var offentlige dokumenter eller lengre historieverker. Kongen var landenes ledende person og det er ikke rart at hans rolle ble fremhevet. Sturla Tordsson ville i følge Hans Jacob Orning ikke omtale konflikter mellom aristokrater hvor kongen ikke hadde noen rolle eller som ikke fikk betydelige konsekvenser. Denne forutinntatte innstillingen kan muligens også forklare hvorfor det ikke blir nevnt oftere giftemål mellom aristokrater, særlig i Norge. I England er det flere eksempler på rene aristokratiske giftemål, noe som kan forklares med at forfatterne av krønikene i større grad var uavhengige av kongemakten da de skrev. Kongen spilte den viktigste rollen i begge land slik at aristokratenes rolle ofte ser mer passiv ut, særlig når det kom til ekteskap mellom aristokratfamilier og kongefamilien. Aristokratenes rolle seg i mellom er vanskelig å bestemme ut i fra dette, men trolig spilte rike og betydningsfulle aristokrater større rolle enn mindre betydningsfulle og fattige aristokrater.

261 Bryllupseremoniene var ofte storslagne anledninger hvor de viktigste møtte opp. I de fleste beskrivelser av bryllup både i Norge og i England fortelles det om alle de fremmøtte og hvordan ting gikk for seg. Dette var en god anledning å vise sin makt og posisjon på. Det var et problem i Norge at bryllupene kostet for mye siden *Landsloven* satte grenser for hvor lenge bryllup kunne vare. *Landsloven*: 95. For et utvalg av bryllup, se HH: 135-36, 356-61; Paris, I: 8-10. Det er bare snakk om kongebryllup. Bryllup med bare aristokrater blir ikke beskrevet i detalj.

262 Dette var trolig også slik det var i resten av Europa i høymiddelalderen.

Grunnen til at det er kongene som trer klarest frem som brukere av giftemål som strategi var ikke bare på grunn av forfatterne og de ansvarlige for kildene, men fordi kongene sluttet å gifte bort sine barn til norske aristokrater. Håkon Håkonsson var den siste norske kongen som giftet seg med en aristokratisk kvinne, datteren til Skule. Etter dette giftet de norske kongene sine ektefødte barn bare bort til utenlandske personer. I England fortsatte kongene å bruke engelske aristokrater i sine ekteskapstrategier. Derfor var det politiske spillbrettet annerledes mellom Norge og England. I begge land fremstår kongen som den viktigste spillebrikken, men i Norge ser det ut til at aristokratene forsvant fra maktspeilet mens de engelske fortsatte å være tilstede. Man kan kanskje si at det i Norge oppstod to spillbrett, ett for kongen og ett for aristokratiet. Dermed var forholdene forskjellig mellom Norge og England. Allikevel gikk ikke dette ut over selve formålene og hensiktene med ekteskap i Norge som var de samme som i England.

Aristokratene ser dermed ut til å ha falt ut av det kongelige politiske spillet angående ekteskap i Norge, men i England beholdt de sin posisjon. I det aristokratiske politiske spillet beholdt naturlig nok både norske og engelske aristokrater sin posisjon. Det viktige er dog at det ikke ser ut til at de norske aristokratenes ekteskappolitikk fikk stor betydning for landets politikk. I den interne maktkampen mellom aristokratene i Norge fortsatte nok ekteskap å bety mye, men det blir vanskelig å måle på grunn av mangelen på eksempler på rene aristokratiske ekteskap i kildene. Siden det er flere slike eksempler i England kan det med større sikkerhet fastslås at ekteskap fortsatte å bety mye i den interne maktkampen mellom aristokratene.

Ekteskapet var med på å fremheve samfunnsforskjellene. I stor grad ser ekteskapene til aristokratene og kongene ut til å ha vært eksklusive, det vil si at det bare var de selv om kunne gifte seg med hverandre. Dette er med på å underbygge det faktum at aristokratiet kan oppfattes som en egen samfunnsgruppe. Valgene av partner var preget av eksklusiviteten og siden valg av partner fortsatte i samme mønster ble eksklusiviteten enda mer eksklusiv. Dermed var samfunnet preget denne strategien. Et giftemål innebar en del eiendomsoverføring samt annen type rikdomsoverføring, slik at de fattigste aristokratene ikke hadde råd eller mulighet til å gifte seg med de rikeste. Eksklusiviteten gjorde det mindre ønskelig at rike og fattige aristokrater giftet seg med hverandre. Sammen med dette må det at de norske kongene sluttet å gifte seg og sine familiemedlemmer med de norske aristokratene og det at antall aristokratfamilier i Norge var omtrent 100 være med på å gjøre eksklusiviteten mindre eksklusiv. I England, hvor kongene fortsatt giftet bort sine familiemedlemmer til engelske aristokrater samtidig som de også giftet de med utlendinger og hvor antall aristokratfamilier var større, var nok eksklusiviteten fortsatt stor. Grunnen til at de engelske aristokratene fortsatte å være gifteemner for kongefamiliens medlemmer var at de fortsatte å være

rike og velstående. I Norge var ikke aristokratene like velstående og rike og det vertikale skillet mellom kongemakt og aristokrati må derfor ha økt i betydelig grad. De norske kongenes posisjon ble også konsolidert etter 1240, slik at deres makt i mindre grad var utsatt eller truet innenriks og de brukte heller ekteskap som utenrikspolitisk virkemiddel. I England var kongen i større grad avhengig av å ha et godt forhold til aristokratiet og ekteskap var et godt middel for å opprettholde et godt forhold til aristokratene som kunne utgjøre en trussel. Allikevel var ikke eksklusiviteten like eksklusiv som man kanskje skulle tro og samfunnets innflytelse var dermed ikke dominerende. De nedre grensene for aristokratene var diffuse og overgangen fra aristokrati til storbønder og velstående byborgere var liten, slik at giftemål på tvers av disse samfunngrensene trolig forekom. Det var slik at eksklusiviteten ikke var mulig å overholde i mange tilfeller, til det var reglene for strenge og behovet for riktig partner for stort. Ekteskapet mellom Joan av Acre, Edvard Is datter og enkehertuginne av Gloucester, og tjenestemannen Ralph Monthermer viser at giftemål mellom samfunnsgrupper kunne forekomme. Det var slik at aristokratiet i seg selv ikke var en enhetlig gruppe og at det fantes både rike og fattige aristokrater.²⁶³ Derfor var det trolig slik at ekteskapene ble preget av ønsker om eksklusivitet men at dette kom på kant med kirkens og landenes offisielle regler samt aristokratiets behov for riktig partner.

I følge David Crouch var æren og herkomsten som kvinnen tok med seg inn i et ekteskap viktigere enn all land og eiendom hun tok med seg, noe han beviser med at det var flere menn tok over konas slektsnavn.²⁶⁴ Crouch bygger argumentasjonen sin på en oppfattelse om herkomstens og slektens betydning for aristokratene i England i middelalderen. Han mener at det var gjennom å fokusere på sin familie at aristokrater kunne distinktere seg i samfunnet. Aristokratiets ønske om eksklusivitet i giftemålstrategiene er med på å underbygge dette sammen med utviklingen av heraldikk. Et problem hos Crouch er hans vektlegging av familien, som han selv poengterer. I Norge har slektens betydning blitt diskutert mye siden 1970-tallet hvor de fleste nå ser ut til å være enige om at det norrøne bilaterale slektsystemet gjorde at slekten var funksjonell, det vil si at man valgte sine slektskapsbånd, og at slekt egentlig ikke spilte for stor rolle.²⁶⁵ I England har det ikke vært en slik diskusjon. For Crouch fremstår båndene over generasjoner som noe av det viktigste når aristokratene skulle definere seg selv. Slekten spilte i følge Crouch stor rolle for middelalderens aristokrater i England. Dette kom til uttrykk i blant annet oppfattelsen av at forfedrenes adelighet var til stede hos etterkommeren og at etterkommeren skulle oppføre seg deretter. Crouchs vektlegging av familien og slektens betydning preger hans oppfattelse av at æren og herkomsten

263 Bagge, 2004: 152

264 Crouch, 2011: 221

265 Hermanson, 2006: 79-80; Sigurdsson, 2010: 139. Helle Vogt poengterer dog at lovene gjenspeilet et mer moderne slektskapssystem. Vogt, 2010: 11-25, 259-60. Dette er basert på lesning av lover og ikke andre kilder.

betydde mer enn hva land og eiendom gjorde.²⁶⁶ Problemet er at man ikke kan skille mellom ære og herkomst på den ene siden og land og eiendom på den andre slik Crouch gjør. Crouch overvurderer ære og herkomst i forhold til land og eiendom. Alt var en del av pakken en person tok med seg inn i ekteskapet. Jo større og mer innholdsrik denne «pakken» var, jo mer ønskelig var ekteskapet. Hva som betydde mest i denne pakken er vanskelig å si, men det blir for kunstig å skille mellom innholdet og å rangere dem. Det er ingen tvil om at ens familie og herkomst spilte en stor rolle for aristokratene, også i Norge²⁶⁷, men problemet ligger i å avgjøre hva som eventuelt betydde mest. Det var flere personer som giftet seg til titler og mye land. Ut i fra denne analysen av ekteskapsinngåelsene mellom aristokrater i både Norge og i England fremstår de som strategiske handlinger, slik at man valgte kone eller mann til seg selv eller sine barn ut i fra ekteskappakken til en eventuelt partner. Samtidig var det slik at ens land og eiendom var knyttet til ens herkomst og familie, de gikk ofte ut på det samme. Å være av jarleslekt betød både god sosial status, og førte med seg et jarledømme, det vil si land og eiendom.²⁶⁸ Trolig betydde delene i pakken forskjellig fra giftemål til giftemål, slik at en kvalitativ bedømmelse ikke kan gjøres. Slik var det etter all sannsynlighet i både Norge og i England.

Til nå har ekteskapsinngåelsene og giftemålene blitt fremstil som en strategisk handling med andre formål enn ønskene til de to som skulle gifte seg. Kildene forsvarer også et slikt syn. Kjærlighet og følelser ser ikke ut til å ha hatt noen sentral plass i høymiddelalderen. Kjærlighet og følelser skulle være kontrollert og styrt, den skulle ikke få utløp. Kjærligheten skulle være den dydige kjærlighet, som skulle forene mann og kvinne med formål å føre arven videre. Det meste av samtidens litteratur er med på å underbygge dette.²⁶⁹ Det er ett ekteskap som i kildene skildres slik at det kan være at følelser kunne spille en rolle. I ekteskapet mellom Joan av Acre og Ralph Monthermer i 1296 var de sosiale forskjellene så store at Joans handlinger best kan forklares med at hun fikk følelser for Ralph. Hvorfor ellers skulle hun gifte seg med en som stod langt nedenfor henne i prestisje og sosial byrd? Hun slo Ralph til ridder for at ekteskapet i det hele tatt skulle være mulig. Ved å gjøre dette var ikke ekteskapet i like stor grad mot de sosiale normene. Ralph på sin side kan ha utnyttet enkehertuginnen til sin fordel. Men Joan kan ikke ha hatt noen fordel av å gifte seg med Ralph, heller tvert i mot. Derfor fremstår dette ekteskapet som basert på kjærlighet og følelser, i hvertfall fra Joans side.²⁷⁰ Dette er dog sørgelig alene i å beskrive forekomsten av

266 Crouch, 2005: 99, 121, 124-25, 129, 136

267 Se for eksempel hvordan Bjarne Erlingsson ofte ble tillagt «av Bjarkøy» i kildene. Kleivane, 1981: 57-103

268 Vi så i forrige kapittel hvordan utnevning av aristokrater til titler og ombud ikke bare var avgrenset til aristokratiske familier, men at det var mulig å stige i gradene, og bli utnevnt uten aristokratisk bakgrunn. Det var også, som vi har sett i dette kapitlet, mulig å gifte seg til en tittel.

269 Jaeger, 1999: 36-7, 42-43, 94, 137-43, 153; Høystad, 2003: 107-129

270 *Bury St. Edmunds*: 134

kjærlighet og følelser i middelalderens ekteskappolitikk. Slike eventuelle følelser må for det meste forklares med enkelthendelser som ikke kan være med å si noe om ekteskapenes karakter i det store.²⁷¹

I dette kapittelet har det blitt lagt vekt på ekteskapets betydning for aristokratenes maktbygging og deres beskyttelse av egen makt, da ekteskapene ser ut til at ha det fremste formål å etablere allianser og nettverkforbindelser eller å forsone familier. Dermed ser ekteskap ut til å være det mest sentrale i hvordan aristokratene bygde og opprettholdt sin lokale makt. Men ekteskapet var ikke alene i dette. De hadde ikke nok familiemedlemmer til å gifte bort til alle de ønsket i sitt nettverk. Det de da kunne gjøre var for eksempel å arrangere ekteskap mellom to andre familier eller de knyttet til seg andre personer på andre måter.²⁷² Skule hadde rett til å gi personer land og titler som jarl og senere hertug og en slik form for gavegiving var trolig vanlig for mange aristokrater når de etablerte nettverk, selv om ombud og titler ikke var tilgjengelig for alle. Gaver man kunne gi trengte ikke å være materielle gjenstander, men også immaterielle ting.²⁷³ I Skandinavia har det de siste 20-30 årene blitt diskutert en del om de horisontale båndene som fantes i tillegg til de vertikale. Denne diskusjonen skal det ikke gås dypt inn på her, men det er viktig å registrere hvordan de horisontale forbindelsene, altså mellom aristokrater, stod sentralt for aristokratenes bygging og vedlikehold av personlig makt.²⁷⁴ En lignende debatt og forskning har ikke blitt tatt på samme i England. Her har diskusjonen fokusert på de vertikale båndene, og at disse stod sentralt i hvordan aristokratene klarte å etablere og vedlikeholde sin makt lokalt.

Den lokale maktbasisen var i stor grad forskjellig fra Norge til England. I Norge hadde ikke aristokratene noen spesielt stor personlig lokal maktbasis. De fleste kom fra velstående familier med gode gårder, men det ser ikke ut til at dette lokale grunnlaget spilte stor rolle for aristokratenes makt. Det var slik at de fleste norske aristokratene først og fremst utøvde makt gjennom å være sysselmenn, og at syslene de fikk oftest var plassert andre steder enn der de selv kom fra. Alv Erlingsson var for eksempel sysselmann over Borgarsyssel, mens Tornbergfamiliens hjemsted var på Romerriket. En av de mektigste mennene fra siste del av 1200-tallet og de første årene av 1300-tallet var lendmannen Bjarne Erlingsson av Bjarkøy. Bjarkøy ligger i Troms, men Bjarne ser ikke ut til å ha vært der ofte. Han var stort sett i Bergensområdet, noe som kan tyde på at det var der han hadde syssel og maktposisjonen sin.²⁷⁵ Det norske aristokratiets lokale makt skal ikke avskrives. Jord og eiendom var fremste ressurs for folk i middelalderen, man fikk landskyld og

271 Eksemplet med Joan og Ralph viser at kvinnene kunne ha noe å si.

272 Svenningsen, 2002: 68-69

273 Som for eksempel tjenester og beskyttelse

274 Hermanson, 2004: 88; Sawyer, 2003: 95; Sigurdsson, 2010: 147-52

275 Bagge, 2010: 233-37; Skeie, 2006: 15-17;

jordbruksprodukter og det er klart at det å kontrollere den må ha vært viktig. Problemet er at det ser ut til at aristokratene i like stor grad fikk sin inntekt fra kongstjenesten som fra jordeiendommene sine. Det skal ikke gås dypere inn i de norske jordeiendomforholdene, men det er verdt å merke seg at de norske aristokratene hadde egne lokale nettverk og at det var viktig å opprettholde og styrke disse, som for eksempel var avgjørende i konflikten mellom Skule og Åsulv. Om nettverkene hadde sitt utgangspunkt i deres hjemsteder eller i syslene deres, er vanskelig å avgjøre. Som sysselmenn skulle de ikke være like knyttet til der de utøvde makt, det var i hvertfall meningen, men mange sysselmenn klarte nok å etablere lokale maktnettverk i syslene sine.²⁷⁶ Måten de etablerte og opprettholdt disse nettverkene må ha vært basert på blant annet ekteskapsinngåelser.

I England er betydningen av aristokratenes personlige makt lokalt udiskuterbar. Det var ved å være lokale jordeiere at de hadde makt, ikke som kongens tjenestemenn. Deres inntekter kom fra jordeiendommene deres. Hvordan de bygget denne lokale maktbasen var ikke alltid lik. De lokale maktforholdene og -nettverkene er kompliserte med flere forskjellige måter å definere nettverkene på. To var «honors» og «affinities». Den første baserte seg på å etablere nettverk og lokal makt gjennom de som leide jord av en. Da ble man deres jordherre og dette blir omtalt som «honors». Hvis nettverket og makten strakte seg ut over denne gruppen og aristokraten knyttet til seg personer utenfor «honor»-området kaller man det «affinities». I tillegg til dette var de fleste aristokrater enten jarl eller baron, men både jarledømmer og baronier var fordelt over store deler av England, mens «affinities» og «honors» var på et bestemt sted. Dette var med på å utvide nettverket til de som hadde jarledømme eller baroni til flere deler av England. Felles for dette var betydningen av aristokratene som jarler, baroner og jordeiere.²⁷⁷ Det vil si at deres makt baserte seg på vertikale bånd i stedet for på horisontale. Det ser ikke ut til at de horisontale båndene har vært gjenstand for diskusjon slik som i Norge og at man i England har fokusert på de vertikale. Derfor har den føydale debatten vært større i England enn i Norge. Norge var ikke føydalt i høymiddelalderen, men hadde føydale trekk.²⁷⁸ England på sin side var i større grad preget av føydale trekk og etter hvert bastard føydale trekk. Bastardføydalisme betyr rett og slett at de vertikale båndene mellom herre og vasall ble fastere organisert, oftest ved bruk av kontrakter, og de som avga tjeneste fikk pengelønn i stede for beskyttelse som var vanligere tidligere.²⁷⁹

276 Blant andre Alv Erlingsson. Bagge, 2010: 111, 114-17, 119-20, 131, 324-29; Skeie, 2006: 14-19; Ugulen, 2004: 1, 6, 10-11, 543, 566, 578-80

277 Coss, Carpenter og Crouch, 1989 og 1991; Crouch, 2005: 184-86, 279-302; Crouch, 2011: 133-59, 163-77; Painter, 1943: 11-19, 91-190; Prestwich, 2005: 353-61, 366-70, 373-82, 414-26;

278 Bagge, 2010: 238, 243; Oppsahl, 1991/92: 177-125; Ugulen, 2004: 43-44. De føydale trekkene var blant annet hva opptaket til hirden viser. Men dette ble aldri noe mer enn føydale trekk.

279 Coss, Carpenter og Crouch, 1989 og 1991; Hicks, 1995: 1-42; Prestwich, 2005: 375-80. Med bastardføydalismen ble ikke lenoverdragelsen like viktig som før

Jordeierforhold og den lokale makten til aristokratene er ikke det sentrale her, men det er med på å vise forhold angående hvordan aristokratene bygde opp sin personlige makt. I dette kapittelet har fokuset vært på de horisontale forbindelsene aristokratene etablerte først og fremst med bruk av ekteskap, selv om de kunne etableres på andre måter. Slike horisontale forbindelser var med på å skape en sikkerhet mot samtidige og fremtidige trusler av nesten uansett art, selv om denne sikkerheten var skjør da den bare varte så lenge ekteskapet eksisterte. Videre var det å ha slike forbindelser i sitt nettverk med på å øke ens egen prestisje og betydning i samfunnet. De horisontale forbindelsene var først og fremst ment for aristokrater i mellom, men de ga i seg selv lite makt, og om man ikke hadde nok personlig makt var nok slike horisontale forbindelser vanskelige å få til. Derfor måtte man i utgangspunktet ha en personlig stilling som gjorde at det å innlemme en i sitt nettverk var fordelaktig. I England gjorde man dette ut i fra deres personlige makt som var fundert på deres lokale maktstilling og vertikale bånd, mens det i Norge ble gjort ut i fra deres stilling i staten. Det er klart at norske aristokrater var avhengig av lokal maktposisjon og for mange engelske aristokrater var stillinger i staten av stor betydning, men det ser ut til at dette var en forskjell i hvordan man bygde opp sine nettverk på. Derfor var de horisontale nettverkforbindelsene viktigst i Norge, mens både vertikale og horisontale forbindelser stod sentralt i England.

Slike nettverk og forbindelser var viktige og kanskje nødvendige for de fleste aristokrater. Ekteskapets betydning må derfor ha vært stor siden det var en enkel måte å få til slike forbindelser på. Og selv om det ikke var enkelt å alltid få til dette, siden det var mange ting som kunne komme i veien, viser aristokratenes vilje til å gjennomføre giftemålene betydningen av nettverksbygging. Slike nettverk kunne bli veldig viktige hvis ens personlige makt ble utfordret, eller man måtte benytte seg av dem av andre grunner. Det neste kapittel går fra etableringen og fredelige konsekvenser av nettverk og allianser til å se hva slike forbindelser krevde av aristokratene.

Kapittel 4: Uenighet, opprør, borgerkrig og annen vold

4.1 Innledning

I dette kapittelet skal de norske og de engelske aristokratenes valg og handlinger i situasjoner hvor militærplikten og lojaliteten til kongene ble satt på prøve analyseres. Begge lands aristokrater hadde militærplikt som var en del av deres plikter og oppgaver til kongen.²⁸⁰ Det å være krigere og militære ledere var et selvdefinerende karaktertrekk for både norske og engelske aristokrater.²⁸¹ Dette kan forklare og forklares ut fra betydningen av deres militære plikter i troskapsedene de avla til kongene i de respektive landene.²⁸² I dette kapittelet vil fokuset rettes mot situasjoner hvor aristokratene hadde mulighet til å gå i mot sine konger og ytre uenighet med dem og betydningen av dette for lojalitet og troskap. Kapittelet vil også undersøke i hvor stor grad det var strid og uenighet mellom aristokratene når kongen ikke var en del av konflikten, i hvilken grad man kan si at samfunnet var voldelig. Kapittelet skal også se på hvordan nettverkene og alliansene som ble analysert i forrige kapittel kunne bli utnyttet i slike situasjoner.

Det vil her fokuseres hovedsakelig på to handlingsrom, ett for Norge og ett for England. For Norges del vil det fokuseres på perioden frem til 1240 som ble preget av lokale opprørsgruppene på Østlandet kalt slittunger og ribbunger på 1220-tallet og som utfordret kongen Håkon Håkonsson og av konflikten mellom Håkon og Skule Bårdsson. Ribbungene fremmet eget kongsemne, først Sigurd Ribbung som var påstått å være Magnus Erlingssons barnebarn. Etter Sigurds død ble junker Knut Håkonsson fremmet som kongsemne, og hans arvekrav var etter farens avtale med den tidligere kongen, Inge Bårdsson (d. 1217). Dette oppgjøret tok form av at opprørerne raidet og plyndret Østlandsområdet, men de festet seg aldri ordentlig og ble slått i 1227.²⁸³ Konflikten og etterhvert striden mellom Håkon Håkonsson og Skule Bårdsson var alvorligere. Skule Bårdsson hadde krav på den norske kronen, men ble forbigått av Håkon. Samtidig opparbeidet han seg en stilling som Norges trolig mektigste mann ved siden av kong Håkon Håkonsson. Han ble først utnevnt til jarl og fikk en tredjedel av hele det norske riket, før han i 1237 ble utnevnt til hertug og fikk del av alle sysler i Norge. I 1239 valgte dog Skule å ta seg selv til konge og med sine følgesmenn gjorde han opprør mot Håkon Håkonsson. Dette oppgjøret endte året etter da Skule ble drept i Trondheim.²⁸⁴

280 Painter, 1943: 20-45; Prestwich, 2005: 117-19, 162-63, 250-51; Bagge, 2010: 72-85; Helle, 1991: 190-93

281 Jf s. 11

282 *Hirdloven*: 3-5, 7-21; 26; *Landsloven*: 24-27; *Norske middelalderdokumenter*: 104-110; Bartlett, 2000: 122, 231

283 HH: 48-49, 52-55, 69-70, 79-81, 84-87, 94-95, 107, 110-111, 126-27, 133-35, 149-67 (utvalg); Helle, 1991: 37-41, 99-102. Avtalen i 1212: HH: 27-28; Helle, 1991: 98

284 HH: 34-46, 57-62, 67, 182-86, 190-91, 198-200, 208-14, 226-72 (utvalg som viser sider ved striden og uenighetene); Bagge, 2010: 81-85, 188-89, 282-86; Helle, 1991: 105-111; Orning, 2004: 125-27.

I England vil det fokuseres primært på perioden 1258-66 da de engelske baronene først jobbet stort sett fredelig for en rekke reformer før de i 1264 gjorde åpent opprør. I motsetning til i Norge var det i England aldri snakk om alternative kongsemner, men heller at man ville utføre reformer som ville styrke deres posisjon og makt overfor kongen. Da dette ikke gikk med fredelige midler valgte de å gå til angrep på kongen, Henrik III. Sentralt her var reformarbeid, men det var to perioder hvor baronene klarte å nøytralisere Henrik III. Først i 1259-60 da et 15-mannsråd var etablert og i praksis styrte landet, deretter etter slaget ved Lewes 12. mai 1264 da opprørerne vant og deres leder jarl Simon de Montfort av Leicester tok makten. Hovedopprøret endte fjerde august 1265 da kongen og hans styrker slo opprørerne i slaget ved Evesham. Flere små grupper opprørere fortsatte å kjempe mot Henrik III frem til 1267 da de resterende opprørerne overga seg.²⁸⁵

Temaene som vil bli diskutert i dette kapittelet er valg av side ved uenighet og konflikt i fredstid; å gå til opprør; valg av side i krigs- og opprørstid; å vise seg frem militært og som krigere; og om det forekom åpne voldelige handlinger utenfor slike konfliktsituasjoner, og dermed om det forekom strid og uenighet mellom aristokratene.

4.2 Valg av side ved uenighet og konflikt ved fredstid

Når det oppstår uenighet, konflikt eller lignende mellom to eller flere parter velger man side. Det er mulig å posisjonere seg i midten som nøytral eller megler, men dette kapitlet vil fokusere på valg av side og hvorfor. Før valg av side når det faktisk ble opprør og borgerkrig blir undersøkt skal det ses på hvilke sider man valgte mens det var fred, men det var splid, uenighet og konflikt mellom kongemakt og aristokrati.

På de fleste større møtene mellom 1217 og 1239 hadde Håkon og Skule hvert sitt følge. At Skule hadde sitt eget følge er ikke rart, siden jarler hadde rett til å ha sine egne håndgagne menn.²⁸⁶ Samtidig hadde både Skule og Håkon vært sitt nettverk og vennsforbindelser som de benyttet seg av i slike situasjoner. Det nevnes sjelden hvem som faktisk var enten Håkons eller Skules menn, men i 1233 står det i *Håkon Håkonssons saga* om aristokrater og stormenn som oppholdt seg enten hos Håkon eller hos Skule og disse bør nok tolkes dithen at de var del av Håkons eller Skules nettverk eller deres venner og støttespillere. Blant de hos Håkon var Arnbjørn Jonsson, Simon Ku, Loden Gunnarsson og Gunnbjørn bonde, og hos Skule blant andre Alv Erlingsson d.e., Åsolv på

285 Paris, III: 267-80, 285-88, 333-39, 343-45, 347-49, 354, 356, 359-60, 363-71 (utvalg fra sidene 285-371);

Prestwich: 101-17. Det var ikke slik at hendelsene fra og med 1258 kom fra ingenting. Henrik III hadde siden 1230-tallet klart å egge på seg landets aristokrati. Landet var flere ganger på randen av borgerkrig, men dette skjedde ikke før i 1264. Allikevel er 1258 året da aristokratene klarte å forenes i et reformprogram og som gruppe mot Henrik III, og som man anser som startpunktet for denne striden. For årene før 1258 se Prestwich, 2005: 81-99.

286 *Hirdloven*: 85-87. Samme paragraf sier også at jarler ikke kunne ha flere i sitt følge enn seks personer når han ikke var sammen med kongen. Om dette antallet var det samme som jarlens håndgagne menn virker ikke trolig da seks personer tross alt ikke var mange og paragrafen nekter jarlen å ha flere håndgagne menn enn kongen og kongen hadde trolig flere enn bare seks.

Austrått, Pål Vågalskalm, Nikolas Pålsson, Bård Bratte og Eiliv fra Voll.²⁸⁷ I 1235 sverget noen lendmenn ed direkte til Håkon. Dette var Arnbjørn Jonsson, Gregorius (Jonsson?), herr Andres og Brynjulv Jonsson, mens en rekke lendmenn oppholdt seg hos Håkon.²⁸⁸ Samme år ble en rekke menn Skules håndgagne menn og Alv fra Løvestad og Torgils Slydra ble omtalt som Skules håndgagne menn.²⁸⁹ På det viktige møtet i 1223 hvor Håkons arverett endelig ble anerkjent og godkjent av både Skule og kirken, talte en rekke personer om hvem som skulle arve riket. Alle støttet Håkons arvekrav, til og med Amunde Remba som var en av Skules viktigste støttespillere. Amunde talte også for Skules jarlerett som bror til den forrige kongen. Amunde kunne ikke nekte for bestemmelsene i arveloven, for selv om den ikke var fastsatt ennå var mannlig sønn av konge den fremste tronearvingen, men Skule var bare bror av tidligere konge. Når det kom til hvem man støttet spilte nok det at Håkon var kongesønn stor rolle fordi det var han som hadde det fremste arvekravet i riket som kongesønn. Få hevdet noe annet. At Skule allikevel hadde en rekke støttespillere og sine egne menn på møtene kan være fordi det var mange som mente at han hadde rett til å være konge, i hvertfall frem til 1223. I 1223 var nok selve arvespørsmålet avgjort og møtets betydning var heller for å bestemme forholdet mellom Håkon og Skule. Derfor talte Amunde Remba både for Skules rett til jarledømme og dets rettigheter og for Håkons kongerett for å sikre Skules rettigheter.²⁹⁰

Personenes arverettigheter og lojalitet til sin herre var en viktig grunn til at man enten valgte den ene eller den andre parten. Trodde man på Skule som konge, eller i hvertfall som jarl eller hertug som burde være sidestilt med Håkon, var det ofte god nok grunn til å støtte ham. En annen viktig grunn var Håkons og Skules personligheter og makt. Skule var 1220- og 1230-tallets mektigste mann ved siden av Håkon. Han var landets øverste regent mens Håkon var ung, senere jarl før han i 1237 ble gjort til hertug. Som jarl og hertug hadde Skule mye makt og var en rik mann. Dette var selvfølgelig også Håkon. Derfor var det å støtte en mulig måte å oppnå bedre sosial status, mer makt eller større rikdom på. Etter Skules død i 1240 ble han beskrevet som vennsæl og gavmild. I følge sagaen ga han sine menn høyere rang, sørget for at de fikk gode giftemål eller han ga dem andre fordeler.²⁹¹ Som jarl og senere hertug hadde Skule tilgang til kongsinntekter og kongsjord. Dette benyttet han seg av ved å gi gaver til sine menn og på den måten sikre seg folks støtte og styrke sitt nettverk. Både Håkon og Skule utnevnte sysselmenn til sysler rundt om kring i riket, ofte i samme syssel. Etter at Skule ble hertug fikk han en tredjedel av alle sysler i Norge og han plasserte da trolig en sysselmann i hvert av syslene som var en del av rettighetene han hadde

287 HH: 181-84

288 HH: 189-98

289 HH: 194-95

290 Bagge, 2010: 336-39

291 HH: 271

som hertug. Siden også Håkon utnevnte sysselmenn og lendmenn kan dette være med å forklare hvorfor noen valgte den ene eller den andre siden.²⁹² Det klareste eksemplet på at Håkons og Skules rikdom og makt spilte rolle for hvem man valgte å støtte er da sagaen forteller at man i 1218 gikk til den med mest penger og at dette var vanlig. Det står hverken noe om hvem det var som hadde mest penger eller hvem man valgte å gå til.²⁹³ Dette er det eneste stedet i sagaen at rikdom var det som avgjorde hvem man gikk til, men det er ikke overraskende. Å velge den siden man mente at man kunne tjene mest hos, om det var gjennom titler eller ombud eller noe annet, var et pragmatisk og rasjonelt valg.²⁹⁴

Man kunne velge side ut i fra personlige grunner som for eksempel uenighet eller konflikt med den ene parten. Forrige kapittel omtalte hvordan vennskapet mellom Skule og Åsulv på Austrått ble brutt på grunn av en eiendomskonflikt mellom dem på 1230-tallet. Åsulv hadde tidligere vært en av Skules støttespillere og må anses som del av Skules nettverk i Trøndelag. På grunn av tvisten om gården Austrått, som Åsulv ble tildømt i 1237, skiftet Åsulv side fra Skule til Håkon og ble del av Håkons nettverk og hans allierte.²⁹⁵ Det var trolig en konflikt mellom to personer som ønsket lokal makt i samme område. Både Åsulv og Skule hadde nettverk og maktbase i Trøndelag, slik at tvisten om Austrått var en lokal maktkamp. Dermed oppstod det en personlig konflikt mellom Åsulv og Skule som endte med Åsulvs sideskifte. Det som i tillegg er interessant er at Håkon benyttet seg av Åsulvs maktbasis i Trøndelag i 1240. Etter slaget i Oslo om sommeren rømte Skule til Trondheim. Håkon valgte å sende Åsulv fordi Åsulv hadde et nettverk og maktposisjon der. Det kan også være med å forklare hvorfor Håkon dømte til Åsulvs fordel i eiendomtvisten i 1238. Han fikk da en alliert i Skules maktområde.²⁹⁶ Dette viser hvordan en personlig uenighet og konflikt kunne få en person til å skifte side.

I England blir det å se hvilken side man valgte noe annerledes, mye på grunn av typen uenighet og strid som oppstod og utviklet seg. Her var det ikke snakk om å fremme noe alternativt kongsemne eller å fjerne kongen, men å innføre politiske reformer. Derfor valgte mange side ut i fra om man trodde på saken og om man ønsket disse reformene. Det faktum at det ikke var noe mål om å fjerne Henrik III fra hans styre eller å fremme et alternativt kongsemne var med å støtte

292 Eksempler på at Skule utnevnte egne sysselmenn er Arne Rov og Finn Knott i Borgarsyssel i 1235, hvor Arnbjørn Jonsson var kongens sysselmenn. For mer om utnevnelse av sysselmenn og andre ombud og titler se forrige kapittel.

293 HH: 57-58. I tillegg til de inntekter Skule fikk som jarl og hertug, hadde han arvet brorens løsøre i 1217. HH: 44

294 Kleivane, 1984: 239-41. For betydningen av gaver og gavegiving, se Sigurdsson, 2007: 81-98

295 HH: 203, 227, 266-70

296 Et lignende eksempel er da junker Knut sa nei til Skules tilbud om jarletittel og heller takket ja til Håkons tilbud ikke lenge etterpå. Det hadde lenge vært et dårlig forhold mellom Knut og Skule, men hadde blitt holdt tilbake av at Knut var gift med Skules datter, Ingrid. Da Ingrid døde i 1233 begynte Knut å kritisere Skule og et uvennskap oppstod. Derfor er det ikke rart at han takket nei til Skules tilbud. HH: 181-82. Et annet lignende eksempel er Pål Vågalskalm som i 1233 var Skules mann som året ett var Håkon Håkonssons mann. HH: 139, 183, 193. Se forrige kapittel

reformatorene lettere for mange siden man da ikke direkte opponerte mot kongen. Det å fremme krav og reformer var godtatt og ikke et brudd på lojaliteten til kongen. Allikevel var et kjernetema for reformatorene å begrense kongens makt gjennom å befeste både parlamentenes og kongsrådets betydning overfor kongen.²⁹⁷ Dermed var det å eventuelt støtte aristokratenes reformer eller være blant disse ikke et brudd på kongens lojalitet og var nok en grunn til at mange valgte å følge reformbevegelsen.²⁹⁸ Derfor repeteres det her kort de viktigste kravene og målene for reformatorene. De ville ha en bearbeidelse av den lokale administrasjonen og gjøre den mer underlagt sentrale kontrollmyndigheter. De ønsket å utvikle et fast kontrollorgan overfor kongen, noe de klarte med kongsrådet. Og de ville sikre arvingers rettigheter overfor jordherrene.²⁹⁹ Det viktigste her er deres ønske om å sikre en form for kontrollmyndighet overfor kongen, at de skulle være sikret et ord når bestemmelser ble tatt. Dette fikk de med 15-manns rådet og med at det skulle arrangeres tre parlamenter per år. Mange som valgte aristokratenes side mot kongen i disse årene var nok tilhengere av disse reformplanene, men betydningen av planene skal ikke overdrives.

Det virker nemlig ganske utrolig at man kunne klare å mobilisere så stor støtte bare ut i fra viljen og støtten til et reformprogram. Klart, det var mange som valgte å støtte og å bli med de engelske aristokratene som kom i konflikt med kongen på grunn av reformprogrammet, men at de klarte å få så mange tilhengere var trolig av andre årsaker også. En årsak var at de ledende mennene blant reformatorene var høytstående aristokrater som hadde mye makt og rikdom. Simon de Montfort var jarl over Leicester og Richard de Clare over Gloucester og tilhørte en av 1200-tallets mektigste aristokratiske slekter i England. Siden reformbevegelsen ble ledet av slike velstående menn kan det være mer forståelig at folk valgte å bli med dem. De hadde store nettverk som de mektige personene de var og benyttet seg av dette for å søke støtte. Simon de Montfort bygde sitt nettverk i Midland-området hvor han benyttet seg av de landområdene han fikk gjennom sitt ekteskap med kongens søster og William Marshals enke i 1238, samt arven etter sin mor. Her ble han utover 1250-tallet områdets mektigste aristokrat og han brukte denne maktbasen senere da han kjempet mot kongen. Denne lokale maktbasen baserte seg på vertikale bånd samt noen horisontale og var også grunnlaget for hans makt da han tok over makten mellom 1264 og 1265. Richard de Clare hadde trolig en lignende stilling i Gloucestershire. Både Clare og Montfort hadde dermed en solid lokal maktbase og forankring som ga dem mye personlig makt og inntekt de kunne benytte seg

297 Paris III: 344-45; Bartlett, 2000: 62-67; Prestwich, 2005: 108

298 I 1260 var det en rettssak hvor Henrik III beskyldte Simon de Montfort for en rekke ting, men utroskap ser ikke ut til å bli ytret direkte. Men beskyldninger om at Montfort plottet mot rikets sikkerhet må ha vært noe i denne retningen. Det ble dømt til Montforts fordel, og ikke noe kom fra dette, annet enn dårligere forhold mellom kongen og Montfort. *Documents*: 33-34, 195-210. Året etter anklaget Henrik III også kongsrådet for at de ikke gjorde som de skulle, men også de benektet skyld og forsvarte seg bra. *Documents*: 36-37, 210-18, 218-238

299 EHD: 360-66; Paris, III: 285-88; Prestwich, 2005: 104-5; *Documents*: 99-111

av for å skaffe seg tilhengere og allierte.³⁰⁰

Den tolvte april 1258 inngikk syv aristokrater en avtale og avla ed til hverandre om gjensidig støtte og assistanse. Disse syv var også med blant reformatorene senere. Blant de syv var Simon de Montfort og Richard de Clare, jarlmarkskalken Roger Bigod av Norfolk, Peter av Savoy samt tre aristokrater som ikke var jarler.³⁰¹ Samme år ble det avholdt et parlament i Oxford og under dette parlamentet ble aristokratenes reformprogram bestemt. Det mest interessante for oss her er å se hvem som ble valgt til å utgjøre et 24-mannsråd, 12 fra hver side. Blant aristokratene var som forventet Simon de Montfort og Richard de Clare, samt jarlene av Hereford og Norfolk, mens blant kongens menn var jarlene av Surrey og Warwick. Begge sider hadde flere geistlige samt laverestående aristokrater, mens det var flest jarler blant reformatorene.³⁰² Dette betyr at reformbevegelsen ikke var en ren konflikt mellom kong Henrik 3 og alle Englands aristokrater. Samtidig var reformatorene splittet mellom de radikale og rojalistene og var ikke en enhetlig gruppe. De førstnevnte var ledet av Montfort og de sistnevnte av Clare, slik at de to mektigste blant reformatorene ledet hver sin fraksjon. Det var også slik at det flere ganger oppstod stor uenighet mellom disse to aristokratene, men de klarte alltid å forlikes.³⁰³

En person som skiftet side flere ganger i løpet av perioden var baronen Roger Mortimer som kom fra grenseområdene til Wales. Han var tidlig med på reformatorenes side og var en av de tolv som ble valgt til 24-mannsrådet under Oxfordparlamentet i 1258. Grunnen til at han støttet Simon de Montfort og reformatorene var fordi Henrik III hadde beslaglagt flere eiendommer som tilhørte Mortimer og ga de til sin bror, jarl Richard av Cornwall, og dermed ble Mortimer misfornøyd med kongen. Men i 1263 hadde han gått over til Henrik III, noe som må ha vært fordi Simon de Montfort hadde klart å opparbeide seg en rekke eiendommer i Mortimers interesseområde i grenseområdene mot Wales. Henrik III, som etterhvert ble ganske desperat etter støttespillere, tilbød Mortimer en rekke eiendommer i dette området, noe som førte til at Mortimer og Montfort kom i konflikt.³⁰⁴ Mortimers vurderinger og valg av side ble i stor grad styrt av hans egne ønsker og interesser lokalt. Man vet ikke i hvor stor grad han støttet reformbevegelsen i deres saker, men når de var den beste måten han kunne oppnå det han ville ble han med dem. Med en gang det ikke lønte seg å være på reformatorenes side og det var bedre å gå til Henrik III, gjorde han det. Dette var pragmatisk og rasjonell tenkning fra Mortimer og viser hvordan slike overveielser og handlinger

300 Montforts personlighet betydde også mye. Han var karismatisk og en god leder. Prestwich, 2005: 109, 112; Williams, 1985: 171, 174-76

301 EHD: 361

302 EHD: 362 (del av s. 361-67)

303 Richard de Clare valgte reformatorenes side på grunn av en misnøye med Henrik III og hvordan Henrik hadde prøvd å styre hans giftemål på 1230-tallet. Paris, III: 326-27; Prestwich, 2005: 109; *Documents*: 15-17, 39, 43, 53

304 Paris, III: 340; Carpenter, 2000: 183-203; Crump, <http://www.oxforddnb.com/view/article/19352>, hentet 23.2.2012

ofte ble preget av annet enn ideologi og teori, nemlig personlige interesser.³⁰⁵

Det er spesielt to enkeltsituasjoner som spilte en stor rolle for hvilken side man stod på. I 1261 frikjente paven, Urban IV, Henrik III fra alle eder og lovnader han hadde avlagt i 1258 og 1259 om å gjennomføre og opprettholde reformplanene.³⁰⁶ Det står ikke noe sted hos Paris at folk valgte å forlate reformsiden på grunna av dette, men det må ha styrket Henrik IIIs sak mot reformatorene og kan ha vært med på å lokke flere over til hans side igjen, eventuelt få noen som vippet mellom sidene til å velge kongens. Fordi her hadde en av samtidens mest betydningsfulle skikkelser tatt en avgjørelse om å støtte kongen og ikke reformatorene. Hadde han gjort motsatt kunne det hende at reformatorene fikk enda flere støttespillere. En hendelse som fikk konsekvenser for støtten til reformatorene og til kongen var da den franske kongen, Ludvig IX, avla en dom i saken mellom de to partene vinteren 1263-64. Han dømte til Henrik IIIs fordel og dermed fikk Henrik III en offisiell avklaring på hvem som hadde rett.³⁰⁷ Det var flere som valgte å forlate reformatorenes side, blant annet jarl Richard av Cornwallis sønn Henrik. Denne Henrik sa da til Montfort at han ikke kunne kjempe mot sin egen far og onkel (Henrik III). Sammen med Henrik, skiftet også tre andre side, og Paris omtaler deres sideskifte negativt.³⁰⁸ Det er forståelig at man valgte å skifte side nå. Selve opprøret hadde ennå ikke brutt ut, selv om det ikke var lenge før, og man hadde ennå tid til å skifte side uten å bryte bånd. Det må ha vært betydningsfullt at det ble avlagt en offisiell dom mot reformatorene og dette må ha vært med på å gjøre at mange, flere enn de som er nevnt, valgte å skifte side fordi hvis de fortsatte kan deres handlinger i større grad ha blitt ansett som brudd på lojalitet og dom. Både pavens bestemmelse og Ludvig IX sin dom frikjente altså kongen fra betingelser og lovnader og gjorde at hans stilling nå stod sterkere, samtidig som reformatorenes side ble svekket.

At det i Norge var snakk om et alternativt kongsemne og utfordring av kongens makt gjennom en enkeltpersons makt, mens det i England ikke var noe alternativt kongsemne og utfordringen av kongens makt skulle skje gjennom en rekke reformer, som et kongsråd, gjør at det å vurdere aristokratenes valg av side i disse situasjonene forskjellig. Det var forskjell på å støtte et relativt fredelig reformprogram og det å støtte et alternativt kongsemne. Sistnevnte må ha gått mer ut over lojaliteten og troskapen til kongen, noe det førstnevnte ikke i samme grad kan sies å ha gjort. Det er snakk om to forskjellige spillbrett hvor reglene og brettet var noe annerledes. Derfor er

305 En annen som skiftet side før det kom til opprør var jarl Humphrey de Bohun av Hereford som var en av de som var på reformatorenes side i 1258. En gang mellom 1262 og 1263 skiftet han side. Hvorfor vet man ikke, men trolig av lignende grunner som Roger Mortimer. Vincent, <http://www.oxforddnb.com/view/article/2775>, hentet 27.2.2012. Det ser ut til at aristokrater i grenseområdene var mer villige til å skifte side ut ifra personlige lokale maktønsker som må være fordi deres posisjon i området var utsatt for angrep fra Wales.

306 Urban truet også de som ikke fulgte opp med bannlysing. Paris, III: 333-334, 336, 338; *Documents*: 238-47

307 Paris III: 338-39; *Documents*: 269-79

308 Paris III: 339

det vanskelig å vurdere de to landenes aristokrater opp mot hverandre angående sidevalg i fredstid. De var preget av hvert sitt politiske maktspill.³⁰⁹ Noen fellestrekk var det. Personene som ledet an partene hadde en del å si. Skule Bårdsson var jarl og senere hertug og sin tids mektigste mann ved siden av kongen, mens Simon de Montfort og Richard de Clare begge var jarler de òg. Dermed hadde kongenes motparter ledere av stor kaliber og som var mektige og velstående. Det må ha vært lettere å gi sin støtte til en person som var rik og mektig enn til en som ikke var det. Disse personene hadde etter alt å dømme solide nettverk med mange støttespillere og allierte som de kunne stole og spille på i en slik konflikt. Begges nettverk var geografisk avgrenset og da konfliktene gikk over til opprør ble støtten deres hovedsakelig hentet fra deres nettverk. At Skule også var bror av den tidligere kongen og hadde et reelt krav på den norske tronen må ha vært med på å gi ham en del støtte også etter at kongekravet var avgjort i 1223. Hverken Montfort eller Clare hadde noe lignende krav, men striden i England var ikke basert på rivaliserende kongsemner. Montforts karismatiske personlighet gjorde nok også at mange fulgte ham.

Man kan fort la seg forføre av tanken at de engelske aristokratene var idealistiske vesener som fulgte et bestemt reformprogram de ønsket å få gjennomført og av de norske aristokratene som følte sin lojalitet stod hos enten kongen eller Skule. Slike overordnede, idealiserte grunner til valg skal ikke overdrives. Eventuelle personlige grunner til at folk støttet den ene eller andre parten vet man lite om, i hvertfall når det kommer til om de støttet Skule på grunn av hans arvekrav eller lignende eller de engelske aristokratenes reformprogram. Trolig var det noen som gjorde dette, men flere valgte side av helt andre grunner. Mange gikk dit man mente at man kunne tjene mest. En slik pragmatisk handling ser man karest hos den engelske baronen Roger Mortimer som skiftet side flere ganger, hver gang trolig for å prøve å sikre sin makt og sine interesser i sitt hjemområde. Mortimer ønsket først og fremst å hindre at andre skulle penetrere hans interesseområde, derfor støttet han først Montfort før han senere gikk over til Henrik III. I Norge var det trolig mange som valgte av lignende årsaker, noe som kan bevises med flere ting, blant annet det faktum at Skule hadde rett til å utnevne sine egne lendmenn og sysselmenn og at folk på møtet i Bergen i 1218 gikk til den parten med mest penger. Dette legger opp til en forståelse av valget som personlig vurdering av hvor man ville tjene mest på å være. Det å få et ombud eller en annen form for gave ved å støtte Skule i Norge mot Håkon var nok fristende for mange. Et annet personlig og pragmatisk valggrunnlag gikk mer ut på forholdet til de ledende eller den ledende mannen hos partene. Åsulv på Austrått valgte å forlate Skules side ikke lenge før Skule tok kongsnavn på grunn av en konflikt mellom de to hadde oppstått angående arv av en gård. Roger Mortimer kom i personlig konflikt med Simon de Montfort, på grunn av eiendomstvister, som gjorde at han valgte å gå over til Henrik

309 Skule ønsket trolig ikke å fjerne Håkon som konge, men heller å etablere samkongedømme. Orning, 2004: 174

III. Derfor betydde trolig personlige interesser mer enn noe annet og sjansen for å oppfylle sine interesser var avgjørende for hvilken side man valgte.

Begge lederne av de to partene som gikk mot kongene, Montfort og Skule, hadde solide nettverk og trolig en lokal maktbasis. Den lokale maktbasisen var trolig større for Montfort enn for Skule, for de engelske aristokratenes lokale makt var større enn de norske sine. Derfor hadde trolig Montfort mer personlig rikdom enn Skule. Skule på sin side hadde mest sannsynlig mer rikdom å bruke fordi han var jarl og senere hertug, noe som ga ham tilgang til kongedømmets ressurser, både jord og inntekter. Dette kunne han bruke som gaver og til å lokke til seg folk til sin side. Simon på sin side måtte basere seg på sin personlige makt, som ikke var utømmelig og trolig mindre enn de norske kongenes. Mange gikk til den parten med mest penger i Bergen i 1218 og dette viser hvor viktig gavegivningen var. Skule omtales som en gavmild person etter sin død Simon har ingen slik omtale fordi han trolig ikke kunne belønne sine menn på samme måten som Skule. Selv om begge var mektige personer i hvert sitt land var allikevel deres mulighet til å belønne og skaffe seg støttespillere med gaver forskjellig.

Av betydning må også suksessen til de engelske aristokratene i 1215 ha vært. Her fikk de tvunget kongen til å føye seg etter deres ønsker og et offentlig juridisk skrift, *Magna Carta*, ble skrevet. Denne seieren og dette skriftet var med å prege det meste av forholdet mellom konge og aristokrati i England i lang tid fremover.³¹⁰ Det engelske aristokrati hadde nylig opplevd suksess med å innføre reformer og med å stå opp mot kongen, noe de norske ikke hadde. 1217-40 var slutfasen på en omtrent 100 år lang tid med stadig tilbakevendende krig og urolighet, men da var det først og fremst snakk om kongsemner mot hverandre og ikke aristokrater som stod opp mot sin konge. Det var det egentlig heller ikke nå, slik at de ikke hadde noen eksempler å ta utgangspunkt i eller å få inspirasjon fra. Dette kan ha vært med på at man i Norge ikke hadde en lignende mentalitet blant aristokratiet angående det å utfordre kongen slik som man hadde i England.

Det er bare i England kildene forteller om utenlandsk innflytelse og påvirkning på hva man valgte. Både paven og den franske kongen gjorde slik at Henrik III fikk flere støttespillere ved å støtte ham mot reformatorene. Det å få to mektige personer til å gi sin støtte til sin sak må ha betydd mye. Det å skulle gå mot paven var nok lite ønskelig for noen, men de engelske reformatorene hadde flere geistlige støttespillere. Da var nok Ludvig IXs betydning større siden det ble en offisiell dom i konflikten. I Norge var det ikke en slik påvirkning fra utsiden, i hvertfall ikke mens det ennå var fred. Både Håkon og Skule hadde geistlige støttespillere, men med kirkens anerkjennelse av Håkons arverett i 1223 må deres støtte til Skule ha blitt omgjort til noe mindre. Allikevel prøvde

310 Bartlett, 2000: 62-67; Holt, 1992: 378-405; Prestwich, 2005: 84-93, 105

erkebiskopen å megle i 1239 hvor det ser ut til at han hellet mot å ta Skules parti.³¹¹ De innenlands geistlige bør ikke gis for stor betydning siden de i kildene ikke fremstår som fremtredende i å fordømme eller anerkjenne den ene eller den annen parten i fredstid. Men ingen utlendinger prøvde å ordne opp i striden i Norge slik som i England. Det kan være fordi England lå mer sentralt, var mer kjent og viktigere enn Norge og fordi landet var nærmere knyttet til kirken. Men dette blir spekulasjon over kirkens betydning og innvirkning i Norge noe som ikke er et tema her.³¹² Det man må merke seg er hvordan slik innblanding fra eksterne personer kunne påvirke handlingene til aristokrater i en situasjon hvor det var splid og uenighet mellom konge og aristokrater og at slik innblanding ser ut til å ikke ha vært tilstede i Norge.

4.3 Å gå til opprør

Det å gjøre opprør var en politisk strategi og derfor er det interessant å spørre hvorfor Skule valgte å ta kongsnavn i 1239 og dermed gjøre opprør; hvorfor ribbungene valgte å gjøre det fra og med rundt 1220; og hvorfor de engelske aristokratene valgte det i 1264.

Montfort og de andre reformatorene mente trolig at de ikke hadde noe annet valg i 1264 hvis de ønsket at reformene skulle bli gjennomført. Det meste av arbeidet de hadde fått gjort siden 1258 var nå nesten borte, blant annet 15-mannsrådet, og Henrik III hadde igjen fått tilnærmet full makt. Mye av dette kan spores til Ludvig IXs dom vinteren 1263-64 som gikk til Henrik III sin favør og reformatorenes disfavør. Samtidig hadde Henrik III ikke blitt klok av skade etter 1258-59, slik at da han sakte tok mer og mer av makten tilbake 1260-63 gjorde han mange av de samme feilene som før 1258. Samtidig gjorde alliansen mellom Montfort og Llywelyn ap Gruffudd, den walisiske prinsen, kongens menn urolige og fikk flere blant rojalistene blant reformatorene motvillige til å følge Montfort, slik at han mistet mange støttespillere, særlig i grenseområdene til Wales.³¹³ Det ytre presset fra Wales, mens kongen befant seg i Frankrike, gjorde mange irriterte på kongen for at han ikke var i landet for å beskytte det. Det hjalp heller ikke at kongens administrasjon behandlet jarl Gilbert de Clare av Gloucester dårlig mens kongen var i Frankrike, slik at Clare opparbeidet seg en motvilje mot kongens styre. Det bør poengteres at det i årene 1260-64 ofte var nære opprør og det var situasjoner som fort kunne ha eskalert til åpen krig. Hver gang klarte partene å forlikes, men ikke i 1264.³¹⁴ For å sette dette i perspektiv kan situasjonen sammenlignes med den i 1296-97 da det igjen nesten ble opprør. Denne gangen var aristokratene, ledet av jarlmarskalken og jarlkonstabelen, lei av kongens (Edvard I) krav om militær og finansiell assistanse og nektet ham dette. Sammen

311 HH: 207; RN I: 695-96

312 Grunnen til at kirken oftest støttet kongemakten var at kongene var innsatt av Gud og man kunne ikke utfordre Gud

313 Noe som var med på å sende Roger Mortimer over til kongens side i 1263

314 Paris, III: 338-340; Prestwich, 2005: 110-13, *Documents*: 28-46. Gilbert de Clare etterfulgte sin far Richard i 1262, og tok over farens fremtredende posisjon blant reformatorene.

med en frykt for egne posisjoner gjorde dette at landet var på randen av ny borgerkrig, men de klarte å forlikes ved at Edvard I ga seg og etterkom flere av aristokratenes krav og kom med en offentlig unnskyldning.³¹⁵ Edvard Is handlinger forhindret opprør og borgerkrig, noe han ikke ville oppleve igjen (han var med i 1264-66) og han gikk langt for å oppnå dette. Henrik III viste ikke samme viljen til å forlike seg med reformatorene og det ble i stedet dårligere stemning. Det kan være at hvis Henrik III hadde oppført seg bedre i årene før 1264 ville ikke det ha oppstått noe opprør. Hadde han samtidig vært mer villig til å møte reformatorene på halvveien kunne opprøret ha blitt forhindret. Men Henrik III viste få tegn til noe av dette og dermed må Montfort, Clare og resten av reformatorene ha ment at de ikke hadde noe annet valg enn å gå til angrep på kongen.³¹⁶

Dermed var hovedgrunnen til at de engelske aristokratene gikk til opprør i 1264 at de følte seg presset og at de ikke så noen annen utvei enn åpen kamp hvis de ville få sine reformer gjennomført. Noe lignende kan også være grunnen til at Skule tok kongsnavn i 1239 og gjorde opprør mot Håkon Håkonsson. Håkon hadde lenge lagt press på Skule og stadig minsket hans makt, slik at det kan være at Skule ikke så noen annen utvei enn opprør hvis han ønsket å beholde sin maktposisjon i 1239. Skule må ha følt seg presset. Han hadde vært landets mektigste mann siden 1217, men hadde sett at hans posisjon stadig ble svakere. Noe annet var Håkons press om at Skule skulle underordne seg ham og avgi troskapsed til Håkon, noe Skule alltid hadde motsatt seg.³¹⁷ Men frem til 1239 klarte Skule og Håkon alltid forsones, som da Skule ble gjort til hertug i 1237.³¹⁸ Noe må ha skjedd for at Skule gjorde som han gjorde i 1239. Trolig anså Skule at forholdet mellom ham og Håkon ikke lenger kunne være slik det var, og at han måtte gjøre noe drastisk for å sikre seg og sin makt. Allerede før han tok kongsnavn hadde Skule begynt å mobilisere styrkene sine, slik at han må ha planlagt dette.³¹⁹ For de verdslige aristokratene var det å passe på sin egen maktposisjon og om mulig øke den veldig sentralt og de gikk ofte langt for å gjøre dette, noe som man ser angående Roger Mortimer i England. Denne måten å tenke på kan være med å forklare Skules valg i 1239. *Håkon Håkonssons Saga* forteller lite om hvorfor Skule tok kongsnavn, men den fremste grunnen ser ut til å være at både han og hans støttespillere mente at han hadde rett til kongsnavn for han hadde fremsatt krav om dette tidligere. Videre mente Skule at kongen hadde vist ham skam og vanære selv om han selv bare hadde vist kongen godvilje. Skule ønsket trolig hverken å fjerne eller

315 *Bury St. Edmunds*: 137-42, 148, 151-54, 163; EHD: 212-14, 226-29, 231-43, 496-501; Prestwich, 1991: 247-61; Prestwich, 2005: 168-72

316 Montfort hadde ikke et godt personlige forhold til kongen, og de hadde flere ganger røket i tennene på hverandre. Paris, I: 194; Paris, II: 486-93

317 Skules jarleed i 1217 utarbeidet han selv, og sagaen legger opp til at den var til fordel for Skule. HH: 37-45, 184-85; Bagge, 2010: 284-85; Orning, 2004: 139

318 Se feks HH: 37-45, 96-107, 189-200; RN I: 635, 650

319 HH: 206-8; Bagge, 2010: 83-85, 282-87

drepe Håkon, men heller sikre sin makt i sitt område.³²⁰ Og da han først hadde tatt kongsnavn var opprør og borgerkrig et faktum.

Samtidig brøt Skule griden som erkebiskopen hadde satt tidligere på året og i brevet fra erkebiskopen til Håkon står det at brudd ville bli svart med bannlysning.³²¹ Det ser ikke ut til at Skule ble lyst i bann eller at det fikk noen reaksjon på akkurat dette. Gridbryting var alvorlig, men her ser det ut til at det ikke fikk store konsekvenser. Trolig fikk det ikke det fordi det at han tok kongsnavn var mye alvorligere enn at han brøt griden og gridbrytingen kom uansett ikke overraskende på Håkon. Han må selv ha skjønt at dette ville skje. Hvorfor erkebiskopen ikke lyste Skule i bann er merkelig, men man vet ikke hvorfor. Kanskje fikk han aldri tid, kanskje støttet han egentlig Skule, eller kanskje Sturla Tordsson ikke brydde seg med å notere det.³²²

To av bakmennene til ribbungene var Gudolv på Blakstad og Gunnar Åsesson. De var tidligere baglerhøvdinger som hadde avlagt ed til Håkon Håkonsson i 1218.³²³ Grunnen til at de ikke lenge etter dette valgte å etablere ribbungene var at de var misfornøyde med det de hadde oppnådd under Håkon. Begge hadde avlagt ed med det håp om syssel eller bedre posisjon, men ingen av dem fikk det. Ved å være med å støtte et alternativt kongsemne var nok sjansen for belønning stor og lederen for ribbungene, Sigurd Ribbung, utnevnte flere sysselmenn. At Håkon var birkebeinerkonge mens de selv var baglere var med å avgjøre valget deres. Sigurd Ribbung var en påstått sønn av Erling Steinvegg, sønn av Magnus Erlingsson, og dermed en baglerkonge. I 1223 fremmet Sigurd krav på Norges trone, eller i hvertfall på de østlige, tradisjonelle barglerdelene av Norge, men fikk ikke medhold. Det å støtte et alternativt kongsemne var for mange en legitimerende grunn for opprør, siden man da kjempet for en de mente burde være konge.³²⁴ Ribbungopprøret var dermed basert på håpet om ny baglerkonge og tidligere baglerhøvdingers misnøye med Håkon Håkonsson.

For både Skule og Simon de Montfort var nok opprør og borgerkrig noe de egentlig ikke ville ha, noe som kan vises med de mange meklingsforsøkene og andre møter hvor uenigheten ble forsøkt løst. Til slutt følte de seg dog presset til å handle såpass drastisk.³²⁵ Både for Montfort og Skule må dette ha blitt nøye gjennomtenkt og diskusjonen med deres støttespillere må ha vært mange om hva de skulle gjøre. Allikevel går det fort fra Ludvig IX sin dom til Montforts menn angriper for første gang og Skule hadde allerede før han tok kongsnavn mobilisert styrkene sine.³²⁶ Det vil si at situasjonen før selve opprørene var spent og at det trolig ikke skulle mye til for å sette

320 HH: 207-14; Orning, 2004: 174. Amund Remba, som var til stede i 1223, var også tilstede nå og nå fremmet han Skules arvekrav som konge

321 HH: 220

322 HH: 222

323 HH: 64; RN I: 419

324 HH: 63-64, 69-70, 84-87; RN I: 404, 415, 459, 500, 566, 567; Helle, 1991: 99-102

325 Prestwich, 2005: 112-13

326 HH: 207-8. I England hadde det flere ganger vært på kanten til åpne kamper før 1264. Se bl.a. Paris, III: 335-338

opprøret i gang. Dette betyr videre at det over lengre tid må ha opparbeidet seg en holdning og tankegang i begge land hvor opprørtanker kunne slå rot. Både Skule og Montfort stolte trolig på sine nettverk og personlige makt og regnet med at nettverkene deres skulle hjelpe dem. Dermed var det en blanding av flere års opparbeidet misnøye og konflikt og gnister der og da som gjorde at opprørene ble et faktum. Ribbungopprøret skiller seg fra begge disse opprørene ved det at de ikke følte seg presset til dette. Opprøret ser ut til å være basert på en misnøye med det gjeldende styresettet, noe som også var av stor betydning for Skule og de engelske aristokratene. Dermed fremstår det å gjøre opprør som en strategi man valgte for å ordne opp eller gjøre noe med den gjeldende situasjonen. Hvorfor man var misfornøyd med den gjeldende situasjonen var forskjellig fra opprør til opprør, men trolig var det mye på grunn av den politikk og handlinger kongene førte og gjorde. I England var det Henrik III sin oppførsel og det at de så reformene deres renne ut i sanden, mens det i Norge nok var Håkons måte å behandle både Skule og de gamle baglerne på.³²⁷

Man kan undre på hvorfor Håkon og Henrik ikke lettet på presset sitt. De burde ha skjont at de presset motpartene for hardt, noe i hvertfall Håkon gjorde siden han ikke ble overrasket over Skules opprør. En viktig evne hos kongene var å lese stemningen blant de som kunne true hans posisjon og makt, men det ser ut til at Henrik III manglet denne evnen. Håkon på sin side hadde nok denne evnen, men det kan være at han anså sin makt og posisjon som såpass sikret at han ikke anså et eventuelt opprør fra Skule som truende. Det kan være at Henrik tenkte i de samme banene, at han ikke anså trusselen som stor, noe han tok feil om. Edvard I klarte i større grad enn sin far å lese situasjonen i 1296-97 og hindret opprør. Derfor var både Henriks og Håkons taktikk i forløpene av opprørene ikke de beste de kunne ha vært. Det kan være at det var bevisst fra Håkons side at han presset Skule til å gjøre opprør, slik at han endelig fikk grunn til å kvitte seg med Skule som han slet å få underlagt seg. Det kan også være at Håkon og Henrik tillot at motstanderne kom så langt som de gjorde siden de da fikk legitim grunn til å angripe dem og til å fjerne dem fra det politiske spillet. De kunne ikke dette så lenge hverken Skule eller Montfort ikke åpent angrep dem.

Det står lite i kildene om innbyrdes diskusjoner blant de som gjorde opprør, men et stort problem må ha vært i hvilken grad de anså dette som brudd på deres lojalitet og troskap til kongene. De hadde tross alt avlagt eder til kongene, slik at opprør i seg selv må ha ført til diskusjon. De som gjorde opprør må ha klart å overbevise seg selv om at lojaliteten og troskapen ikke ble brutt. Det var to forskjellige maktspill i Norge og i England som gjør at forklaringene på hvorfor de gjorde opprør er annerledes. For Englands del kan dette være at de tross alt ikke ønsket å fjerne kongen, men heller å påtvinge ham reformer, dermed kan det være at de ikke anså det som brudd på lojaliteten og troskapen. Til dette ble de nok inspirert av det aristokratiske opprøret 1214-15 som endte med

327 Strickland, 1994: 56-57

Magna Carta og hvor opprørerne hadde sagt at deres opprør ikke betydde noe for lojaliteten, siden den ble satt til side. Samtidig var de to hovedslagene i opprøret to av få opprørsslag i England i middelalderen hvor kongen selv deltok. De fleste slag og trefninger skjedde uten kongen, noe som kan ha vært fordi man ikke ønsket å møte kongen i åpen kamp og dermed ikke gjøre troskapsbruddet absolutt.³²⁸ For Norges del fremmet begge opprørsgrupper et alternativt kongsemne, Sigurd Ribbung og Skule Bårdsson. Derfor kan det at de gjorde opprør begrunnes med at de mente at de hadde rett til dette, siden de mente at deres emne selv skulle bli konge selv om hverken Skule eller ribbungene trolig ønsket å fjerne Håkon, men heller etablere samkongedømmer. Allikevel må dette ha vært brudd på lojalitet og troskap til kongen, noe som kan vises med hvordan Matthew Paris og Sturla Tordsson omtaler opprørene. De omtaler dem sjeldent positivt, men de er faktisk heller ikke bare negative. Paris mente at Henrik III gjorde mye dumt og Tordsson var forsiktig med å dømme Skule. Skules rolle som Håkons håndgagne mann er diskutabel, han var jarl og senere hertug noe som tilsa at han var det, mens hans handlinger og usikre troskapsed tilsier at det ikke er sikkert. Både Gudolv på Blakstav og Gunnar Åsesson var det. Dermed var sistnevntes opprør i større grad enn Skules et brudd på lojaliteten. Det står i *Kongespeilet* at man skulle holde med den som hadde kommet til makten på lovlighet måte og som man mente at ville klare å opprettholde sedene.³²⁹ Derfor kan det hende at de som valgte å følge Skule eller Sigurd Ribbung mente at Håkon Håkonsson ikke hadde gjort dette, noe flere av Skules menn hevdet i 1239.³³⁰ Hans Jacob Orning har i denne sammenheng poengtert at spørsmål troskap og lojalitet dog ikke var en fast og bestemt størrelse. Sentralt hos Orning er at troskap var kontekstuell, det vil si at den ble oppfattet og brukt forskjellig fra person til person og fra situasjon til situasjon. Dette gjorde at en handling fra en person kunne bli omtalt som brudd på troskapen, mens en lik handling av en annen person ikke ble det. Derfor er det også mulig at ribbungene og Skule og hans menn mente at de ikke brøt troskapen og det kan være at de engelske aristokratene som òg mente det slik.³³¹

Det kan være at ens personlige interesser kom foran andre kriterier som lojalitet og allianser. Skule, Montfort og ribbungene ble drevet av personlige mål og ønsker og de som fulgte disse støttet dem trolig fordi de så på det som en god mulighet til personlig gevinst. Montfort hadde mange ganger kranglet med kongen og Skules forhold til Håkon var ikke lengre godt.³³² Mange fulgte nok også opprørerne på grunn av nettverkforbindelser og vennskap, slik at de måtte være med. For

328 Bartlett, 2000: 62-67; Strickland, 1995: 56-75. For Betydningen av kongens nærvær for lojalitet Orning, 2004

329 *Kongespeilet*: 105; Orning, 2004: 147-49, 162-63, 175-78

330 HH: 210-11

331 Orning, 2004: 101, 175-77. Et eksempel på dette er behandlingen av Snorre Sturlasson og Gregorius Andresson, som begge dro fra Norge uten Håkons orlov. Snorre ble drept på Håkons ordre, Gregorius kom tilbake og ser ikke ut til å få store reaksjoner på dette. Orning, 2004: 172

332 Paris, I: 194; Paris, II: 486-93

Skule og Montfort gjorde trolig det at de hadde gode nettverkforbindelser og mange venner at de turte å gjøre opprør, siden de da var sikret en viss støtte.

Både Skule Bårdsson og Simon de Montfort ble beskrevet i generøse ordlag etter sine dødsfall. Både Matthew Paris og Sturla Tordsson omtaler dem som gode, sjenerøse, gavmilde, religiøse og flinke menn, blant de fremste menn i sin tid.³³³ De hadde dog gjort opprør og derfor er disse omtalene underlige, siden man skulle tro at de ville bli omtalt negativt. Sturla Tordssons omtale av Skule, ofte positiv, kan forklares med den posisjonen han var i da han skrev *Håkon Håkonssons saga*. Han ble bedt om å skrive av Håkon Håkonssons sønn Magnus Lagabøte, men Magnus var også barnebarn av Skule. Magnus' mor Margrete var Skules datter, og hun hadde en del med Sturla å gjøre. Samtidig var en slik nøytral posisjon del av sagatradisjonen.³³⁴ Matthew Paris' omtale kan ikke forklares på samme måten. Dette var ikke noe offisielt skrift for en konge men heller en lang krønike om England som ble skrevet på 1270-tallet. Paris var mer uavhengig enn Sturla og han anså Simon de Montfort og de andre aristokratenes opprør kanskje som noe som var greit fordi han omtaler ikke alltid Henrik III veldig positivt. Paris' omtale er dog kort og man skal være forsiktige med å tillegge ham for mye æring av Montfort.³³⁵ Selv om begge verk er skrevet etter opprørene viser de en oppfattelse av de to opprørene som da faktisk ikke bare var negativ.³³⁶

4.4 Valg av side under opprør og borgerkrig

Da opprørene var et faktum og landene gikk over til borgerkrigstilstand var det mulig for aristokratene å handle på forskjellige måter. I en slik situasjon stod man oftest på en side og her skal det undersøkes hvilken side folk stod på og hvordan forholdet var mellom de som stod på opprørernes side før og etter opprøret ble et faktum for å se om opprøret i seg selv hadde noen betydning.³³⁷ En opprør- og borgerkrigsituasjon er forskjellig fra konflikt og uenighet i fredstid. Både Skule og aristokratenes opprør i England varte i kort tid, et par år, mens konfliktene i forveien gikk over mange år. Derfor blir det vanskeligere å analysere aristokratenes valg og handlinger her, da ting skjedde fort.

En av de engelske reformatorenes fremste menn, jarl Gilbert de Clare, skiftet i løpet av borgerkrigen side til kongen. Både han selv og hans far var blant rojalistene blant reformatorene og faren og Simon de Montfort hadde mange ganger vært uenig med hverandre. Grunnen til at Gilbert de Clare byttet side var at hans forhold til Simon de Montfort ble dårlig. Etter slaget ved Lewes,

333 HH: 271; Paris, III: 355

334 Bagge, 2010: 285-86

335 Vaughan, 1993: vii-xiii

336 Men Skule omtales flere ganger som utro, noe som må sies å være negativ omtale. Orning, 2004: 117

337 Man måtte ikke velge side, heller ikke i borgerkrigssituasjon. Jarl Robert Ferrers av Derby holdt seg for det meste utenfor og benyttet seg av de urolige forholdene til å plyndre og ødelegge byer. Paris, III: 340

hvor opprørerne vant en overraskende seier, tok Montfort over kontrollen av England. Problemet var at Montfort selv ikke fulgte opp reformpolitikken og brukte heller sin nyvunnede makt til å berike seg selv. Dermed kom han på kant med den andre mektige aristokraten blant opprørerne, Gilbert de Clare.³³⁸ Gilbert de Clares sideskifte var betydningsfullt. Han var en av topplederne blant opprørerne og i slaget ved Evesham i 1265 ledet han en av kongens kompanier mot opprørerne. Hans sideskifte viser i hvilken grad personlig uenighet og behovet for å beskytte sine eiendommer hadde betydning for sidevalg og hvem man støttet i en situasjon som denne.

Jarlmaraskalken Roger Bigod av Norfolk var tidlig blant de som fremmet reformene, men samtidig var han en ivrig rojalist og ofte en av dem som fort stod på kongens side i uenighetene, selv om han fortsatte å hevde reformenes betydning. Han stod på Montforts side frem til i hvertfall 1263, men var på kongens side i den franske kongens dom fra vinteren 1263-64.³³⁹ Han samarbeidet med Montforts styre mellom slagene ved Lewes og Evesham, men fikk ikke noen straff for dette under Henrik III sitt oppgjør med opprørerne i 1266 og kan dermed se ut til at slapp unna.³⁴⁰ Bigods handlinger hadde nok sammenheng med hans interesse i å gjennomføre reformene blandet med hans restriksjon mot å faktisk gå mot sin egen konge. Dette førte til at han prøvde å få seg en mellomposisjon hvor han på den ene siden kunne være med å fremme reformer, samtidig som han fortsatt kunne være kongens mann. Dette vises med at han var en av reformatorenes valgte i 1258, men blant kongens menn i Ludvig IXs dom i 1263-64, at han samarbeidet med Simon de Montfort i 1264-65, men ikke fikk noen uttalt straff i oppgjøret etter opprøret.³⁴¹

I Norge skjer et av de mest betydningsfulle sideskiftene i striden mellom Skule og Håkon før opprøret startet, nemlig Åsulv på Austrått som er blitt omtalt. Kildene sier lite om slike handlinger fra under selve opprøret. Det nærmeste må være da Vesete lille og Torgils Slydra forlot Skule da de flyktet fra Oslo mot Trondheim og de to ikke ville være med. Hvorfor de ikke ønsket å være med er vanskelig å si, men trolig forutså de ikke at Skule ville bli drept i Trondheim og trolig forlot de ikke Skules parti.³⁴² Ellers ser det ut til at partene stort sett var de samme. Det er et eksempel på sideskifte under ribbungopprøret. Erling Romstav var Sigurd Ribbungs merkesmann i 1220 og dermed en av Sigurds fremste menn. Han omtales senere som Sigurd Ribbungs hirdmann. Dette betyr at Erling Romstav hadde en sentral rolle rundt Sigurd Ribbung. I 1227 tok Erling Romstav i

338 De kom også i konflikt pga uenighet om behandling av Marcher-herrene og fordi Montforts allianse med en walisisk prins utfordret Clares posisjon i grenseområdene til Wales. *Bury St. Edmunds*: 30; Paris, III: 351-53; Prestwich, 2006: 114-16. I 1263 slo Simon de Montfort slått Gilbert de Clare til ridder, noe han gjorde siden han ønsket Clares støtte, og fordi Clare uten å bli slått til ridder ikke ville ha blitt ansett som voksen, og Montfort trengte en myndig Clare. Paris III: 347, 362-63, 365, 370; *Bury St. Edmunds*: 30, 37-39

339 *Documents*: 283

340 Stacey, <http://www.oxforddnb.com/view/article/2380>, hentet 27.2.2012

341 Om Bigods handlinger egentlig kan sies å være sidevalg er kanskje ikke helt sikkert, men hans manøvrering viser hvordan aristokrater ofte forholdt seg pragmatisk til tingenes tilstand.

342 HH: 265. De dro hjem og det kan være at de gjorde dette for å beskytte områdene sine.

mot Håkon Håkonssons tilbud om grid og valgte deretter å gå over til Håkon. Hvorfor han gjorde dette er usikkert, men sagaen omtaler ham som en bra og dannet mann, noe som antyder at denne handlingen var ansett som et bra valg. Det å bytte side til kongen ble ikke ansett som negativt og det å ta i mot grid ble ansett som ærefullt.³⁴³ Erling Romstav opptrer senere som en av kongens sveithøvdinge og han fikk da en rolle i kongens hær og kanskje også i hirden, selv om man ikke vet dette. En grunn til at Erling Romstav valgte å gå over til Håkon kan være at Sigurd Ribbung hadde dødd og at junker Knut hadde tatt over ribbungene. Det kan hende at Erling ikke hadde noe godt forhold til Knut, at han ikke trodde på Knut som konge eller at han bare ønsket å støtte Sigurd Ribbung. Da hans leder var død kan han ha vurdert sin stilling slik at den ville bli bedre hos Håkon.³⁴⁴ Dermed kan både Erlings og Åsulvs valg av sidebytte sees på som personlig funderte valg, selv om man ikke vet i hvor stor grad dette spilte rolle for Erling Romstav.

Det skjedde få sideskifter under opprørene og slike sideskifter skjedde før opprørene var et faktum. Både Skules opprør 1239-40 og de engelske aristokratenes opprør 1264-65 varte i kort tid, slik at det muligens ville ha forekommet mer om de hadde vart lengre. Kanskje var det slik at de ikke fikk tid til å velge. Under ribbungopprøret i Norge skiftet blant annet Erling Romstav side og dette var en åpen konflikt som varte i omtrent syv år. Trolig skiftet Romstav side på grunn av at han skjønnte at det var det smarte siden kongen tilbydde han grid og kanskje også fordi han hadde vært med ribbungene fordi han støttet Sigurd Ribbung som nå var død. Håkon Håkonssons tale til sine menn i Trondheim i 1240 viser at det skjedde sidebytter og at dette ikke var bra. Han sier rett ut at det å forlate kongen ikke var mandig gjort.³⁴⁵ Det var bare jarl Gilbert de Clare av Gloucester som åpent skiftet side i løpet av noen av opprørene og han gjorde det av personlige grunner – han kom på kant med opprørernes leder Simon de Montfort. Jarlmaršalk Roger Bigods handlinger er vanskeligere å bestemme, han fremstår i stor grad som en som tilpasset seg situasjonen. Da han støttet reformene i 1258 var det for å styrke sin egen makt og for å drive ut utlendingene, mens han stod på kongens side i 1263-64 i Ludvig IX sin dom siden kongen nå hadde tatt over styringen av landet igjen. Mellom slagene ved Lewes og ved Evesham arbeidet han sammen med Simon de Montfort og også dette må ansees som et strategisk og pragmatisk valg. Dette valget fikk dog ikke konsekvenser for Bigod som man vet om. Derfor fremstår de fleste valgene gjort i denne situasjonen som pragmatiske overveielser i en situasjon hvor de var nødt til å prioritere en side fremfor en annen. Bigods handlinger viser dog at man kunne manøvrere seg fra side til side uten å åpenlyst støtte en side fullt ut og dermed holde døren åpen for den andre siden.

343 Orning, 2004: 121. Om grid, se *Hirdskråen*: 34

344 HH: 70, 158, 165. Alle som var med å stifte ribbungene skiftet side, men de gjorde opprør og de skiftet dermed side før opprøret var et faktum. Derfor kommer dette under forrige underkapittel og ikke her.

345 En bondes svar at personer som skiftet side var uslinger understreker dette. HH: 240-41; Orning, 2004: 101, 121

Ellers må de fleste vurderinger og valg i denne situasjonen være basert mye på det samme som angående sidevalg i fredstid hvor personlige overbevisninger spilte stor rolle. Men slike personlige valg må sees sammen med det faktum at man her hadde valgt å gjøre opprør, noe som må ha vært betydningsfullt for mange for hvilken side de var hos under opprøret. Allikevel er det overraskende hvor få det er som faktisk skiftet side i løpet av opprørene. Mange var bundet til et nettverk og trolig i praksis nødt til å støtte en side eller en annen. Dette kan sees for eksempel da mange skal ha nektet å ta i mot grid fra kjenninger på en andre siden under slaget i Oslo sommeren 1240.³⁴⁶ Gilbert de Clares sideskifte var det mest betydningsfulle i løpet av hele perioden fordi her valgte en av de viktigste blant opprørerne å skifte side og det etter at opprørerne faktisk hadde klart å ta makten. Gilbert de Clares sideskifte omtales ikke negativt i kildene og dette kan nok ha sammenheng med samtidens syn på slike sideskifter. Dette var ikke omtalt negativt i Norge heller, men dette gjaldt det å bytte side til kongen, noe som forklarer hvorfor ikke dette ble omtalt negativt. Det å bytte side fra kongen, selv om det ikke skjedde blant aristokratene, var ikke noe som var positivt, noe Håkons tale i Oslo i 1240 vitner om.

Kan Gilbert de Clares sideskifte forklares ut ifra lojalitet og troskap? Det kan være at han mente at opprøret ikke var riktig siden Simon de Montfort ikke styrte godt, at Montfort holdt Henrik III i fangenskap og fordi han følte sin lojalitet og troskap til Henrik III som sterkere enn lojaliteten til reformene. Han var en av rojalistene blant reformatorene, noe som betød at han var mer vennligsinnet ovenfor kongen enn de radikale. Men Gilbert de Clares lojalitet til Henrik III ble satt på prøve etter at opprøret i realiteten var over, han stod for en mild behandling av opprørerne og han var i konflikt med kongen i 1267-68. Heldigvis ble partene forlikt, men dette viser at hans tro på reformene fortsatt var til stede. En aristokrat ble dømt hardt. Jarl Robert de Ferrers av Derby måtte betale syv ganger hva hans eiendommer var verdt for å få tilbake sine eiendommer. Robert de Ferrers er den eneste aristokraten som blir eksplisitt nevnt som en som måtte betale en slik utløsningsbot, noe som kan også forklares med at han var en av de som fortsatte å gjøre opprør etter 1266 (frem til 1269) og at han hadde plyndret under opprøret.³⁴⁷ Gilbert de Clare ble på sin side ikke dømt eller straffet for det han gjorde før han gikk over til kongen i 1264-65, men han ble dømt til å betale 30,000 mark fordi han okkuperte London i 1267, men ga opp etter kort tid.³⁴⁸

I hverken Norge eller England forekom det mange sideskifter under opprørene, noe som antyder at nettverkene og vennskskapsforbindelsene var solide siden de sjeldent ble brutt. I Norge var det slik at de mektigste mennene fulgte Håkon, mens Skules baserte seg på sitt nettverk av venner og følgesmenn. I England ble opprørerne selv ledet av fremstående aristokrater og dermed er det

346 HH: 261

347 EHD: 383; Maddicott, <http://www.oxforddnb.com/view/article/9366>, hentet 28.2.2012

348 Paris, III: 370

eventuelt lettere å se sideskifter blant disse, siden det fantes mektige personer i begge leire. Allikevel var sidebytter også her sjelden forekomst og tydeligvis ikke en populær strategi.

4.5 Å vise seg frem militært under opprørene – hva kunne man tjene på deltagelse?

Med det store fokuset på militærplikten og det definerende trekket militær deltagelse hadde for aristokratene både i Norge og i England må slike situasjoner ha fremstått som gode muligheter til å vise seg frem. For aristokratene var det å vise at de tilhørte aristokratiet viktig fordi andres oppfattelse av en stod sentralt i hvordan de oppfattet seg selv.³⁴⁹ De var vanligvis kongens øverste militære ledere både i Norge hvor kongene utnevnte dem til sveithøvdinge og ansvarlige for skip, og i England hvor flere aristokrater ledet kongens styrker i slagene mot opprørerne i 1264-65. Krigermentaliteten var fortsatt til stede hos de fleste aristokrater, men på 1200-tallet kan det se ut til at den forsvant til fordel for en fredeligere mentalitet, uten at man kan påstå at de ikke anså seg selv som krigere, noe de gjorde.³⁵⁰ Det er klart at etter 1240, og særlig etter Håkon Håkonssons død, var behovet for aristokratene som krigere i Norge ikke like stort som før da det ikke ble kriget like mye lengre.³⁵¹ I England fortsatte nok det militære aspektet ved aristokratiet å være sentralt, men også her ble det stadig oftere talt om fredelig atferd fremfor voldelig. Et resultat av dette var at det ble mer vanlig med militær basert på leiesoldater og betalte soldater enn militær basert på landleie.³⁵² Samtidig var det å vise seg fram militært en strategi for å berike seg selv.

Det nye synet på vold og militære oppgaver er med på å forklare at selv i beskrivelsen av opprørene står det lite om personer som utmerker seg militært eller som tjener på dette. Hverken under de to store slagene 1264-65 i England eller under Skules opprør 1239-40 står det noe særlig om noen som har utmerket seg spesielt. Det beste eksemplet er Erling Romstav under ribbungopprøret. Han gikk i 1227 over til Håkons side og senere i *Håkon Håkonssons Saga* opptrer han blant annet i et slag ved Risør samme år hvor 40 ribbunger falt. Etter dette betraktet i følge sagaen kongen Erling som en pålitelig mann og han skal ha sagt at Erling hadde hugget seg til lendmannsrett.³⁵³ Det hadde ikke gått lang tid fra Erling hadde vært blant ribbungene til han kjempet mot dem. Det skulle ikke mer til enn god deltagelse i et slag for at Håkon anså Erling som pålitelig noe som viser hvor fort overgangen fra opprører til kongsmann kunne gå. Det viser videre hvor viktig det var å vise seg fram militært i høymiddelalderens Norge siden han nå ble godkjent som følge av slik innsats.

349 *Hirdskråen*: 27, 28, 30, 31, 32; *Kongespeilet*: 112-16; Bagge, 2004: 153; Bagge, 2010: 72-85; Crouch, 2011: 20-25, 27, 36; Painter, 1943: 20-45; Prestwich, 2005: 117-19, 162-63, 250-51.

350 Rygg, 1999: 89

351 For Norges del er dette klart fra og med 1240. Bagge, 2010: 101-10, 133-35, 379-81, 386-87

352 Crouch, 2011: 27, 33, 36, 112-13, 123; Prestwich, 1991: 67-73, 91

353 HH: 158

At han hugget seg til lendmannsrett er interessant. Erling Romstav ble trolig aldri lendmann, han nevnes ikke som det i kildene.³⁵⁴ Derfor ser det ut til at Erling Romstav aldri ble lendmann, men hvorfor sa da Håkon Håkonsson at han fikk lendmannsrett? Lendmannsrett var ikke det samme som å være lendmann. Alle lendmenn hadde lendmannsrett, men man kunne ha lendmannsrett uten å være lendmann.³⁵⁵ Både kansleren, stallaren og merkesmannen hadde tilnærmet lendmannsrett og derfor kan det hende at Håkon sa dette med bakgrunn i det at Erling hadde vært merkesmann for Sigurd Ribbung.³⁵⁶ Kanskje fortsatte han som merkesmann under Håkon? Dette er lite trolig siden sagaen ikke omtaler Erling som merkesmann etter dette. *Håkon Håkonssons saga* forteller lite om Erling Romstav etter at han gikk over til Håkon og da bare som fører for et av skipene hans.³⁵⁷ Beate Svenningsen har ikke Romstav med som en sveithøvding, men ut i fra dette kan det hende at han var det.³⁵⁸ Erling Romstavs sosiale og statlige posisjon etter hans overgang til Håkon er derfor diffus, slik at man vanskelig kan avgjøre hvilken status han hadde. Allikevel må Håkon Håkonssons utsagn ha betydd mye for Erling fordi dette må ha økt hans sosiale posisjon. Det kan være at Håkons uttalelse var strategisk for å sikre seg Erlings troskap rett etter at han var kommet over til hans side, siden han nå kom i kongens gunst. Det å komme i kongens gunst var positivt for aristokratene da de fikk et godt forhold til kongen som de kunne tjene på. En slik ærefull omtale kan sees på som en immateriell gave som satte Erling i en takknemlighetsgjeld til Håkon. Selv om han ikke fikk lendmannstittelen viste kong Håkon Erling stor ære da han sa at Erling hadde lendmannsrett og å ha lendmannsrett må ha vært rett under det å være lendmann.

Selv om man ikke vet hvilken sosial status Erling Romstav fikk som følge av dette viser Håkons utsagn hvordan man gjennom militær tjeneste og innsats kunne oppnå en bedre posisjon i samfunnet og et bedre forhold til kongen, noe man kunne tjene på senere også. Erling Romstav hugget seg tross alt til lendmannsrett, noe som må bety at han kjempet godt og var delaktig i at mange ribbunger døde under slaget.

Man kan spørre seg hvorfor det ikke står noe lignende angående de to store slagene under opprøret i England eller under Skules opprør i Norge.³⁵⁹ Matthew Paris' beskrivelse av slagene ved Lewes og Evesham er korte og sier lite annet enn det viktigste i hendelsesforløpene. Det ble

354 Kleivane, 1981: 171-76; Storm, 1884: 174-184; Svenningsen, 2002: 137-39

355 Lendmannsrett: Nest etter hertug og jarl som kongens rådgiver, lov til å ha eget følge med krigere, og ha et veitsle av kongen. *Hirdskræen*: kap. 14

356 Imsen, 2000: 37; *Hirdskræen*: kap. 14, 16, 17, 18

357 HH: 165

358 Svenningsen, 2002: 137-39

359 Det eneste som kan ligne under Skules opprør er da Gregorius Jonsson fikk Borgarsyssel etter slaget i Oslo i 1240, og at kongen etter dette satte stor pris på Gregorius. Dette kan være belønning for innsatsen, uten at man vet det sikkert. Så mye må Håkon ha satt pris på Gregorius at han lot han gifte seg med hans uekte datter Cecilia i 1242. HH: 264, 274. Det eneste som kan ligne i England skjedde under kampene mellom engelskmennene og franskmennene i 1217 da nevøen til William Marshal var den som imponerte mest i striden. EHD: 88, 91

kjempet, noen ble drept, andre fanget. Men det står ikke noe om at noen utmerket seg spesielt. Hvorfor ikke? Det kan hende at Matthew Paris som munk ikke ville fremme den militære holdningen til aristokratiet, men han beskrev hendelsene som ganske voldelige. Derfor ville han kanskje ikke gjøre ære på noen som kjempet bra. Sturla Tordsson var ikke geistlig og han er heller ikke fremmed for å skrive om fremme krigermentalitet.³⁶⁰ Det nærmeste belønning for krigsdeltagelse det står om i kildene om opprøret i England er da kongen kort tid etter slaget ved Evesham bestemte at alle som hadde kjempet for opprørerne skulle bli fratatt sine eiendommer, og at disse skulle bli gitt til kongens menn. Dette ble senere forandret til at opprørerne skulle få lov til å få tilbake eiendommene sine mot at de betalte en viss sum.³⁶¹ Trolig ble da kongens menn satt til å styre disse områdene og slik formynderrettigheter kunne kaste mye av seg og var viktig for mange aristokrater og mindre jordherrer i middelalderen.³⁶²

Dermed fremstår ikke krigsdeltagelse og -innsats som noe som hadde stor betydning i oppgavens periode. Man kan dog ikke slutte direkte fra mangelen på eksempler til å si at det ikke hadde det. Det kan være at kildeforfatternes personlige synspunkt og meninger her fikk plass. Det militære stod fortsatt sentralt. Håkon Håkonsson forsøkte blant annet å ildne opp sine menn før slaget i Oslo i 1240 med å si at det å kjempe djervt eller dø tappert var deres eneste valgmuligheter og Sturla bruker over ti sider på å beskrive slaget i Oslo sommeren 1240. Han er heller ikke fremmed for å beskrive voldsomme scener i slag og trefninger med ribbungene.³⁶³ Slike taler var nok vanlige før større slag og også i England ble det holdt tale før slaget ved Evesham. Simon de Montfort sa da at deres kropper var motstanderens, siden de viste slik taktiske evner at de trolig ikke ville vinne.³⁶⁴ Dette er i for seg en negativ innstilling, men det at Montfort valgte å ikke flykte, selv om han trodde han ville tape, viser hvor mye ære som var på spill. Trolig var en lik mentalitet angående det å dø tappert og kjempende tilstede både i Norge og i England.³⁶⁵

Hverken Norge eller England kan sies å ha vært fredelige i oppgavens periode selv ikke Norge etter 1240, selv om det ikke forekom mye vold og strid innad i Norge lenger. Som de ledende krigerne i samfunnet og med ridderidealet som viktig for deres selvidentitet er det klart at gode ferdigheter i krig og kamp ble satt pris på. Det store fraværet av denne mentaliteten under opprørene

360 Som feks sitatet til Håkon Håkonsson før slaget i Oslo 1240, hvor han skal ha gjenfortalt en fortelling kong Sverre brukte å fortelle. Der fremkommer det at det ikke var galt å dø i slag om man kjempet tappert og modig, og at den eneste måten å overleve et slag på var å kjempe djervt. Håkon brukes også retorikk om hevn og at deres kamp skulle slå tilbake mot urettferdig behandling fra Skule og hans menn. HH 250-51.

361 EHD: 382; Paris, III: 356, 364-65

362 Formynderes rettigheter ble ofte tatt opp i lover og forordninger, se blant annet EHD: 241-47; 384-92 og 428-57. Milsom, 1994: 223-42. Noe lignende skjedde på 1290- og 1300-tallet da Edvard I innsatte sine menn som forstandere og slottvoktere over slott som han hadde erobret i krigen mot skottene. *Lanercost*: 170; *Scalacronica*: 39-47. Dette ble omtalt i forrige kapittel

363 HH: 86, 250-51; Orning, 2004: 94-97

364 Paris, III: 356

365 Montforts tale kan også tolkes slik at han ga sin kropp til Gud. Crouch, 2005: 67; Rygg, 1999: 97

er vanskelig å forklare, men det skal nå gås utenfor disse situasjonene for å se om man kan finne denne mentaliteten der.

4.6 Annen vold. Forekom det strid og uenighet utenfor opprørsituasjoner, og hva med konflikt mellom aristokrater?

Selv om kildene forteller overraskende lite om individuelle, militære handlinger under slag i opprørene betyr ikke det at samfunnet ikke var voldelig. Aristokratenes kultur var fortsatt i stor grad preget av en krigermentalitet, noe som man kan se i andre voldshandlinger. Var det uenighet og konflikt mellom aristokrater utenfor de tre situasjonene? Hvis det var det kan man si mer om aristokratenes individuelle kamp dem i mellom. Konflikt mellom aristokrater kan ha vært strategier for aristokratene for å øke deres makt på bekostning av andre aristokrater.³⁶⁶ For å gjøre dette forlates ribbunger, Skules opprør, baronreformer og baronopprøret.

For Norges del vil det fokuseres på tidsrommet 1240-1319. Dette var en tid med indre fred og utvikling av den norske middelalderstaten. En side ved utviklingen var at den offentlige jurisdiksjon tok over for lokal og personlig jurisdiksjon som hadde preget Norge tidligere. Man fikk nå offentlige og kongelig utnevnte dommere og andre ombudsmenn med ansvar for jurisdiksjonen lokalt slik at vold som løsning på konflikt kom under strengere kontroll. Det ser ut til at folk flest ønsket en slik utvikling velkommen.³⁶⁷ Det forekom vold blant folk i Norge, men det ble trolig mindre av det. Det ble i hvertfall mindre av det mellom aristokrater fordi kildene sier veldig lite om voldelige hendelser og konfrontasjoner utenom opprørsituasjonene.³⁶⁸ De normative kildene la opp til et fredeligere samfunn med mer statskontrollert vold. Selv om hirdmennesenes militære oppgaver og vaktplikter stod sentralt fremmer de fremfor alt fredelige løsninger på konflikter og uenigheter. Det skal for eksempel utføres grundige undersøkelser hvis lendmann svek kongen eller om det forekom uenighet innad i hirden. Videre var det viktig at drapsmenn og andre kriminelle skulle fanges og dømmes ikke hevnes.³⁶⁹ De normative kildene ble skrevet etter lang tid med krig og konflikt, slik at man kan se på de som oppgjør med perioden før 1240 og at de fremmet et ønske om å forhindre noe lignende igjen. Samtidig stod kongen bak alle tre normative kilder, og dermed trådte kongens *rex iustus*-ideologi klart frem hvor han var øverste dommer og at det var han som bestemte og hvor han var ansvarlig for samfunnets fred og dermed fjerne privat vold.³⁷⁰

Det første eksemplet som kan fortelle om voldelige handlinger mellom aristokrater forekom allikevel i perioden 1217-40, men den hadde ikke noe med opprør eller konflikten mellom Håkon

366 Slike konflikter kan dog også oppfattes som direkte konflikt med bakgrunn i en uenighet uten noe klart mål

367 Bagge, 2010: 222-23

368 Bagge, 2010: 279; Orning, 108-9, 112.

369 *Hirdloven*: kap. 15, 29-32, 36; *Kongespeilet*: 112; *Landsloven*: 43-64. Utviklingen var ikke ny men ble intensifisert etter 1240

370 Bagge, 2010: 224-25; Orning, 2004: 112-13

og Skule å gjøre. Vegard Verdøl og Andres Skjaldarband var to av kongens menn og sagaen forteller at begge fikk sysler vinteren 1219-20 siden de var kongens beste venner.³⁷¹ Men i 1221 ble Vegard drept av Andres' menn mens han var på besøk hos Andres. Andres oppsøkte senere Håkon og fortalte at han angret på det som hadde skjedd, noe som tyder på at drapet ble gjort på hans oppfordring. Håkon svarte med å frata Andres syslet hans, men ga ham allikevel forlik og senere samme år ga han Andres ett nytt syssel.³⁷² Andres ble straffet men benådet og ikke lenge etterpå ser det ut til at hele situasjonen var glemt. Man kan undre på hvorfor Andres ikke ble straffet hardere enn han ble og noe av grunnen kan være Andres' forhold til kongen. Det kan hende at Håkon ikke ønsket å miste en god støttespiller som Andres var og at han derfor ville beholde ham. For de norske kongene var behovet for vennskap fremfor fiendskap med aristokrater viktig. Derfor kan det se ut til at da Andres ba om miskunn valgte Håkon å tilgi ham. Dermed fremmedgjorde han ikke Andres, men sikret seg heller hans fremtidige støtte. Det var viktig for kongen å opprettholde nettverket sitt og han valgte trolig denne løsningen for å beskytte hans nettverket.³⁷³ At Andres oppsøkte Håkon og ba om tilgivelse var med å gjøre at hans handlinger ikke fikk større konsekvenser. Hadde han flyktet og gjemt seg kan det hende at han ville ha fått en strengere straff. Det kan se ut til at Håkon ofte foretrakk fredelige og juridiske løsninger fremfor voldelige, noe dette eksemplet sammen med hans tidvis avventende politikk overfor Skule i 1239-40 vitner om.³⁷⁴ Hvorfor Andres drepte Vegard står det ikke noe om og det er egentlig overraskende fordi det fremkommer ikke noe sted i sagaen at det var noe dårlig forhold mellom dem. Tvert i mot nevnes de ofte sammen som kongens venner og følgesmenn og selv om dette ikke automatisk betydde at de var gode venner må drapet ha vært av en eller annen grunn. Det kan være at det skjedde med bakgrunn i en personlig uenighet eller kamp mellom to lokale herrer, men kildene sier ikke noe om det slik at det eventuelt bare blir gjettverk.

Det beste eksemplet på en konfrontasjon etter 1240 er den mellom hertug Håkon (senere Håkon V) og jarl Alv Erlingsson i 1286-87. Kildene jeg bruker forteller lite om konflikten, men Tore Skeie har gjennomført en grundig analyse av den. Det oppstod en konflikt mellom hertug Håkon og Alv jarl som trolig hadde utgangspunkt i en konflikt mellom de to som lokale herskere på Østlandet.³⁷⁵ Håkon uttalte seg negativt om Alvs handlinger mot tyske og danske skip og frasa seg alt ansvar mens han la det over på Alv tidlig etter at han ble myndig. Håkon ville ikke bli forbundet med striden med tyskerne og danskene som hadde ført til norsk nederlag og krav om betaling til de

371 HH: 69

372 HH: 82-83

373 Orning, 2004: 128-32; Sigurdsson, 2010: 72

374 Håkon fremstår ofte som en som ønsket fredelige løsninger fremfor voldelige. Han ga grid til sine motstandere, han meglet i krangler mellom hirdmenn, og han avventet altså ofte før han gikk til angrep. Håkons nye lover vitner også om dette. RN I: 975; *Norske Middelalderdokumenter*: 96-104; Rygg, 1999: 94

375 Håkon var hertug over Østlandet med sete i Oslo, Alv jarl med sete i Borg, dagens Sarpsborg

tyske byene årene i 1285. Samtidig med dette døde enkedronning Ingeborg (Håkon og Eirik IIs mor) som hadde vært en ledende skikkelse i kongsrådet og som hadde et godt forhold til Alv. Med hennes bortgang kan det være at kretsen rundt Eirik II skiftet balanse, slik at Alv gikk i fra å være vell ansett til å få skylden for problemene med de tyske byene. Det var videre et spørsmål om hva som skulle skje med de pengene Alv hadde lånt av Edvard I av England som trolig skulle brukes til å betale det Norge skyldte de tyske byene. Alv kan ha tatt en del av disse pengene selv sammen med de leiesoldatene han trolig fikk med seg. Dermed kan Alv ha handlet på en måte likt som Skule i 1239 og Simon de Montfort i 1264: Han mente at hans posisjon var så svekket at han måtte gjøre noe for å beholde den makten han hadde. Derfor fengslet han Ogmund Krøkedans, Håkons høvedsmann i Oslo, men Krøkedans døde i fangenskapet. Derfor ble Alv lyst fredløs og måtte forlate landet, hvor han slo seg opp som sjørøver i Østersjøen før han ble fanget og drept på vei til England.³⁷⁶ Livet til Alv er fortellingen om en mann som kom fra gode kår som sønn og sønnesønn av lendmenn og som klarte å opparbeide seg en posisjon som jarl, men som endte sine dager som fredløs. Dette skyldtes mest trolig at han kom i en konflikt med hertug Håkon som igjen skyldtes Alvs ambisjoner. Selv om Håkon var kongens bror fremstår konflikten mer som en konflikt mellom to aristokrater enn en konflikt mellom en aristokrat og den norske middelalderstat. Et annet spørsmål er om Alv lot Ogmund Krøkedans drepe eller om han døde i fangenskap uten at Alv ba om det. Uansett fikk Alv skylden og ble lyst fredløs. Det ser ikke ut til at vold i seg selv var sentralt i denne konflikten, selv om man ikke vet hvordan Ogmund Krøkedans ble fanget og døde, men heller en maktkonflikt mellom Alv og hertug Håkon. Det var trolig overlappende nettverk og interesseområder som gjorde at de kom i konflikt.³⁷⁷

I England var krigermentaliteten klarere til stede gjennom hele perioden. I England ble det ikke en indre fred som i Norge etter 1240, det fortsatte med tilbakevendende uro. Samtidig var det stadige ytre militære problemer fra Wales, Skottland og Frankrike. Denne krigskonteksten gjorde at de engelske aristokratene ikke kunne sette sine militære plikter og rolle til side slik som i Norge. I tillegg til krigene viser betydningen av turneringer dette da dette var krigsleker og scener hvor man kunne vise frem sine egenskaper som krigere og riddere. Det er interessant at både Henrik III og Edvard I flere ganger forbød turneringer. Dette viser at de hadde ønske om å holde voldsbruken under kontroll. Mange av turneringene under Henrik IIIs regjeringstid var preget av rivalisering

376 RN II: 397, 403, 418, 419, 429, 438, 472, 549; Skeie, 2006: 93-129. For konflikten med Danmark og de tyske byene, se også Bjørge, 1995: 84-87

377 Et eksempel på en konflikt mellom aristokrater er konflikten mellom den islandske aristokraten Torgils Skarde og Knut jarl. Torgils ble tatt opp i kong Håkons hird i 1245, men kom i konflikt med Knut i Trondheim, hvor Knut hadde sitt jarledømme. Konflikten ser ut til ha den grunnen at Knut snakket stygt om islendingene, og at deres menn slåss med hverandre. En av Torgils menn såret en av Knuts, og Knut kastet denne mannen i fengsel. Torgils prøvde å fri den fengslede med makt, men klarte det ikke. Det var på nippet til væpnet konflikt, men partene klarte å forlikes. *Sturlunga saga*: 135-140. Andre eksempler er Skule mot Åsulv og Skule mot Knut Håkonsson på 1230-tallet.

mellom engelskmenn og utlendinger og Henrik III ønsket å forhindre mer uvennskap mellom dem. Aristokratenes sinne over at turneringene ble avlyst av kongen viser at de ønsket slike turneringer og at krigermentaliteten var til stede.³⁷⁸ Det vil si at denne mentaliteten var tilstede, men at den ble utfordret av nye ideer om ridderlighet og høvisk oppførsel hvor vold og lignende i større grad ble ansett som noe som ikke passet for aristokrater, som stadig hadde blitt sterkere siden 1066.³⁷⁹ De engelske aristokratene befant seg i en mellomposisjon: På den ene siden de impulsene om riktig hoffoppførsel og ridderidealer og på den andre siden deres tradisjonelle rolle som riddere og militære ledere. Sammen med dette må også de stadige militære utfordringene ha spilt stor rolle. Hvordan påvirket dette hverdagen til aristokratene?

Som i Norge ser det ut til at personlige konflikter i større grad enn før ble løst med fredelige midler. Kranglende og kjempende aristokrater er det lite av i kildene når man ser bort fra opprørsituasjoner. Og den kongelige domstol tok mer kontroll over tillatt voldelig oppførsel. I Marlboroughstatuttene ble det forbudt å utføre hevn uten at en kongelig domstol hadde gitt lov. Statutten hevder at lokale domstoler ofte endte i domsavgjørelser hvor hevn og vold stod sentralt. Dette var man ikke fornøyd med og mente at den beste måten dette kunne forhindres på var ved at det bare var kongelige domstoler som kunne godta hevn som straff.³⁸⁰ Dermed ble hevn og vold underlagt strengere kongelig kontroll på samme måte som i Norge og viser at slike handlinger var vanlige og et problem.

Jarl John de Warenne av Surrey var i 1269 i to konflikter, den ene gangen med jarlen Henrik de Lacy av Lincoln, den andre gangen med baronen Alan la Zouche. Begge ganger ble konfliktene løst i en kongelig domstol og begge ganger ble det dømt mot Warenne. Begge ganger ser det ut til at det var Warenne som hadde mest skyld og at han var den mest aggressive. Konflikten med Zouche hadde utgangspunkt i en konflikt om to gods i Northamptonshire.³⁸¹ Etter at opprøret var ferdig begynte jarl Gilbert de Clare og Roger Mortimer å krangle. Saken gjaldt først og fremst en uenighet angående behandling av de overlevende opprørerne. Clare stod for en mild behandling mens Mortimer ønsket en strengere behandling fordi han var en av de som Henrik III hadde gitt jord som hadde tilhørt opprørere. Det ble fremsatt trusler, men jarlen forlot stedet straks. Det ser dog ikke ut

378 Det ble arrangert mange turneringer i løpet av perioden, for et utvalg se Paris, I: 322-23, 412-13; Paris, II: 234, 246-47, 264, 316, 466-67, 512-13; Crouch, 2011: 34-36. At turneringer og andre krigsleker kunne være farlige er forståelig. Jarlmarshalk Gilbert Marshal døde som følge av en rideulykke i en pil og bue-konkurranse i 1241, og i samme turnering døde også en av hans følgesmenn. Paris, I: 360-61. Paris skrev også at turneringen ble holdt for å teste folks ridderferdigheter. Sønnen til jarlen av Surrey døde under en turnering i 1286. *Bury St. Edmunds*: 87

379 Crouch, 2011: 193-206; Gillingham, 1994: 33, 38-39, 44-53

380 EHD: 385 (del av s. 384-92)

381 Warenne var voldelig og kom ofte opp i problemer. *Bury St. Edmunds*: 46; Paris, II: 373; Crouch, 2011: 113; Waugh, <http://www.oxforddnb.com/view/article/28734>, hentet 1.03.2012

til at det forekom noen faktiske voldshandlinger.³⁸²

Eksemplene viser hvordan konflikt mellom aristokrater oppstod, men felles for de er at de fant sted kort tid etter opprøret og at alle parter hadde deltatt der og derfor stammet nok mye av uenigheten derfra. Bare konflikten mellom Warenne og Zouche ser ut til at hadde utgangspunkt i en eiendomstvist. Direkte voldshandlinger i eksemplene forekom ikke. I følge engelske historikere forekom det en del personlig vold mellom aristokrater, oftest som resultat av at den ene eller den andre parten følte at ens ære var krenket. De kommer dessverre ikke med andre eksempler enn det som er nevnt over fra min periode, men de hevder at det var vanlig.³⁸³ Og det kan godt hende, men det blir vanskelig å bevise uten grunnlag i kildene. De engelske historikernes arbeid er basert på flere kilder enn hva denne oppgaven er og derfor er det vanskelig å motsi de. Allikevel er fraværet av personlig vold og konflikter mellom engelske aristokrater i kildene overraskende fordi trolig hadde de fortsatt en stor grad av militær mentalitet.³⁸⁴ Det kan være at kildeutvalget til denne oppgaven er slik at slike hendelser og situasjoner ble utelatt hvis de ikke var av stor betydning, men det er vanskelig å avgjøre dette.³⁸⁵

Til å være en samfunnsgruppe som i stor grad var basert på deres militære oppgaver og evner, i et samfunn som var preget av en slik mentalitet, er det overraskende at konflikt og vold ikke fant sted oftere. Man skulle tro at betydningen av personlig ære, voldelig hevn som den beste måten å gjenopprette den på og betydning av lokal makt og kamp om dette, ville vise seg mer i kildene.³⁸⁶ De normative kildene er de kildene som viser at det forekom slikt da de forbyr særlig blodhevn uten tillatelse fra en kongelig domstol. De berettende kildene forteller om få hendelser hvor faktisk vold forekom og da er det ikke alltid sikkert at personene involvert kan sies å ha vært aristokrater. Både Vegard Verdal og Andres Skjaldarband var aristokrater slik at drapet på Vegard viser at slikt forekom. I England er det bare på riddernivå at det fortelles om reelle voldelige handlinger.

Når det kommer til konflikt mellom aristokrater er det flere eksempler, men også her er det overraskende at det er få eksempler. De fleste aristokrater hadde som mål å i hvertfall ikke miste

382 Paris, III: 362. En annen konflikt oppstod mellom jarlene av Hereford og Gloucester i 1290, pga en eiendomstvist.

Den endte i kongens domstol, hvor begge faktisk ble dømt, men dommen ble ikke utført. Prestiwich, 2005: 136

383 Crouch, 2011: 117-32; Gillingham, 1994: 31-53; Prestwich, 1991: 233; Strickland, 2008: 84-113

384 I 1257 forteller Paris at Simon de Montfort og William de Valence, kongens halvbror, hadde en konflikt. William skal ha tatt en del ting fra Montforts eiendom som jarlen tok tilbake. William svarte med å beskyldte Montfort for forræderi. Etter dette beskrives forholdet mellom de to som et «evig fiendskap», noe som vil si at de ble hverandres fiender. Denne konflikten hadde vart siden William kom til England med sine brødre og de utenlandske aristokratenes inntog i England var en av de tingene de engelske aristokratene klaget på i 1258-59. Paris, III: 233-34; Crouch, 2011: 124-29

385 Bevis for at det engelske samfunnet fortsatt var voldelig er to hendelser 1240- og 50-tallet. I 1248 ble en ridder fanget og fengslet for å ligge med en annen ridders datter. Han ble mishandlet i fangenskapet, men senere løslatt.

Det var dog den andre ridderen som ble straffet – han ble gjort arveløs og forvist fra England. I 1255 drepte sønnen til en ridder faren fordi han ønsket arven fortere. Han ble hengt for dette. Paris, II: 277; Paris, III: 116

386 Crouch, 2011: 124

makt, men allikevel ser det ikke ut til det var vanlig at de gikk til det skrittet å angripe andre aristokrater for å beskytte sin makt. Den norske jarlen Alv Erlingsson er i så måte et eksempel på noen som trolig valgte å sette seg opp mot en annen aristokrat fordi han anså sin posisjon som truet og konflikten med hertug Håkon var trolig en kamp mellom to lokale herrer og om makt og innflytelse i omtrent det samme området. Både konflikten mellom Roger Mortimer og Gilbert de Clare, jarl av Gloucester, og mellom baronen Alan la Zouche og jarlen John de Warenne var basert på personlige maktinteresser, men konfliktene lå tett opp til og var i stor grad påvirket av opprøret 1264-65 slik at de ikke helt hører hjemme her.

Det kan være at det forekom mer rivalisering og konflikt mellom aristokratier både i England og i Norge, men at de kildene jeg har til disposisjon ikke omtaler dem. Engelske historikere hevder at det forekom flere slike konflikter og rivaliseringer, men det blir vanskelig å måle det opp mot mine analyser på grunn av forskjellen i kildematerialet. I følge Hans Jacob Orning kan mangelen av konflikter mellom aristokrater i *Håkon Håkonssons Saga* forklares med at forfatteren Sturla Tordsson ikke var interessert i konflikter hvor kongen ikke var involvert eller som ikke fikk betydelige konsekvenser. Dermed blir personlige konflikter mellom aristokrater hvor kongen ikke spilte noen rolle eller som ikke fikk noen store konsekvenser ikke beskrevet i sagaen. Og de andre norske kildene er diplomer, brev og andre dokumenter. Allikevel kan det ikke slutes fra fravær i kildene til at det ikke forekom konflikter mellom aristokrater.³⁸⁷ De engelske krønikeforfatterne hadde ikke den samme innstillingen, men også der kan fraværet forklares med at de ikke ble tatt med hvis de ikke hadde eller fikk stor betydning eller hvis det ikke hadde tilknytning til den som skrev eller der krøniken ble skrevet, som for eksempel klosteret ved Bury St. Edmunds eller ved Lanercost. Hvis de ikke anså det som viktig, hvorfor skrive det ned? De engelske krønikene som var knyttet til et kloster hadde ikke som mål å skrive en enhetlig historie, de er heller opptegnelser over hva som skjedde for hvert år. Matthew Paris skrev på sin side en enhetlig historie om England og burde dermed ha inkludert mer av aristokratiske konflikter. Slik som i Norge kan det ikke slutes fra fravær av eksempler i kildene til at det ikke forekom.

En grunn til at det forekommer lite voldbruk og konflikt mellom aristokrater kan være en skiftende holdning og mentalitet i denne perioden. Det ser ut til at det militære aspektet ved aristokratiet i Norge i stor grad forsvant etter 1240. Deres militære roller forandret seg til organisatorer av leidangen og av en mulig elitehær og at deres aktive deltagelse ikke betydde mye lenger. De norske aristokratene var blitt kongelige ombudsmenn og byråkrater, hvor rollen som krigere ikke passet inn.³⁸⁸ I England viser fremkomsten av den idealiserte høviske oppførsel at

387 Orning, 2004: 112

388 Bagge, 2010: 79-85, 101-10

voldsbruk ikke lenger sømnet seg for den korrekte aristokrat. Dette idealbildet fremmet dog fortsatt idealet om den gode ridder, slik at den gamle krigermentaliteten ikke kan ha forsvunnet helt. De mange turneringene i England viser blant annet dette. Både Norge og England opplevde kriger og slag gjennom hele perioden, men mens det i England skjedde både der og i utlandet ble det fokusert utover landegrensene i Norge etter 1240. Samtidig ble norsk utenrikspolitikk, og trolig også den engelske, i stadig større grad preget av diplomati og fredelige løsninger som ekteskap og ikke krig.³⁸⁹

En annen grunn til den lave forekomsten av voldsbruk og konflikter mellom aristokrater i oppgavens periode kan være den økte kongelige involveringen i jurisdiksjonen, også lokalt. I begge land kom det forbud og lover mot personlig blodhevn utenfor kongelig regi. At det fortsatt var lov, om bare med dom fra kongelig domstol, viser at vold fortsatt ble ansett som en mulig måte å straffe visse forbrytelser på. Både i Norge og i England ville kongene i større grad enn før at all dømming og jurisdiksjon skulle skje gjennom kongelige domstoler og/eller kongelige oppnevnte domskommisjoner. Denne utviklingen kan spores tilbake til Henrik II på 1100-tallet i England, mens den i Norge fikk virkelig feste etter 1240. Det vil ikke si at kongen ikke brydde seg med dette før 1240, men at han nå fikk anledningen til å fokusere på dette, noe både Håkon Håkonsson, Magnus Lagabøte og Håkon V gjorde. Derfor var kongene med på å utvikle et syn på vold som noe som kunne skje, men bare under begrensede og kontrollerte tilfeller.

Mot det at det ble fredeligere i det engelske samfunnet kan man argumentere at det i England var langt mer vanlig med politisk vold både før og etter oppgavens periode og selv på slutten av Edvard Is regjeringstid kan det se ut til at vold ble mer brukt, da mot skotske opprørere. Særlig under Edvard II var det mye bruk av vold i konflikter og spesielt Edvard II benyttet seg mye av vold mot politiske motstandere. Derfor kan det være at periodene til Henrik III og Edvard I mer var unntak i middelalderen enn et ledd i en utvikling. For oss er det allikevel mest fornuftig å opprettholde oppfattelsen av 1200-tallet som fredelig, om det var eksepsjonelt eller ikke.³⁹⁰

Aristokratenes mentalitet og holdninger ser dermed ut til å være i forandring. Det store fraværet av vold og konflikt i fredstid vitner om et samfunn hvor uenighet ble løst gjennom fredelige midler.

4.7 Avslutning

Sentralt i dette kapittelet har valg av side og sideskifte som strategisk handling vært. Derfor kan det være interessant å se slike valg og skifter over lengre tid og dermed se utviklingen. For Englands del sammenlignes hvem som var på reformatorenes side i 1258, både blant de som avla

389 Bagge, 2010: 85-101; Bjørge, 1995: 49-60. Jf de to forrige kapitlene.

390 Gillingham, 1994: 31-53; Strickland, 2008: 84-113

trokapseden til hverandre og de som ble valgt fra deres side under Oxford-parlamentet, hvem som stod på hvilken side under slaget ved Lewes i 1264 og hvem som nevnes under oppgjøret, det vil si i dokumentet *Dictum of Kenilworth*.³⁹¹ Under slaget i 1264 er det igjen bare én av de som ble valgt av reformatorene i 1258, lederen jarl Simon de Montfort av Leicester, mens Gilbert de Clare hadde tatt over etter faren Richard som jarl av Gloucester. Mellom 1258 og 1264 hadde de blant annet mistet baronen Roger Mortimer, jarlmarskalken Roger Bigod av Norfolk og jarl Humphrey de Bohun av Hereford, og fra slaget ved Lewes i 1264 til 1266 da parlamentet i Kenilworth utarbeidet *Dictum of Kenilworth*, hadde Gilbert de Clare også byttet side. Det er ikke registrert noen som gikk motsatt vei, altså som valgte å forlate kongen til fordel for reformatorene og senere opprørerne. Det kan være at det var noen som forlot kongen, men kildene nevner dem ikke og de var da trolig ikke av stor betydning.³⁹²

I Norge var det ingen som trolig skiftet side under opprøret 1239-40 utenom folk som ble tilbudt grid og dermed overga seg.³⁹³ Dette bør dog ikke tolkes direkte dit hen at disse valgte å skifte side, men heller at de valgte i situasjonen å redde seg selv. Av de som fremstår som Skules støttespillere i 1223 og i 1233 var mange av igjen i 1239-40, blant andre Alv fra Tanberg og Bård Bratte. Fra 1223 til 1239 hadde Skule først og fremst mistet støtten fra Åsolv på Austrått, en betydningsfull person som hadde stått på Skules side siden 1217. Blant ribbungene skiftet Erling Romstav side. Problemet er at sagaen er ujevn på hvem som nevnes fra situasjon til situasjon og det blir dermed noe usikkert å avgjøre hvem som hadde falt fra og hvem som var kommet til. Grunnen til dette er at det kanskje ikke hendte ofte at slikt skjedde og at det å skifte side til kongen ikke ble ansett som noe negativt og derfor ikke noe å kommentere.³⁹⁴ Men Håkon Håkonssons tale til sine menn i Trondheim i 1240 viser allikevel at det skjedde sidebytter og at dette ikke var bra. Han sier rett ut at det å forlate kongen ikke var mandig gjort. En bondes tilsvær vitner understreker denne holdningen, da han omtaler sideskiftere som uslinger.

Det skjedde ikke mange sideskifter i løpet av perioden, men det forekom noen og noen av de var av stor betydning. Særlig Gilbert de Clares sideskifte mellom slaget ved Lewes i 1264 og slaget ved Evesham i 1265 var betydningsfullt. I hvilken grad Åsolv på Austrått var det i Norge kan diskuteres, men det var han som ledet angrepet på Skule i Trondheim i 1240 som endte med Skules død. De var flere sideskifter i fredstid enn i krigstid. Dette kan forklares med at man fortsatt var i fredstid og ikke i åpen konflikt, og at en fast avgjørelse ikke trengtes å ta ennå. Da det ble opprør, var sidevalg og eventuelt -skifte av langt større betydning og vanskeligere.

391 *Dictum of Kenilworth*: EHD: 380-84

392 EHD: 361, 362, 380-84; Paris, III: 347-49

393 Blant annet HH: 263

394 Orning, 2004: 121

Det å gå fra konflikt i fredstid til opprør var et alvorlig steg. Trolig var hverken opprøret til reformatorene i England i 1264 eller Skules i 1239 overraskende for hverken Henrik III eller Håkon Håkonsson. Stemningen i begge landene hadde i flere år vært spente. Skule hadde allerede mobilisert styrker før han tok kongsnavn og det hadde forekommet fysiske angrep i England før 1264. Derfor er det rart at hverken Håkon eller Henrik gjorde mer for å hindre opprørene. Trolig var de så sikre på seg selv at de mente at de ikke var truet og at det var en god mulighet å bli kvitt motstandere. Allikevel var det et steg å ta for Skule, ribbunger og engelske reformatorer, et steg som betydde at de da gikk opp mot sine konger. I Norge ble det fremmet alternative kongsemner, men trolig ønsket hverken ribbungene eller Skule å faktisk fjerne kongen, men å få til et samkongedømme, hvor Sigurd Ribbung eller Skule skulle få sin, etter deres mening, rettmessige del av landet. I England var det snakk om å gjennomføre reformer. Derfor var spillbrettene noe annerledes fordi det er forskjell på å ville gjennomføre reformer og det å fremme et alternativt kongsemne. Selv om man angrep kongene kan det se ut til at alle tre opprørsgrupper klarte å overbevise seg selv om at dette var det riktige å gjøre. For de engelske reformatorene og for Skule spilte det en rolle at de følte seg presset og at de måtte gjøre opprør. For engelskmennene var det for å få gjennomført reformene og for Skule var det for å forhindre at hans makt skulle bli enda mindre etter at han flere år hadde vært på defensiven. Ribbungene ser ikke ut til å ha hatt dette som motiv. De som grunnla ribbungene ser heller ut til at var misfornøyde med tingenes tilstand og at de ønsket å gjøre noe med den. Lignende argumenter fantes trolig hos Skule og hos engelskmennene.

Allikevel var det å stå opp i mot kongen enten i fredstid eller når de gjorde opprør utroskap og brudd på lojaliteten deres. Oppfattelsen av troskap var dog kontekstuell, for å bruke Hans Jacob Ornings begrep.³⁹⁵ Dette betyr at de hadde forskjellig oppfattelse av hva troskap og lojalitet betydde, og hvilken betydning dette hadde for hvordan man oppfattet eventuelle brudd på troskapen og lojaliteten. Dette kan være med å forklare hvordan de som gjorde opprør kunne legitimere det at de gjorde opprør: De mente kanskje at det ikke var brudd på troskap og lojalitet. I 1214-15 mente de engelske aristokratene at deres troskap ble satt til side og selv om det ikke finnes lignende uttalelser fra 1258-65 betyr ikke det at de ikke kunne mene det samme.³⁹⁶ I følge den uoffisielle engelske kodeksen for aristokratisk oppførsel var lojalitet og troskap noe av de viktigste egenskapene aristokratene kunne ha.³⁹⁷ Dermed brøt aristokratene egentlig dette i 1264. Men om begrepet troskap var slik som i Norge kan dette forklares med at de ikke anså dette som brudd på lojaliteten og troskapen siden de ikke ønsket å fjerne kongen, men å utføre reformer. Derfor overbeviste kanskje mange opprørere seg selv om at det de gjorde ikke var ulovlig eller brudd på troskapen. De klarte

395 Orning, 2004: 101, 176-77

396 Bartlett, 2000: 62-67. Suksessen til aristokratene i 1214-15 virket i tillegg også som inspirasjonskilde

397 Crouch, 2011: 193-218

dermed å legitimere sine handlinger og mente at dette ikke gikk ut over deres personlige ære. En annen mulighet er at nettverks- og vennskskapsforbindelsene var sterkere enn båndene til kongen, slik at de følte seg forpliktet til å støtte og hjelpe opprørerne eller å være med å gjøre opprør på grunn av slike forbindelser. Det å gjøre opprør viser også at ekteskapsforbindelser ikke var de sterkeste, Simon de Montfort var gift med Henrik IIIs søster og Håkon Håkonsson med Skules datter. Dermed var vennskapene som var etablert av ekteskap ikke sterke nok.³⁹⁸

Noe som må ha spilt rolle både i Norge og i England for både det å velge side og det å velge å gå til opprør, må ha vært betydningen av lederne av partene og muligheten for suksess. De som gjorde opprør må ha trodd på at de ville seire. Videre ble reformatorene og opprørerne i England ledet av opptil flere jarler, selv om flere falt fra etter hvert. I Norge var lederen for opprørerne en mektig herre Skule jarl var sin tids mektigste mann ved siden av kongen og må derfor ha hatt stor innflytelse i samtiden. Dette kan være med å forklare hvorfor mange valgte å følge de engelske aristokratene og Skule jarl. Erling Romstavs sideskifte i 1227 kan også forklares ut i fra ledernes personlighet. Man vet ikke hvorfor Erling valgte å skifte side, men en grunn kan være at den opprinnelige lederen for ribbungene, Sigurd Ribbung, var død og at Erling ikke ønsket å følge noen andre. At lederne var mektige personer må ha spilt stor rolle fordi det da var lettere å velge å støtte dem. Ikke bare troen på disse personene og at deres mål var det rette, men det var også da mulig å oppnå noe materielt her, noe som fører oss over til neste punkt.

Til nå fremstår både uenighetene og opprørerne som preget av ideologiske handlinger og at man valgte å gjøre opprør eller følge noen som gjorde opprør på grunn av ideologiske overveielser som blant annet at det var det riktige å gjøre, at de trodde på Skule som en konge eller at reformene var så viktige at de måtte gjennomføres for enhver pris. Dette blir dog misledende da mange valgte side, ble med i opprør og så videre ut fra langt mer kyniske og pragmatiske overveielser. Roger Mortimer skiftet side etter hvor han mente at han selv ville tjene mest. Det er flere eksempler på personer som valgte side eller som valgte å skifte side av personlige årsaker, som uenighet og misnøye med den siden man var på fra tidligere. De første ribbungene var baglerhøvdinger som var misfornøyde med hva de oppnådde under Håkon Håkonsson og både jarl Gilbert de Clare og Åsolv på Austrått skiftet side på grunn av uenighet og konflikt med lederne av partene. Sammen med dette kan det legges til hvorfor man valgte i Bergen i 1218: Hvem hadde mest penger? Dette viser en pragmatisk tankegang som trolig var til stede både i Norge og i England. Et viktig poeng som Daniel Williams har gjort er at baronreformene tross alt var noe annet enn opprøret. Opprøret var like mye en kamp mellom individer om økt personlig makt som et middel å gjennomføre reformer

398 Montfort hadde fra starten av hatt et vekslende forhold til Henrik III, noen ganger godt, men mange ganger dårlig.
Se Paris I: 194, 259; Paris, II: 281-86

på. I løpet av de to årene må det ha foregått en del plyndring og herjing, selv om det ikke kommer klart fram i kildene.³⁹⁹ Det samme var situasjonen i Norge hvor ribbungene i stor grad bedrev plyndring og herjing på Østlandet. Derfor kan de personlige interessene og ønskene ha spilt større rolle i valg av side enn andre ting. Her går strategier og personlige interesser over i hverandre. Strategiene ble preget av aristokratenes personlige interesser, og motsatt.

Stor betydning må den personlige maktbasisen til de to landenes aristokratier ha spilt. Bare sterke og mektige aristokrater kunne ha håp om å nedkjempe kongen. De engelske aristokratene var dette. Både Simon de Montfort og Gilbert de Clare var mektige jarler. Før selve opprøret var de også støttet av andre jarler og sammen må disse ha utøvd veldig mye makt og innflytelse i sin tid. I Norge ble ribbungene ledet av flere gamle baglerhøvdinge som nok hadde stor lokal innflytelse og Skule var Norges mektigste mann ved siden av kongen. Den personlige maktbasen kan være med å forklare hvorfor det ikke fant sted noe opprør i Norge etter 1240. Det ser ut til at de norske aristokratene da rett og slett ikke var mektige nok til å ha vært en trussel for de norske kongene.⁴⁰⁰ Deres makt var nå basert på hva kongen ga og delegerte til dem, slik at de ikke lenger hadde mye personlig makt. Derfor kunne de trolig ikke ha mønstret nok menn til å utfordre kongene, men det hadde de engelske aristokratene. De hadde stort nok personlig maktgrunnlag til at de kunne være en trussel for kongen, noe som kan bevises med hendelsene 1296-97 da det var kongen som valgte å gi seg i konfrontasjonen med to jarler. Edvard I viste dermed en større forståelse av aristokratenes makt enn det Henrik III gjorde på 1260-tallet. De norske aristokratene var for svake til å kunne gjøre noe som dette. Både Skule jarl og de ledende opprørske aristokratene i England hadde mye personlig makt, men de var allikevel forskjellige. Skule hadde som jarl og hertug tilgang til kongsinntekter og kongsjord, samt at han hadde tatt over brorens løsøre da han døde i 1217, og kunne bruke dette til å gi gaver og lokke til seg folk. Simon de Montfort og Richard de Clare hadde ikke en lignende tilgang, men de hadde mye personlig rikdom som jarler. I motsetning til Skule kunne ikke Clare og Montfort bruke alt de hadde på gaver og bestikkelser. Skule på sin side hadde ikke samme grad av personlig rikdom som de engelske aristokratene, og var avhengig av tilgang til kongens ressurser.⁴⁰¹

Et interessant poeng som det ikke har blitt gjort noe ut av ennå er at alle tre opprør til slutt feilet. Ribbungene overga seg i 1227, Skule ble drept i 1240 og det engelske opprøret endte i realiteten med Simon de Montforts død i 1265 (selv om mindre grupper fortsatte et par år etterpå).

399 Williams, 1985: 166-68. Et eksempel på en som benyttet seg av de urolige forholdene var jarlen av Derby som plyndret og herjet. Paris, III: 340

400 Ifølge Orning ble det fred etter 1240 i Norge på grunn av at kongene ikke lengre ble utfordret av alternative kongsemner, noe som mye var pga flaks i arvingen. Orning, 2004: 268-72

401 Bevis på gavegivning og å dele rikdommen sin med de man ønsket støtte av er da Skule selv kunne utnevnte sysselmenn og lendmenn og da Håkon vinteren 1239-40 brukte sine egne eiendeler for å betale hirden. HH: 226-27

Dermed ser alle tre opprørsforsøk mislykkede ut. Var de det? De to norske ser ut til at var mislykkede. Skule døde og i tiden etter ble den norske kongens enemakt stadig sterkere. Ribbungene ble borte etter 1227 og få av dem dukket opp igjen etterpå utenom Knut jarl, men han gikk over til kongen. Det engelske opprørets effekt er vanskeligere å måle. Dens leder ble drept og de fleste velstående aristokratene hadde allerede forlatt dem. De som var igjen ble fratatt sine eiendommer, men fikk mulighet til å kjøpe dem tilbake noen år etterpå til en sum basert på hva eiendommene var vært. Dermed ser den umiddelbare suksessen ut til å være fraværende. Utover Edvard Is regjeringstid, og senere, fortsatte flere av ideene å utvikle seg og flere ting fikk feste. Blant annet et kongsråd og hyppigere parlamenter. Edvard Is tilbaketrekning i 1297 viser også at hans redsel for nytt opprør var større enn hans vilje til å overkjøre aristokratene. Dermed ser det ut til at opprøret fikk en viss betydning.

Middelalderssamfunnet var fortsatt i stor grad krigersk og den militære siden ved aristokratiet spilte fortsatt stor rolle. De skulle være hærens øverste ledere, det var strenge krav for riktig utstyr, særlig for de engelske ridderne, og i både *Hirdloven* og i *Kongespeilet* fremstår deres militære plikter som kanskje det mest sentrale.⁴⁰² Med denne militærkulturen er det overraskende at det i kildene ikke fortelles mer om aristokratenes ridderegenskaper, om deres deltagelse i slagene eller om konflikt mellom aristokrater i fredstid. Selv om Sturla Tordsson eventuelt selv ikke ville skrive om slikt som ikke hadde noe med kongen å gjøre, er det overraskende at ikke det står mer om det i andre kilder. Og denne innstillingen er i seg selv overraskende, hvorfor ville han ikke dette? Trolig var det fordi det var en offisiell kongesaga, skrevet på oppdrag fra Håkons sønn Magnus og kone Margrete. Men fraværet av dette i de andre kildene, også i England, er vanskeligere å forklare, særlig når engelske historikere hevder at militærkulturen var til stede i England og at det forekom konflikt og vold mellom aristokrater.⁴⁰³ Derfor er det trolig slik at fraværet i kildene ikke betyr et faktisk fravær.⁴⁰⁴ Samfunnet var fortsatt voldelig og preget av krigermentalitet, noe som ridderturningene i England og Håkon Håkonssons tale før slaget i Oslo i 1240 vitner om. Fraværet av vold og konflikt innenlands i Norge etter 1240 kan forklares med det norske aristokratiets utvikling fra et aristokrati basert på deres militære evner som hadde blitt enda viktigere under Sverre til et aristokrati basert på administrativ kongstjeneste hvor militære oppgaver stadig mistet betydning. Når det ikke lenger var like stort behov for aristokratene som krigere må også deres egen oppfattelse av seg selv som krigere ha gradvis forsvunnet. Dette betyr ikke at den forsvant, men at den ble kombinert og kanskje dominert av deres nye rolle. I England fortsatte nok krigermentaliteten enda lengre fordi England fortsatte å bli preget av krig og konflikt, noe som hjalp

402 Ved siden av kongstjenesten og militærpliktene kan vaktjeneste bli ansett som en form for kongstjeneste.

403 Dette er som sagt basert på Orning. Crouch, 2011: 20, 99-132

404 Orning, 2004: 112

aristokratene å holde seg skjerpet. Men også her ser det ut til at den nye oppførselkodeksen begynte å sette dette en del til side til fordel for gavmildhet, godhet, tilbakeholdenhet og så videre og at aristokratenes militære evner i stadig større grad skulle få spillerom i lukkede anledninger og situasjoner hvor mestring var viktigere enn erfaring.⁴⁰⁵ Tilbakekomsten av politisk vold under Edvard II vitner dog om at den ennå ikke hadde fått fullt gjennomslag.

Opprør, bruk av vold og konflikt var en del av det politiske spillet i begge land. Betydningen ser dog ikke ut til å være avgjørende. Sidebytter forekom sjeldnere enn man skulle tro og det samme med konflikter mellom aristokrater. Det politiske spillet ser ut til at var relativt fredelig, noe som kan forklare hvorfor mye av det fokuserte på deltagelse i styre og stell av landene og på ekteskap og nettverksbygging. Dette igjen kan ha vært på grunn av at konflikter var vanlige og at allianser, nettverkforbindelser og et godt forhold til kongen var nødvendige i konflikter mellom aristokratene. Dette kapittelet viser dog at konfliktene ikke preget det politiske spillbrettet som man skulle tro.

405 Crouch, 2011: 193-206

Kapittel 5: Konklusjon. Det politiske spillet

5.1 Forholdet mellom aristokrati og kongemakt

Som medlemmer av hirden var det norske aristokratiet avhengige av de norske kongene for sin makt og posisjon i samfunnet. De var de norske kongenes håndgagne menn, det vil si at de var kongens tjenestemenn. Det norske aristokratiet fremstår som svake i forhold til kongene, noe som trolig var realiteten. De norske kongene i oppgavens periode hadde mye makt og man kan snakke om personlige styringsperioder for alle kongene utenom Eirik II. De norske aristokratenes avhengighet av de norske kongene gjorde at de ikke hadde mulighet til å gjøre opprør eller å gå i mot sine konger, i hvertfall ikke etter 1240. Også før 1240 da utfordrerne av kongemakten var personer som mente at de selv eller den de fulgte skulle være konge var trolig ikke spørsmålet om lojalitet og troskap avgjørende, slik at forholdet trolig fortsatt kan sies å ha vært til fordel for de norske kongene. Den lave forekomsten av maktmisbruk og vold samt betydningen av edene i de normative lovene vitner videre om at kongenes posisjon var sterk. Den norske kongens fremtredende rolle overfor det norske aristokratiet i ekteskappolitikken er også med å underbygge dette synet. Et spørsmål er om ikke kongene på sin side var avhengige av aristokratene og at forholdet ikke kan sies å ha vært såpass ensidig som man fort kan få oppfatningen av. Aristokratene var selvfølgelig deler av råd og riksmøter og var også kongenes viktigste personer i administrasjonen og styret av landet. Derfor må man være forsiktig med å omtale det norske aristokratiet som ensidig underlagt kongene. En gjensidig avhengighet ser ut til å ha vært realiteten.

De engelske aristokratene hadde ikke samme organisatoriske rammeverk som de norske. De hadde ikke offisielle roller i administrasjonen som aristokrater og de kan ikke omtales som et tjenestearistokrati. Dette gjorde at de var mer uavhengige av kongene og at forholdet mellom konge og aristokrati var annerledes fra det som var i Norge. Som i Norge var de engelske aristokratene selvfølgelig deler av råd og parlamenter, men de var ikke selvfølgelig deler av kongens administrasjon. Til dette benyttet de engelske aristokratene seg mer av profesjonelle tjenestemenn fra lavere sosiale klasser til for eksempel sheriffer. En lignende utvikling fantes også i Norge. Noen engelske aristokrater hadde embeter og roller i staten, i tillegg til å være kongelige rådgivere, men dette var embeter plassert høyt i samfunnet og med usikker makt slik at man må være forsiktig med å gi disse stor betydning for forholdet mellom aristokrati og konge. I motsetning til i Norge klarte de engelske aristokratene å holde seg inne i ekteskapsdelen av det politiske spillet, noe som gjorde at de engelske kongene benyttet seg mer av dem og at de var i nærere forhold til hverandre. Denne posisjonen, samt en sterkere personlig maktbasis, gjorde at de engelske aristokratene hadde bedre

mulighet og evne til å utfordre de engelske kongene enn de norske hadde. Det var dog aldri snakk om å fjerne de engelske kongene, men heller å innføre visse reformer som styrket aristokratenes betydning. På grunn av denne trusselen hadde de engelske aristokratene mer å si overfor kongene. Men også i England øvet kongene mye makt og kontroll over samfunnet, også formelt gjennom lover, og forholdet må ha vært en gjensidig avhengighet.

Forholdet mellom konge og aristokrati er viktig å få stadfestet, fordi det var sentralt for det politiske spillet. Dette forholdet var trolig preget av en gjensidig avhengighet i begge land, men på grunn av særforhold i hvert av landene var det ikke helt likt. De engelske aristokratene var mektigere og friere i forholdet til kongene, men de kunne ikke fjerne kongene fra det politiske spillet. De norske aristokratene var mindre mektige og mer ufrie i forholdet til kongene, men kongene kunne ikke styre uten å bruke dem. Forholdet var også avhengig av hvor sterke kongene var. Tre av fire norske konger var trolig sterke nok til å de var sterkere enn aristokratiet, mens de to engelske kongenes styrke er vanskelig å avgjøre. Ihvertfall Edvard I var sterk nok til å gjøre seg gjeldende overfor aristokratene mens Henrik III ikke ser ut til å ha vært like sterk. I begge land var aristokratene øverst i samfunnet og det var nødvendig at et forhold mellom dem og kongemakt fantes. Det var også slik at de nasjonale forsamlingene, parlamentene og riksmøtene, var forumer og anledninger for partene å møtes. Det er vanskelig å måle hvem som hadde mest å si her, men de engelske aristokratene klarte ved flere anledninger å gjøre sine ønsker gjeldende. Det ser ikke ut til at de norske aristokratene noen gang klarte dette. Gjensidig avhengighet fremstår som den beste måten å beskrive forholdet på.

5.2 Aristokratenes personlige makt og økonomiske fundament

De engelske aristokratene baserte makten og posisjonen sin i samfunnet på deres personlig baserte lokalmakt. De var jarler og baroner og dermed innehavere av jarledømmer og baronier som kunne strekke seg over store deler av landet. Selv om disse områdene ofte var fordelt rundt om i England hadde de vanligvis minst ett senter for sin makt, et gods. Som lokale jordherrer utøvde de engelske aristokratene mye makt mest over de som leide jord av ham, men også over andre jordherrer i området hvis de var mindre mektige enn ham selv. Denne personlige makten gjorde at aristokratene var selvfølgelige deler av samfunnets styre, også sentralt. Denne posisjonen viser seg i alle oppgavens kapitler og var med på å gjøre de engelske aristokratene til sentrale spillebrikker på det politiske spillbrettet. De var med mye personlig makt og velstand mulige utfordrere av kongemakten, de var ønskelige giftepartnere for kongefamiliens medlemmer og de var selvskrevne i råd og på parlamentene. Denne makten baserte seg mye på vertikale forbindelser, det vil si forbindelser mellom dem og personer som var under deres makt, men også på horisontale

forbindelser, altså forbindelser mellom aristokrater på omtrent samme nivå i samfunnet. Dermed var ekteskapinngåelser mellom aristokratene vanlige. De engelske aristokratene bygde sin makt på personlige inntekter og eiendommer, noe som gjorde at deres makt var noe annerledes bygd enn de norskes.

Norske aristokrater hadde personlig eiendom, flere trolig ganske mye, men ut ifra denne oppgavens analyser ser det ikke ut til at dette betydde like mye for deres maktposisjon i samfunnet som det gjorde for de engelske. Det har blitt debattert om de norske aristokratenes lokale maktstilling og andel jord som var i besittelse hos dem, men totalt sett ser det ikke ut til at denne lokale makten og eiendommen alltid spilte en viktig rolle. De norske aristokratene utøvde mye makt lokalt ved å være sysselmenn, det vil si å ha et kongelig ombud. Sysselmennene ble plassert i sysler som ikke skulle være knyttet til deres maktsentre for at de ikke skulle opparbeide seg noen fast, lokal maktstilling. Trolig klarte flere aristokratiske sysselmenn dette allikevel, men det er vanskelig å måle dette klart. På grunn av dette bygde de norske aristokratene sin makt på vertikale forhold oppover til kongen og på horisontale forbindelser gjennom nettverk og vennskap. Videre gjorde denne svake personlige maktstillingen de norske aristokratene til mer avhengige av kongemakten, men kongene var også avhengig av aristokratene og de var ikke noen trussel for de norske kongene. Unntaket er ribbungene, som var gamle baglerhøvdinger, og Skule Bårdsson. Skule Bårdsson på sin side var jarl og senere hertug, noe som ga ham tilgang til kongerikets inntekter og eiendom. Dette gjorde Skule rik og velstående og han brukte denne til å etablere vennskap og nettverk. De engelske aristokratene hadde ikke noe lignende, slik at de ikke kunne bruke for mye på å kjøpe og opprettholde vennskap og nettverkforbindelser slik som Skule. Både Skule og de engelske opprørernes ledere 1258-66 var mektige menn med mye makt, men hvordan den var bygd var altså annerledes. Skule med del av norske kongerikets inntekter, og de engelske aristokratene med sin personlige rikdom og eiendom som trolig var mindre enn det norske kongedømmets og i hvertfall ikke utømmelig.

Med bakgrunn i de norske aristokratenes svake lokale stilling er det ikke overraskende at kildene ikke forteller om flere konflikter mellom aristokrater. De få konfliktene handlet om nettopp lokale maktinnehavere som havnet i konflikt med hverandre. Dette gjaldt både i konflikten mellom Åsulv på Austrått og Skule Bårdsson, og mellom hertug Håkon og jarl Alv Erlingsson. Med de engelske aristokratenes sterke lokale stilling og fokus på dette, er det på sin side merkelig at det ikke forekom flere konflikter i England. De få konfliktene det står om i kildene handlet om eiendomskonflikter og særlig for de aristokratene som holdt til i grenseområdene mot Wales var slike konflikter vanlig. Derfor var eiendom og både vertikale og horisontale forbindelser viktige og trolig

sterke. De få sideskiftene i konflikt- og opprørssituasjonene vitner om sterke nettverk som ikke lett lot seg bryte, men også at beskyttelse av lokal eiendom, posisjon og makt var viktig da for eksempel Robert Mortimer skiftet side flere ganger 1258-64 på grunn av skiftende maktforhold og i forhold til hvor hans personlige interesser betydde mest.

Den lokale og personlige makten til aristokratene er viktig å ha med seg for å forstå hvordan de manøvrerte seg og handlet på det politiske spillbrettet. Dette ga de motiver til å handle og velge strategier, som for eksempel for å beskytte sin lokale og personlige makt. Den personlige og lokalt baserte makten var forskjellig fra Norge til England hvor de engelske aristokratenes var mye større og av større betydning enn de norskes, men hvor den i begge land var av stor betydning for hvordan de manøvrerte seg.

5.3 Aristokratiet som samfunnsgruppe

I innledningen ble flere karaktertrekk for det verdslige aristokratiet tatt opp for å etablere en ramme for de personene som denne oppgaven omhandler. Et spørsmål som reiste seg da var om man kan snakke om en egen samfunnsgruppe i middelalderen som aristokratiet kan sies å ha utgjort. Flere av karaktertrekkene har vært til stede i både Norge og i England. Som samfunnets ledere, både sivilt og militært, var aristokratiet skilt fra resten av samfunnet som selvfølgelig deler av landenes styre og stell og av det militære lederskapet. I Norge var aristokratene hirdmedlemmer og sysselmenn, noe som ga de makt og status som ledere av samfunnet. I England var ikke aristokratene organisert på samme måte, noe som gjorde at de ikke distinkterte seg i samfunnet med bakgrunn i dette. Derfor fantes det en felles organisatorisk ramme for det norske aristokratiet som gjør at det er enklere å skille dem fra resten av samfunnet. I England manglet man denne organisatoriske rammen, slik at det er vanskeligere å bruke dette som samfunnsklasse. I begge land var aristokratene selvfølgelig medlemmer av de nasjonale forsamlingene og i kongelige råd og som kongens rådgivere. Selv om man kan diskutere for eksempel de engelske aristokratenes plass i Henrik IIIs råd, er det ikke tvil om at de anså en plass her som selvfølgelig. De engelske aristokratenes krav om å være rådgivere for Henrik III og det at det står at de norske aristokratene skulle gi de norske kongene råd i *Hirdloven* er med å underbygge dette. Samtidig utøvde både det norske og det engelske aristokratiet makt lokalt, selv om denne maktutøvelsen var forskjellig.

Aristokratenes militære rolle er også i utgangspunktet klar i kildene. Som den krigende elite, med krav til utstyr og deltagelse, står deres militære egenskaper og rolle klart frem som en måte å definere aristokratiet i forhold til resten av samfunnet. I løpet av perioden ser det dog ut til at denne rollen ikke betydde like mye som før. I Norge tok særlig deres sivile rolle i staten over, mens det i England trolig også var en liknende pasifisering av aristokratiet. Deres militære rolle og betydning

fortsatte dog å være viktig for hvordan de definerte seg selv. Ridderidealet var viktig i begge land og de engelske aristokratenes militære oppgaver er særdeles klart til stede. I Norge er det vanskeligere å benytte seg av de militære oppgavene som et karaktertrekk når man nærmer seg 1300-tallet, men de var til stede. De engelske aristokratenes evne til å stå i mot kongen og å utfordre ham viser at de hadde betydelig militær styrke, mens de norske aristokratenes mangel av en slik evne tyder på en mindre militær styrke. Dette har med deres personlige makt å gjøre da de engelske aristokratene baserte sin makt på lokal dominering og at samfunnsstrukturen var basert på føydale bånd hvor militære plikter stod sentralt. De norske aristokratene baserte i stede sin makt på deres rolle i staten og ikke like mye på lokale bånd til leietagere. Derfor hadde de ikke en militær ressurs som de engelske, i hvertfall ikke etter 1240.

Ekteskapene skulle i utgangspunktet være en måte å klart adskille aristokratene som samfunnsgruppe på da de var eksklusive. Problemet er at denne eksklusiviteten ikke ser ut til å være enerådende for valg av partnere blant aristokratene. Dette må de norske kongene ta på seg skyld for i Norge da de sluttet å bruke de norske aristokratene i sin ekteskappolitikk, slik at aristokratene ikke hadde noe annet valg enn å gå utenfor sin sosiale gruppe. I England fortsatte kongefamilien å gifte seg med aristokratene, slik at eksklusiviteten ble opprettholdt. Samtidig fantes det flere aristokratfamilier i England enn i Norge, slik at det var flere å ta av. De engelske aristokratene giftet seg oftere med utenlandske aristokrater og fyrster, noe det ikke ser ut til at de norske aristokratene gjorde i stort omfang. Derfor ble de norske aristokratene overlatt til seg selv, mens de engelske hadde større valgmuligheter. Allikevel kunne man i ingen av landene overleve uten å krysse sosiale grenser en gang i blant. Problemet er at det vanskelig kan sies å ha eksistert klart adskilte sosiale grupper med klare sosiale grenser mellom dem, slik at det var vanskelig å skille enkeltpersoner og enkeltfamilier. Hvor grensene gikk mellom aristokrater og velstående storbønder og byborgere er trolig umulig å si og det foregikk trolig en del ekteskap mellom disse gruppene. Samtidig var det store sosiale forskjeller innad i aristokratiet og aristokratiet kan ikke sies å ha vært en heterogen gruppe. Det fantes rike og velstående og fattige og mindre velstående aristokrater. De sistnevnte var nok like mye avskilt fra ekteskap med rike og velstående aristokratfamilier som velstående bondefamilier og byborgerfamilier og må derfor ha benyttet seg av de to siste sosiale gruppene for å i det hele tatt å overleve. Med det grunnleggende motivet å la slekten overleve må det ha vært mer vanlig å velge å få barn enn å opprettholde eksklusiviteten.

Aristokratiet som en egen samfunnsgruppe er vanskelig å definere for middelalderen. Det er allikevel fordelaktig å operere med aristokratiet som en egen samfunnsgruppe, mye på grunn av at det gjør arbeidet enklere og at man da kan snakke om aristokratiske strategier. Det finnes ingen definisjon av det verdslige aristokratiet som alle historikere er enige om, men her prøves det

allikevel med en form for definisjon, mye for å vise at det er mulig å operere med slike samfunnsskille. Den verdslige aristokraten var en person som oppfattet seg selv og som ble oppfattet av andre som samfunnets ledere, uansett hvordan de var kommet i den posisjonen. Her presiseres betydningen av at de var samfunnets ledere både militært og sivilt, at de måtte ha en oppfattelse av seg selv om som det, at andre måtte oppfatte en som det, og at det var mulig både å stige inn og synke ut av aristokratiet.

5.4 Kildenes problem

I løpet av oppgaven har det blitt poengtert at kildene ofte preger analysen og forståelsen. Kildene som er brukt er preget av de som stod bak dem, om det var offentlige dokumenter eller forfattere av lengre verk som krønike og sagaer. Dette gjør at det ofte er vanskelig å si noe med sikkerhet om noe som helst, siden kildene ofte sier lite om det man ønsker å analysere. Derfor preges mye av analysen av spekulasjon fremfor sikker argumentasjon, selv om spekulasjonen har blitt forsøkt å ikke bli for dominerende. Sentralt i denne problematikken er at kildene ofte fokuserer mye på kongene. Dette er i seg selv ikke rart med utgangspunkt hvor viktig kongene var som personer i middelalderen, men dette gjør at det ofte er vanskelig å karakterisere aristokratenes oppførsel. Flere steder er det blitt tatt utgangspunkt i kongelige handlinger og eksempler på strategier og lignende fordi rene aristokratiske eksempler enten ikke har blitt funnet i kildene eller fordi det er kongelige eksempler som best viser hva argumentasjonen ønsker å tilføre oppgaven. Det er blitt valgt å bruke disse i stede for å ikke ta dette med i det hele tatt. Et klart eksempel på dette er hvordan Sturla Tordsson selv ikke ønsket å beskrive rene aristokratiske konflikter hvor kongen ikke hadde en rolle eller posisjon. En slik forutinntatt innstilling er med på å forklare hvorfor det er få slike eksempler i *Håkon Håkonssons saga*. Selv om ingen av de engelske krønikeforfatterne har en lignende uttalt innstilling da de skrev ble også de preget av personlige forutinntatte innstillinger og syn på hva som skulle beskrives. De normative kildene ble ofte organisert av kongene, slik at et pro-kongesyn ikke er overraskende her.

Kan man si at kildene gjør at oppgaven ikke gir et fullstendig bilde av det politiske spillet? Helt klart. De dekker ikke nok til å gi et fullstendig bilde, men de gir et bredt nok bilde til at man kan si en del om det politiske spillet. Hadde de ikke kunnet det ville denne oppgaven vært fåfengt.

5.5 Det politiske spillet

Hvordan skal man karakterisere det politiske spillet, var det likt eller ulikt? Og hvordan påvirket dette hvordan det verdslige aristokratiet handlet og bevegde seg? Det politiske spillet var i mange tilfeller forskjellig fra Norge til England, men mye var også likt. Dette er ikke rart da hvert land hadde mange forskjellige kontekstuelle og spesifikke forhold som preget hvordan det politiske

spillet var. Det man kan kalle for spillebrikkene, hovedsakelig det verdslige aristokratiet, var både like og ulike. De delte en rekke karakteristikk, men også mange forskjellige. Den største forskjellen, og det som betydde mest for det politiske spillet, var deres ulike maktposisjoner. De engelske hadde lokal og sentral makt og personlig maktutøvelse basert på deres posisjon og stilling som lokale jordherrer, mens de norske hadde lokal og sentral maktutøvelse basert på deres posisjon og stilling i staten. Dette gjorde at deres forhold til kongen og resten av samfunnet, deres evner og vilje til å faktisk utøve makt og hevde seg personlig, var annerledes. Denne ulikheten var betydelig og preget det politiske spillet, men samtidig delte de en rekke karakteristikk og felles var ønske om å utøve makt og å skaffe seg mer rikdom. På grunn av ulike forhold i hvert av landene, måtte aristokratene handle annerledes.

Reglene for dette spillet var også forskjellig, men delte en rekke likheter. Aristokratene handlet innenfor en kontekst og en ramme som satte vilkår og regler for hva de kunne gjøre. Dette ble påvirket av aristokratenes posisjon og makt og av samfunnet generelt. En regel om troskap og lojalitet til kongen var trolig ganske lik. I begge land ser det ut til at denne var kontekstuell, det vil si at den kunne bli tolket og brukt forskjellig fra person til person. Dette gjør at å omtale brudd på lojalitet er vanskelig da man ikke kan med sikkerhet si at selv om kongen oppfattet noe som brudd på lojalitet, at aristokratene gjorde det samme. I begge land ble lojaliteten og troskapen målt opp mot kongen og det var ofte han som bestemte. Men da det kunne oppstå uenighet om hva denne troskapen og lojaliteten faktisk betydde, er det vanskelig å si med sikkerhet hva som faktisk var det gjeldende. Sammen med dette fantes det også en rekke offisielle regler og lover for samfunnet slik at aristokratene og resten av samfunnet hadde noe å bedømme seg selv og andres handlinger ut i fra.

Maktkonkurransen var i seg selv lik. Det var mål og ønske om å utøve og å sikre sin makt overfor resten eller deler av samfunnet og dets medlemmer. Men igjen ble dette preget av at konkurransen i seg selv ikke var helt lik i begge land. Personene, reglene, det historiske forløpet, samfunnsforhold og så videre gjorde at konkurransen var annerledes. Dette er selvfølgelig ikke overraskende, men det grunnleggende ønsket om å utøve og å sikre sin makt preget begge land.

Det politiske spillet må bli analysert ut i fra alle disse forskjellige forholdene. Spillets brikker og spillets brett utgjør det politiske spillet. Hvordan man skal karakterisere det politiske spillet avhenger mye av hva man legger mest betydning. Denne oppgaven har pålagt spillets brikker og brett mye betydning. Hvordan aristokratene handlet som aktører må man se ut i fra de gjeldende forholdene i samfunnet og det realhistoriske forløpet. Sammen utgjør dette det politiske spillet.

Det politiske spillet var forskjellig mellom Norge og England. De delte en rekke likheter når det kommer til overordnede forhold, men de detaljerte forholdene var for ulike til at man kan

snakke om det samme politiske spillet. Sammenligningen har dermed ført til den konklusjon at det verdslige aristokratiet og dets handlinger og bevegelser på det politiske spillet både var likt og ulikt. Ulikhetene ser dog ut til at var av større betydning enn likhetene for å beskrive det politiske spillet i høymiddelalderen i oppgavens to land.

Litteraturliste

Primærkilder

- The Chronicle of Bury St. Edmunds*, oversatt og med innledning av Antonia Gransden, London og Edinburgh, Thomas Nelson and Sons Ltd., 1964
- The Chronicle of Lanercost 1272-1346*, oversatt og med innledning av sir Herbert Maxwell, Cribyn, Llanerch Press, faksimile av original 1913, 2001
- Documents of the baronial movement and reform of rebellion 1258-1267*, red I.J. Sanders og R.F. Treharne, Oxford, Oxford University Press, 1973
- English Historical Documents bd. 3*, red David C. Douglas og Harry Rothwell, London, Eyre and Spottiswoode, 1975
- English History 1235-1273*, i tre bind, Matthew Paris, oversatt av J.A. Giles, London, Henry G. Bohn og Bohn's Antiquarian Library, 1852-1854
- Hirdloven til Norges konge og hans håndgagne menn. Etter AM 322 fol*, oversatt og med innledning av Steinar Imsen, Oslo, Riksarkivet, 2000
- Håkon Håkonssons Saga*, Sturla Tordsson, oversatt og med innledning av Anne Holtmark, Oslo, H. Aschehoug & co., Thorleif Dahls kulturbibliotek og det norske akademi for språk og litteratur, ny utgave, 2008
- Kongespeilet*, oversatt av Anton Wilhelm Brøgger med innledende essay av Sverre Bagge, Oslo, De norske Bokklubbene, 2000
- Magnus Lagabøters Landslov*, oversatt av Absalon Taranger, Oslo, Bergen, Universitetsforlaget, ny utgave, 1965
- Norske middelalderdokumenter*, red Sverre Bagge, Synnøve Holstad Smedsdal, Knut Helle, Bergen, Oslo, Tromsø, Universitetsforlaget, 1973
- Paris, Matthew og Vaughan, Richard, *The Illustrated chronicles of Matthew Paris. Observations of thirteenth-century life*, Cambridge, Corpus Christi College, 1993
- Regesta Norvegica bd. 1 822-1263*, red Erik Gunnes, Oslo, Kildeskriftfondet, 1989
- Regesta Norvegica bd. 2 1264-1300*, red Narve Bjørge og Sverre Bagge, Oslo, Kildeskriftfondet, 1978
- Regesta Norvegica bd. 3 1301-1319*, red Sverre Bagge og Arnved Nedkvitne, Oslo,

Kildeskriftfondet, 1983

Scalacronica. 1272-1363, sir Thomas Gray, oversatt og med innledning av Andy King, Woodbridge, The Boydell Press, Surtees Society vol. 209, 2005

«Torgils Skardes saga», i *Sturlunga Saga*, oversatt av Kr. Kålund, København og Oslo, Gyldendal Nordisk Forlag, 1904

Sekundærlitteratur

Bagge, Sverre, «Statsutvikling og borgerkrig i Norge i middelalderen», i *Historisk Tidsskrift* bd. 65, 1986: 145-197

Bagge, Sverre, *Europa tar form. År 300 til 1350*, Oslo, Cappelen Akademisk forlag, 2. utgave 2004

Bagge, Sverre, *From viking stronghold to christian kingdom. State formation in Norway, c. 900-1350*, København, Museum Tusculanum Press, 2010

Bailey, F.G., *Stratagems and spoils: A social anthropology of politics*, Oxford, Basil Blackwell Publishers, 1969

Bartlett, Robert, *England under the norman and angevin kings 1075-1225*, Oxford, Clarendon Press, 2000

Bjørge, Narve, «800-1536. Makt og avmakt», i *Selvstendighet og union. Fra middelalderen til 1905*, Norsk utenrikspolitikk historie bd. 1, red Narve Bjørge, Øystein Rian og Alf Kaartvedt, Oslo, Universitetsforlaget, 1995, s. 19-95

Bjørge, Narve, «Eirik 2 Magnusson», i *Store Norske Leksikon*, http://snl.no/nbl_biografi/Eirik_2_Magnusson/utdypning, hentet 15.3.2012

Blom, Grethe Authen, «Håkon Magnussons hertugdømme», i *Nye middelalderstudier. Kongedømme, kirke, stat. Norske historikere i utvalg 6*, red Claus Krag og Jørn Sandnes, Oslo, Bergen, Tromsø, Universitetsforlaget, 1995, s.230-239

Brooke, Christopher N.L., *The medieval idea of marriage*, Oxford og New York, Oxford University Press, 1989

Bush, ML, *The english aristocracy. A comparative synthesis*, Manchester, Manchester University Press, 1984

Carpenter, David A., «King, magnates and society. The personal rule of King Henry III, 1234-1258», *Speculum* vol.60, 1985, s. 39-70

Carpenter, David A., «A Noble in Politics. Roger Mortimer in the period of baronial reform and rebellion 1258-65», i *Nobles and nobility in medieval Europe. Concepts, origins, transformation*, red Anne J. Duggan, Woodbridge, Boydell Press, 2000, s. 183-203

- Carpenter, David A. og Crouch, David, «Bastard Feudalism revised: debate», i *Past & Present* vol. 131, 1991, s. 165-189
- Clanchy, M.T, «Did Henry III have a policy?», i *History* vol. 53, 1968, s. 203-216
- Coss, P.R., «Bastard Feudalism Revised», i *Past & Present* vol. 125, 1989, s.27-64
- Coss, P.R., «Bastard Feudalism Revised: Reply», i *Past & Present* vol. 131, 1991, s. 190-203
- Crouch, David og Carpenter, David A., «Bastard Feudalism Revised: Debate», i *Past & Present* vol. 131, 1991, s. 165-189
- Crouch, David, *The Image of aristocracy in Britain, 1000-1300*, London og New York, Routledge, 1992
- Crouch, David, *The Birth of nobility. Constructing aristocracy in England and France 900-1300*, Harlow, Pearson Education Limited, 2005
- Crouch, David, *The english aristocracy 1070-1272. A social transformation*, New Haven og London, Yale University Press, 2011
- Crump, J. J., “Mortimer, Roger (III) de, lord of Wigmore (1231–1282),” i *Oxford Dictionary of National Biography*, <http://www.oxforddnb.com/view/article/19352>, red Lawrence Goldman, hentet 23.2.2012
- Dyer, Christopher, *Making a living in the middle ages. The people of britain 850-1520*, Yale, Yale University Press, 2002
- Gillingham, John, «1066 and the introduction of chivalry into England», i *Law and government in medieval England and Normandy. Essays in honour of sir James Holt*, red George Garnett og John Hudson, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, s. 31-55
- Hamilton, J. S., “Bohun, Humphrey (VII) de, fourth earl of Hereford and ninth earl of Essex (c.1276–1322),” i *Oxford Dictionary of National Biography*, <http://www.oxforddnb.com/view/article/2777>, red Lawrence Goldman, hentet 9.3.2012
- Helle, Knut, *Konge og gode menn i norsk riksstyring ca. 1150-1319*, Bergen, Oslo, Tromsø, Universitetsforlaget, 1972
- Helle, Knut, *Norge blir en stat 1130-1319*, handbok i Norges historie bd 3, Oslo, Universitetsforlaget, 2. opplag, 1991
- Helle, Knut, «Den primitivistiske vendingen i norsk historisk middelalderforskning», i *Historisk Tidsskrift* bd. 88, 2009, s. 571-609
- Helle, Knut, «Audun Huggleiksson 'Hestakorn'», i *Norsk biografisk leksikon*, http://snl.no/nbl_biografi/Audun_Huggleiksson_%E2%80%9CHestakorn_%E2%80%9D/utdypning, red John McNicol, hentet 25.1.2012
- Helle, Knut, «Håkon 5 Magnusson», i *Norsk biografisk leksikon*, http://snl.no/nbl_biografi/H

[%C3%A5kon_5_Magnusson/utdypning](#), red John McNichol, hentet 3.5.2012

- Hermanson, Lars, «Makten, individen och kollektivet: Ett alternativt perspektiv på det danska 1100-talets politiska historia», i *Et annat 1100-tal. Individ, kollektiv och kulturella mönster i medeltidens Danmark*, red P. Carelli et al., Göteborg, Makadam Förlag, 2004, s. 61-99
- Hernes, Gudmund. «Makt, normer og sanksjoner – bytteteoretiske synspunkter på institusjonell endring» i *Magt, normer og sanktioner. Foredrag ved den nordiske fagkonferanse for historisk metodelære på Sandbjerg i Sønderjylland 23.–25. maj 1977*, redigert av Jon Elster og Henning Poulsen, *Studier i historisk metode*, bd. XIII, 9–57. Oslo/Bergen/Tromsø: Universitetsforlaget, 1978.
- Hicks, Michael, *Bastard feudalism*, London, Longman Publishing Group, 1995
- Holmsen, Andreas, *Nye Studier i gammel historie*, Oslo, Bergen, Tromsø, Universitetsforlaget, 1976
- Holt, J.C., *Magna Carta*, Cambridge, Cambridge University Press, 2. utgave, 1992
- Holtan, Inger, *Ekteskap, frillelevnad og hordom i norsk høymiddelalder*, hovedoppgave, Universitetet i Bergen, 1995
- Hudson, John, «Anglo-Norman landlaw and the origins of property», i *Law and government in medieval England and Normandy. Essays in honour of sir James Holt*, red George Barnett og John Hudson, Cambridge, Cambridge University Press, 1994: 198-219
- Høystad, Ole M., *Hjertets kulturhistorie. Frå antikken til i dag*, Oslo, Spartacus forlag, 2003
- Jaeger, C. Stephen, *Ennobling love. In search of a lost sensibility*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999
- Jochens, Jenny M., «Consent in marriage: Old Norse law, life and literature», i *Scandinavian studies vol 58 nr 2*, 1986, s. 142-170
- Kleivane, Kjell-Jørund, *Høvding, jordgodseier og kongelig ombudsmann. En studie i lendmannsinstitusjonen fra slutten av 1100-tallet til Magnus Lagabøtes tid*, hovedoppgave, Universitetet i Oslo, 1981
- Knowles, Clive H., «Dispenser, Sir Hugh (c.1223–1265),» i *Oxford Dictionary of National Biography*, <http://www.oxforddnb.com/view/article/7552>, red Lawrence Goldman, hentet 13.4.2012
- MacFarlane, K.B., «Had Edward 1 a «policy» towards the earls?», i *History* vol. 50, 1965, s. 145-159
- Maddicott, J.R., *The origins of the English parliament 924-1327*, Oxford, Oxford University Press, 2010
- Maddicott, J.R., «The oath of Marlborough, 1209: Fear, government and popular allegiance in the reign of king John», i *EHR* vol. 126, nr. 519, Oxford, Oxford University Press, 2011: 281-

- Maddicott, J. R., "Ferrers, Robert de, sixth earl of Derby (c.1239–1279)," i *Oxford Dictionary of National Biography*, <http://www.oxforddnb.com/view/article/9366>, red Lawrence Goldman, hentet 28.2.2012
- Maddicott, J. R., "Montfort, Simon de, eighth earl of Leicester (c.1208–1265)." i *Oxford Dictionary of National Biography*, <http://www.oxforddnb.com/view/article/19049>, red Lawrence Goldman, hentet 12.3.2012
- Melve, Leidulf, «Komparativ historie: Ei utfordring for historiefaget?», i *Historisk Tidsskrift* bind 88, 2009, s.61-80
- Milsom, S.F.C., «The origin of prerogative wardship», i *Law and government in medieval England and Normandy. Essays in honour of sir James Holt*, red George Barnett og John Hudson, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, s. 223-242
- Opsahl, Erik, «Bastard feudalism or sub-vassality in medieval Norway», i *Collegium Medievale* nr. 42, 1991/92
- Oram, Richard D., "Quincy, Roger de, earl of Winchester (c.1195–1264),» i *Oxford Dictionary of National Biography*, <http://www.oxforddnb.com/view/article/22966>, red Lawrence Goldman, hentet 14.3.2012
- Orning, Hans Jacob, «Norsk middelalder i et antropologisk perspektiv. Svar til Knut Helle», *Historisk Tidsskrift* bd. 89, 2010, s. 249-262
- Orning, Hans Jacob, *Uforutsigbarhet og nærvær. En analyse av norske kongers maktutøvelse i høymiddelalderen*, doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo, 2004
- Painter, Sidney, *Studies in the history of the english feudal barony*, Baltimore, The John Hopkins Press, 1943
- Prestwich, Michael, *War, politics and finance under Edward I*, Aldershot, Gregg revivals, ny utgave, 1991
- Prestwich, Michael, *Plantagenet England 1225-1360*, Oxford, Oxford University Press, 2005
- Reuter, Timothy, «The medieval nobility in twentieth-century historiography», i *Companion to historiography*, red Michael Bentley, 1997, s. 177-195
- Rigby, S.H., *English society in the later middle ages. Class, status and gender*, Basingstroke, Macmillan Press Ltd., 1995
- Rygg, Johan Anton R, «Innvollene i kirketaket. Norske og islandske voldsmentaliteter på 1200-tallet,» i *Nordliv*, Foreningen Norden, 1999: 87-99
- Sawyer, Birgit, «Släkt, vänner och makt», i *Krigføring i middelalderen. Strategi, ideologi og organisasjon ca. 1100-1400*, red K. Aarstad, Oslo, Forsvarsmuseet, 2003, s. 74-109
- Sheenan, Michael M., *Marriage, family and law in medieval Europe. Collected studies*, red James

- K. Farge, Toronto og Buffalo, University of Toronto Press, 1997
- Sigurdsson, Jon Vidar, *Norsk historie 800-1300. Frå høvdingsmakt til konge- og kyrkjemakt*, Oslo, Det Norske Samlaget, 1999
- Sigurdsson, Jon Vidar, «De vennlige islendingene og den uvennlige kongen», i *Vänner, patroner och klienter i Norden 900-1800. Rapport til 26:e Nordiska historikermötet i Reykjavik den 8-12. augusti 2007*, red Gudmundur Jonsson, Reykjavik, Det islandske universitetet, 2007, s. 81-100
- Sigurdsson, Jon Vidar, *Den vennlige vikingen. Vennskapets makt i Norge og på Island 900-1300*, Oslo, Pax forlag, 2010
- Skeie, Tore, *Alv Erlingsson. En undersøkelse av en aktørs rolle i nordiske konflikter på 1280-tallet*, masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2006
- Stacey, Robert C., «Bigod, Roger (III), fourth earl of Norfolk (c.1212-1270)», i *Oxford dictionary of National Biography*, <http://www.oxforddnb.com/view/article/2380?docPos=3>, red Lawrence Goldman, hentet 26.1.2012
- Storm, Gustav, «Om lendermannsklassens talrighet i 12. og 13. aarhundre», i *Historisk Tidsskrift vol 2*, 1884
- Strickland, Matthew, «Against the lord's anointed: Aspects of warfare and baronial rebellion in England and Normandy, 1075-1265», i *War and government in medieval England and Normandy. Essays in honour of sir James Holt*, red George Garnett og John Hudson, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, s. 56-79
- Strickland, Matthew, «Treason, feud and the growth of state violence: Edward 1 and the 'War of the earl of Carrick,' 1306-7», i *War, government and aristocracy in the british isles, c. 1150-1500. Essays in honour of Michael Prestwich*, red. Chris Given-Wilson, Anne Kettle og Len Scales, Woodbridge, The Boydell press, 2008, s. 84-113
- Svenningsen, Beate, *Gamle frasagn om høvdinger. En studie av høvdingbegrepet i sentrale kilder om Norge 1160-1280*, hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo, 2002
- Ugulen, Jo rune, «...alle the knaber ther inde och sædescwenne...» *Ei undersøking i den sosiale samansetjinga av den jordeigande eliten på vestlandet i mellomalderen*, doktogradsavhandling, Universitetet i Bergen, 2006
- Vincent, Nicholas, «Bohun, Humphrey (IV) de, second earl of Hereford and seventh earl of Essex (d. 1275)», i *Oxford Dictionary of National Biography*, <http://www.oxforddnb.com/view/article/2775>, red Lawrence Goldman, hentet 27.2.2012.
- Vogt, Helle, *The function of kinship in medieval nordic legislation*, Leiden og Boston, Brill, 2010
- Waugh, Scott L., «Tenure to contract: Lordship and clientage in thirteenth-century England», i *English Historical Review* 101, 1986, s.811-839
- Waugh, Scott L., «Warrenne, John de, sixth earl of Surrey (1231–1304),» i *Oxford Dictionary of National Biography*, <http://www.oxforddnb.com/view/article/28734>, red Lawrence Goldman, hentet 01.03.2012
- Williams, Daniel, «Simon de Montfort and his adherents», i *England in the thirteenth century. Proceedings of the 1984 Harlaxton Symposium*, Grantham, Harlaxton College, 1985, s.166-

